

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Lengyel László, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.

»Két Magyarország van, az egyik nincs.«

LÁNYI ANDRÁS

»Alig-alig van vagy-vagy.«

LENGYEL LÁSZLÓ

»Swedenborgnak igaza volt.«

CZESŁAW MIŁOSZ

Mcmxci November

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA HARMINCKILENC FORINT

Mcmxci November

HARMADIK ÉVFOLYAM TIZENEGYEDIK SZÁM

Lengyel László Az új Oroszország – magyar szemmel 3

Siep Stuurman Liberalizmus, szocializmus 9

Lányi András Ár ellen 17

Icchokas Meras Oázis 23

Salman Rushdie A jó tanács a rubintnál is ritkább 26

Zalán Tibor Grammatikus szemétégető 29

Deák Márta Skizofrénia 30

Kemény István Póráz – Az út előtti ingerültség 38

Czesław Miłosz Fénykép – Naplórészletek 40

Földényi F. László Pygmalion, Galathea 46

Sárközi Mátyás Góri Andrej mellénye 48

Szigethy Gábor Csend, Velencében 58

Dippold Pál KeselyűRock 62

E számunkat CZAKÓ ZSOLTnak El Kazovszkij Dzsán-panoptikumáról készített fényképeivel illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. LEVÉLCÍM: 1396 BUDAPEST, POSTAFIÓK 464.

FELELŐS SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS. OLVASÓSZERKESZTŐ: BARABÁS ANDRÁS. GAZDASÁGI VEZETŐ: ERÉNYI ÁGNES. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: PUSZTA DÓRA.

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ.

CÍM: BUDAPEST XIII. VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLEPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELEZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 468 FT, FÉL ÉVRE 234 FT, NEGYED ÉVRE 117 FT.

A SZEDÉS A HVG PRESS KFT FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, PLANTIN ÉS NICHOLAS COCHIN BETÜKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: MACHAN ESZTER. NYOMTA A PALLAS LAPNYOMDA LAJOSMIZSÉN. FELELŐS VEZETŐ: ABLAKA ISTVÁN.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

1991. ÉVI TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM,
A MAGYAR SOROS ALAPÍTVÁNY, AZ IPARBANK RT.

MÁR MOST GONDOLJON A KARÁCSONYRA!

Művészeti könyvek, fotóalbumok,
ismeretterjesztő kiadványok

ÁRENGEDMÉNYES VÁSÁRA

a Corvina Kiadó Klubjában

(Vörösmarty tér 1., II. emelet 201. – a Luxus áruházzal
szembeni irodaházban)

október 14. és december 20. között,
munkanapokon 10 órától 16.30 óráig,
pénteken 10 órától 14 óráig.

20–50 %
ÁRENGEDMÉNY!

A Corvina Kiadó szeretettel várja a szép könyvek vásárlóit!

Az új Oroszország – magyar szemmel

LENGYEL LÁSZLÓ

Az új versailles-i béke első kötése megszületett. A negyvenéves béke tesztjei – Szovjet-Oroszország és Szerbia – rákényszerültek arra, hogy területeket adjanak föl a túlélés reményében. A szovjet nagy birodalom és a jugoszláv kis birodalom megdőlték.¹ A béke veszteségei a negyven évvel ezelőtti háborút folytathatják, vagy orosz és szerb birodalmakat építhetnek, s végül bele-nyugodhatnak egy kis Oroszország, egy kis Szerbia területi és embervesztéseibe. Ha nem ismernék a századot, mondhatnánk, hogy vívhatnak igazságos vagy igazságtalan háborút, köthetnek igazságos vagy rabló békét, összeszerelhetnek birodalmat demokratikus módon és kikényszeríthetnek diktatórikusan, visszavonulhatnak a „kisállamiságba” a megértés szabadelvű engedékenységeivel vagy az odvába beszorított dúvad dühével.² A század története azt mutatja: alig-alig van vagy-vagy. A világpolitika és a világ-gazdaság kényszerei, a társadalmi és gazdasági hagyományok, a belső politikai, vallási erőviszonyok vasmarokkal szorítják a győzteseket és veszteseket egyaránt. Minden egyéb: véletlen és történelmi szerencse.

Háború és béke

„Az elfogulatlan ember észreveheti, hogy bizonyos szempontból Nyugaton még tart a 19. század. Oroszországban befejeződött: s ha azt mondom, hogy tragédiával fejeződött be, akkor mindenekelőtt az emberáldozatok mennyisége miatt mondom ezt, amelyet a létrejövő társadalmi és kronológiai változások hoztak magukkal. Ebben a tragédiában nem a hős pusztul el – a kórus pusztul el.”

JOSZIF BRODSZKIJ (1987)

A háborúk nem tudnak befejeződni Kelet-Európában. A békékről, legyenek bármilyen hosszúak, utóbb kiderül, hogy csak fegyverszünetek voltak. Megdőbbenéssel szemléljük, hogyan válik a szerb–horvát ellentét csetnik–usztasa, a nyugat–ukrán–orosz bandarista–sztalínista ellentété. Miként nem ment feledésbe az önálló államiság Litvániában, Lettországon és Észtországban, emlékeznek arra Ukrajnában is. De az orosz és a szerb emlékezet is hosszú. Minket itt csak az érdekel, hogy kié a szovjet Vörös Hadsereg (jugoszláv Néphadsereg), kiké a belügyi csapatok, a KGB és utódszervei. Mire, milyen célokkal, hogyan lehet őket felhasználni? Az 1991. augusztus végi (ál)lamcsiny, (ál)puccs nem a hadsereg és az erőszakszervezetek szétesettségét, hanem parancsra kész fegyelmezettségét bizonyította. Minden addig és úgy tartott, ahogy meg volt szabva, a fegyveres erők egyetlen alakulata sem csapott össze a má-

sikkal, kínosan ügyeltek, hogy ne alkalmazzanak erőszakot a civilekkel szemben. Ez a hadsereg még nagyon is bevetethető, s vele szemben nincs komoly fegyveres erő a (tag-)köztársaságokban. A köztársaságok azonnal hozzájárultak, hogy az atomfegyverek ellenőrzése szovjet-orosz legyen, és e fegyvereket az Orosz Föderáció területére vonják vissza. (Mindez nagyon megnyugtató a nagyhatalmaknak és Magyarországnak is, mert nem kell attól tartanunk, hogy az ukrán nemzeti hadsereg atomrakétákkal támadja meg Moszkvát, illetve így védekezik. Viszont Ukrajnának vagy Belorussziának nincs komoly védelme a szovjet-orosz hadsereggel szemben.) A fegyveres erő demonstratív bevetése a tagköztársaságok közötti, azokon belüli viszályokban végül magán az orosz földön nyugodtan elképzelhető. A helyi nemzeti, nemzetiségi konfliktusok teremtik a beavatkozás ürügyeit.

Sem túlbecsülni, sem lebecsülni nem érdemes a szovjet hadsereget. Egyes nyugati szakírók a szovjet superhatalom katonai erejét és befolyását érthetően magasra becsülték, bizonyítva a szovjet katonai térnyerést a világ-fegyverkezésben éppúgy, mint a helyi összeütközésekben. E nézetek szerint Gorbacsov és a mögötte álló vezérkar nem hozott igazi katonai áldozatot a „puha” Kelet-Európa feladásával, az ázsiai átcsoportosítással, ellenkezőleg, csak teret adott föl költségmegtakarításért, időnyerésért. Figyelmeztetően mutatnak rá: az 1918-ban széthullott, demoralizált szovjet-orosz hadsereg három év alatt legyőzte ellenfeleit és offenzívába ment át; az 1939-es, Sztalin által lefejezett, Finnországot megtörni képtelen hadsereg három év múlva megállította a németeket Sztalingrádnál; a Sztalin halála után megzavart, a hruscsovi reformoktól elbizonytalanított hadsereg a hatvanas évek elejétől megalapozta a Szovjetunió superhatalmi pozícióját. Hallatlan rugalmasság és életképesség egy merev és befejezett világban. Nem csapda-e a mai látszólagos gyöngeség? (Nem jól szervezett komédia-e, hogy Sevardnadze a katonai diktatúra veszélyére hivatkozik és támogatást kér Gorbacsov-nak, aki minden további nélkül felhasználja a hadsereget vagy az őt?) Vigyázat, csapda! Gyengéknek, civileknek álcázzák magukat, valójában erősek, összefonódtak és ők játszanak velünk, nem mi velük. A héják kiindulópontja: a Szovjetunió nemcsak pártállam, hanem katonaaállam. Nincs külön párt, pártapparátus, pártfőtitkár, államapparátus és elnök, vezérkar és hadsereg-főparancsnok, mindezek egyetlen hatalmas gépezet részei. A civil élet látszat. A katonaaállam valóság. Nem lehet katonai diktatúrát csinálni egy olyan államban, amely maga a katonai diktatúra. Legfeljebb az egyik katonacsászár palotaforradalommal megdönti a másikat. És mivel a társadalom végcélja a katonalét, így természetes a civil élet zavara, sőt hiánya, a katonalét rugalmassága.³ A hadsereg ereje és jelentősége

Az írás eredetileg a Szovjet Füzetek *A Szovjetunió vége?* című 3. számában jelent meg ez év októberében. Lengyel László tanulmányán kívül Csaba László, Krausz Tamás és Szilágyi Ákos írása olvasható a füzetben, amely a Ruszisztikai Intézet címen (1364 Budapest, Pf. 107.) rendelhető meg.

ezért nem is becsülhető túl – vissza akarnak és vissza is fognak vágni, amint tehetik.

Valószínűleg alábecsülik a szovjet hadsereg súlyát, akik a kelet-európai kivonulásban, a Varsói Szerződés felbomlásából, az Öböl-háborúból, a litvániai katonai beavatkozás kudarcából a hadsereg gyengeségére, Gorbacsov és a hadsereg vezetőinek éles összeütközésére következtetnek. Az igazi kérdés az, hogy mit nyer a szovjet hadsereg a NATO viszontleszerelésével, hogy mennyiben váltak védhetőbbé a kelet-európai államok éppen a Szovjetunióval és egymással szemben. Az amerikai „sikerek” az Öböl-háborúban nem jelentik a szovjet szuperhatalom kiiktatását az övezetből. A Gorbacsov–Primakov terv elvetése nem feltétlenül szovjet vereség. A szovjet béketerv, amely legalább annyira szólt a szovjet iszlám világnak, mint az arab közvéleménynek, nem bizonyos, hogy elfogadásra épült. Ma már látjuk, hogy az amerikaiaknak a háborúval nem sikerült többet elérniük a szovjet béketervnél: Szaddám Huszein maradt, az iraki hadsereg fő erői megmaradtak, mindössze Kuvaitból kellett kivonulniuk. A szovjet hadsereg és politika további szerepet játszhat az Amerika-ellenes arab világban. Végül a litván megleckéztetés bizonyította, hogy a polgárháború megkockáztatása a hadsereg beavatkozását eredményezi, viszont a hadsereg nem megy messzebb a figyelmeztetésnél, hogy elkerülje a polgárháborút. A galambok szeretnék elhinni, hogy a hadsereg Gorbacsovvval, netán Jelcinnel, vagy a kettejük szövetségével visszaszorítható és átformálható.

A Vörös Hadsereg, a katonai-ipari komplexum nagy belső energiákkal rendelkezik. Ma nem nagyon lehet tudni, hogy a nagyipar átalakításában militarizálásra vagy civilizálódásra, privatizációra kerül-e sor. Mindenesetre a Varsói Szerződés megszüntét nem kevésbé súlyos megpróbáltatások fogják kísérni, mint a KGST összeomlását. Sajnos, a szovjet katonapolitikai vonzás – fegyverzet, védő- és támadóstratégia, felvonulási tervek, hadseregfelépítés, szolgálati rend, nyelv, gondolkodásmód – legalább akkora, mint a gazdasági. A NATO nem tud mit kezdeni a kelet-európai országokkal. Arra kényszerül, hogy elfogadja a szovjet hadsereg sajátos státusát. Együttműködésre kényszerülünk a menekültprobléma miatt; és fohászkodnunk kell, hogy a kelet-európai konfliktusok ne jussanak odáig, hogy a Vörös Hadsereget hívják, küldjék döntőbírónak.

A Vörös Hadsereg kivonul Magyarországról. A Vörös Hadsereg itt marad Kelet-Európában. Lépjenek oda a könyvespolcukhoz. Amikor leemelik onnan a régen olvasott *Háború és békét*, az utolsó oldalakra lapozva megtalálják Pierre Bezuhov és Nyikolaj Rosztov párbeszédét. Pierre egy új társaság megteremtéséről beszél: „A társaság lehet nyilvános is, mihelyt a kormány engedélyezi. Gentlemannek társasága, a szó teljes értelmében. Mi csakis azért, hogy holnap ne jöjjön Pugacsov, ne vágja le a gyerekeim meg a gyermekeid fejét, hogy Arakcsjev ne változtassa falvait katonateleppé – csakis azért fogunk össze, a közös és a közös biztonság az egyetlen célunk.” Nyikolaj emelt hangon vág vissza: „Ha Arakcsjev most azt parancsolja, hogy menjek rátok a századommal és kaszaboljalak le benneteket – én nem gondolkozom egy másodpercig sem, hanem rátok megyek. Ítéld úgy, ahogy akarsz!”

A versailles-i típusú első megállapodás azóta kiszabadít

totta a Baltikumot és Moldáviát a szovjet-orosz ölelésből. Szabadlábra helyezték őket. Moszkvában győzött az 1918-as lenini álláspont: most-vissza kell vonulnunk. Nincs forradalmi háború, nincs „sem háború – sem béke” (blokádnak, belügyi csapatok és engedmények) – az orosz nép békét akar és kenyeret. Nem akar a Baltikumért éhezni. Ha a litvánok és lettek, észtek és románok menni akarnak, menjenek. Majd visszakényszerítik őket a gazdaság – gondolják a demokraták. Majd visszakényszerítjük mi, ha megerősödünk – vélekednek az autokraták. Nem veszünk és nem nyerünk velük – mondja otthon Szergej Mihajlovics a lakótelepi lakás negyedik emeletén. De sor kerülhet-e a második megállapodásra a fegyverek szava nélkül: Ukrajna és Fehér-Oroszország elszakadására?

Birodalmi Oroszország és/vagy nemzeti Oroszország – politikai feltételek

„Reggel felébredtem, és kinyittem a fürdő ablakán. Eső csöpög, a földeket laktak borítja, csenevész bokrok, egy magányos őr poroszkal gebéjén a mezőn, a vállán puská. Mintha villám hasított volna belém, megéreztem, hol is vagyok: ez ő, az én szerencsétlen Oroszországom, amelyet leköpdöste a csinosnyakok, pszichos, elesett, nyúlás, az egész világ nevése. Jó napot, mátkuska!”

ALEKSZANDR BLOK (1909)

A birodalmi Oroszország ma rejtőzködik. Bujkál az új szovjet Unió mögött. Meghúzza magát a nemzeti Oroszország szűk gúnyjában. De hol van Oroszország? (Hol van Szerbia?) Maga a nemzeti Oroszország is tisztázatlan. Andrej Szinyavszkij szerint „elég lenne, ha az ősi moszkvai fejedelemség és Novgorod területére terjedne ki”. Ez az a liberális, önkínzó álláspont, amelyet sohasem fognak elfogadni Oroszországban. Alekszandr Szolzsenyicin elképzelhetetlennek tartja, hogy az ősi földek mellé került Szibéria, de Belorusszia és Ukrajna is eltávolodjanak Oroszországtól. A demokraták zavarban vannak. Nem hitték, hogy Ukrajna a függetlenséget választja, hogy a „demokratikus” Oroszország mellé nem csatlakozik azonnal. A demokraták által meghirdetett, Jelcin politikai erejével kimondott önrendelkezési jog mellett mindig ott volt a hit: ha Oroszország a demokráciát és a piacgazdaságot választja, a demokráciát és piacgazdaságot kívánó tagköztársaságok Oroszországot, és nem a teljes önrendelkezést fogják választani. Az orosz demokraták saját demokratikus közvéleményük mellett arra a demokratikus közvéleményre számítottak, amely Ukrajnában, Belorussziában, de akár a Baltikumban és Moldáviában nem csak segít megdönteni a szovjet birodalom autokrata szervezeteit, az SZKP-t, a KGB-t, a szovjet állami bürokráciát, de a demokratikus Oroszország mellé áll. Ez illúzióknak bizonyult. A köztársaságokban még a demokratikus kisebbségek is óvatossak az „orosz demokráciával” szemben. A saját nemzeti monopóliumát, sérelmeinek reparációját előtérbe állító többség nem kér sem a szovjet, sem az orosz „demokráciából”. Arról a sajátos elkésztettségéről van szó, amit már jól ismerünk a kelet-európai átalakulásokból. Azok a társadalmak, amelyek tegnap még beérték volna az engedmények felével is, mára a dupláját is keveslik. A nemzeti önrendelkezési igények, a nemzeti érzelmeik, amelyek áttörték a szovjet központi intézményeken, nem vágnak az orosz intézményekre. Most egy új, átmeneti egyensúly alakult ki. Jelcin növekvő, nemzeti Oroszországa mellett, a gorbacsovi Unió és a belsőleg is megosztott köztársaságok együttese egyensúlyba került. A szovjet birodalmi intézmények (akár a jugoszlávok) egyszerre lehetnek egy más típusú szovjet vagy egy orosz birodalom

tartópillérei. Az SZKP betiltása és feloszlata, a KGB átszervezése, a szovjet elnöki és kormányzati apparátusok új helyzete érdekessé teszi a kérdést: milyen intézményeken keresztül megy végbe a politikai átalakulás? A szovjet birodalom belső politikai küzdelmei az állampárton belül zajlottak, az ellenzéki pártok mind Oroszországban, mind Ukrajnában vagy Belorussziában csekély erő képviseltek. Az állampárt eltűnése akkor is radikálisan új helyzetet állít elő, ha lesznek kimondott vagy kimondatlan utódpartjai. Meg fog indulni a versenyfutás az ellenzéki pártokban, hogy az Alkotmányozó Gyűlésben vagy az előrehozott választásokon nemcsak az utódokat, de egymást is legyőzzék. Kevésbé elképzelhető, hogy a politikai játszma rövid távon, parlamentáris úton dőljön el. Sokkal valószínűbb, hogy a gorbacsovi elnöki hivatal mellett/helyett a jecini elnöki hivatalban, a szovjet kormány mellett/helyett az orosz minisztertanácsban. (A gazdasági és néha katonai szükségállapot mindig indokolni fogja az elnöki rendszert, ahogy korábban Gorbacsovnál, most Jelcinnél vagy bármelyik utóduknál. A „felvilágosult” elnöki rendszerek találkoznak és összeérnek.) Nyilvánvaló, hogy a KGB nemzetiesedése egy folyamat vége, amely azonban nem fogja korlátozni a belbiztonsági erő nemzetek feletti alkalmazását és bevonását a politikai összecsapásokba. A Szovjetunióban és Oroszországban már ott vannak a nagy korporatív politikai erők, így pl. a bányászok sztrájkbizottságai, amelyek képesek az ország gazdaságát megbénítani, de aligha képesek többre. A vállalkozók szintén rendelkeznek érdekképviselőkkel, de ezek sokszor a maffiára emlékeztetnek. Ebben a politikai intézményrendszerben valamifajta nyugati típusú tömegdemokráciára, ellenőrzött hatalomra számítani, azt elvárni, történelmi tévedés. Oroszország elnöke szembenéz: azzal, hogy vagy minden orosz elnöke kénytelen lenni – akkor védelmeznie kell valamennyi orosz kolóniát; vagy a „kis Oroszország” elnöke – akkor elhagyja és kiszolgáltatja őket. Mindkét esetben diktatórikus lépéseket kell tennie.⁵ Bármilyen megállapodás jön létre a tagköztársaságok között, a szovjet-orosz kolóniák támadásoknak lesznek kitéve. A határokat újra kell szabni. „Minden oroszok elnöke” nem csíkarhat ki máséknak védelmet, mint erővel. Ez az orosz belpolitikai egység követelését is jelenti. Ha felad népséget és területet, le kell törnie a belső nemzeti ellenállókat. Az értelmiségi demokraták által nyugatos liberális oldalra vont Jelcin a második lehetőség mellett is dönthet, de akkor rohamosan csökkenni fog a népi támogatottsága. Ezért valószínűleg „minden oroszok elnökeként” akar majd bevonulni a történelembe.

Orosz piacgazdaság: a nagy ugrás

A Szovjetuniónak át kell térnie a piacgazdaságra. Oroszországnak meg kell teremtenie az egységes piacot. Javasolja, követeli, tanácsolja ezt nyugati szakértők hada éppúgy, mint szovjet-orosz közgazdászok serege. Ma a piac a legtöbbször leírt szó. A piac a megváltás ígéje. Újabb és újabb gyorsító programok születnek. A szovjet gazdaság pedig lefelé tart. A központosított adminisztratív gazdaság logikája már csak korlátozottan működik, a piaci logikák és intézmények egyáltalán nem működnek. De vajon működhetnek-e? Át lehet-e ugrani történelmi szakaszokat? Korábban a szocializmus nevében, ma a kapitalista piacgazdaság jelszavaival? Megtehetők-e a piaci reform lépései egy ennyire nem polgáriasult, ennyire piacellenes értékekre építő társadalommal?

Castoriadis 1988-ban négy pontban foglalta össze ennek a nagy ugrásnak a lehetetlenségét. 1. Egy forgatókönyvben le lehet írni összefüggő módon a piaci bürokratikus kapitalizmus képét. E forgatókönyv szerint az árak és a bérek fel szabadíthatók, a gazdálkodásnak a jövedelmezőség válhat a centrumává, a vállalatok bizonyos nagyság alatt átmehetnek magánkézbe, a földek átkerülhetnek a felosztott kollektívától a parasztok és az önkéntes szövetkezetek tulajdonába, a külkereskedelmi monopólium felfüggeszthető, a pénzmennyiséget monetárisan szabályozhatja a központi bank, az államháztartás költségeit fedezhetik az adók. A monopolista óriásvállalatok decentralizálhatók, a hadigazdálkodás lassan átforgatható. 2. Ez a logika csak papíron létezik. Először is hogyan lehet „innen” „oda” jutni, a mai valóságos Oroszországtól ahhez a fiktív Oroszországhoz? Papíron erre az átmenetre is létezik megoldás, de ez már sokkal kidolgozatlanabb, mert nehezebb. A megvalósításra váró intézkedések rövid vagy középtávú eredményei, még ha fokozatos lesz is a bevezetés, megrázzák a modellt, s a következmény drámai lehet: tömeges munkanélküliség, jelentős fogyasztói áremelkedés; területi, szakmai, ágazati és társadalmi csoportbeli szétesés. 3. Egy valóságos reform nem valósítható meg felülről hozott határozatokkal, anélkül, hogy ne támogathatná a népség széles rétegei aktív részvételükkel. Egy ilyen reformnak mély társadalmi mozgalom kibontakozását kellene elérnie. Nemcsak ilyen társadalmi mozgalom nem létezik Oroszországban, de még azok az intézkedések sem, amelyek a forgatókönyvnek a valóságba való átvitelét megkezdénék, és koalíciót hoznának létre azok között, akiknek azt meg kellene valósítaniuk – szemben az ellenzökkel, a bürokraták nagy többségével és a bér munkások szinte mindegyikével. 4. De a legfontosabb, hogy lehetetlen felismerni azt a társadalomtipust és politikai rendszert, amely megfelelné a piaci bürokratikus kapitalizmus gazdaságának.⁶

Az 1988-as elemzés óta alig változott a helyzet. A forgatókönyvek száma megszorodott ugyan, néhány intézkedés is született, de az alapellentmondások továbbra is megoldatlanul állnak. Az „innen” „oda” dilemmája nagyon keveset javul attól, hogy immár egy még bizonytalanabb Unió, egy széthullott szövetségi költségvetés, növekvő infláció mellett a tagköztársaságok külön is keresik a forgatókönyv bevezetésének lehetőségeit. Ma egyértelmű, hogy a mozgalmak iránt fogékony politikai csoportok éppen nem azok a gazdasági csoportosulások, amelyek nyernének a bevezetésre kerülő piacgazdaságon. Az a demokratikus, nyugatos városi értelmiség, amely korábban Gorbacsov, ma Jelcin mellett sorakozik fel a radikális piaci reformokért, nem vállalkozó, hanem bérből és fizetésből élő állami alkalmazott – tanár, orvos, államigazgatásban dolgozó jogász, közgazdász –, nem nyertese az állami támogatások leépítésének, a privatizációnak, hanem vesztese. Ennek az értelmiségnek kell elviselnie a robbanó inflációt, ő kerül az utcára a költségvetési megtakarítások miatt, ő nem jut semmiféle tulajdonhoz, bármiként osszák is újra az állami vagyont, neki kell szembesülnie a mai „szövetkezeti” vagy magánvállalkozó magas jövedelmeivel és fölényes, lenéző gesztusaival. A másik megmozduló csoport a nagyüzemi munkásság. Bányászok, vasmunkások, vegyipari dolgozók, vasutasok, akik azonban szintén veszítenek, ha a piacgazdaság intézményei működni kezdenek. Veszítenek, mert az ő gyáraikat kell bezárni, őket kell elbocsátani, az ő kiváltságait, jövedelmeiket fogják megnyirbálni a piaci működés érdekében. Olyan óriás vállalatokba vannak megszer-

vezve, amelyek privatizációja nem, vagy csak nagyon hosszú távon valósítható meg, s ezek a vállalatok biztosítják ma üzemi kávéházaikkal, gyári lakótelepeikkel, bölcsődéikkel, óvodáikkal és szociális ellátásukkal az élet minden feltételét. A kolhozokba behajtott parasztság, az előrege-
dett és erejét vesztett falu hallgat. A vállalkozók – a különféle közvetítő kereskedők, szolgáltatók – beszorultak a feketepiac maffiás világába. Így azután mindent inkább szeretnének, mintsem felhívni magukra politikailag a figyelmet. Szovjet-Oroszországban hiányzik az a többes jövedelmű, vagyonosodó középréteg, amely Magyarországon a liberalizálással legalább annyit nyerhet, mint amennyit a másik oldalon a monopolhelyzet elvesztésével veszít. A nyugatos demokrata értelmiség nagy érdeme, hogy nemcsak a gorbacsovi apparátus szakértőire tudott hatást gyakorolni, de a nemzeti populizmussal kacérkodó Jelcint is ideig-óráig átvonta a liberális táborba.⁷ Csakhogy a Satalin-terv, minden hősiessége és radikalizmusa ellenére, nemcsak Gorbacsov, de Jelcin számára sem megvalósítható. Mert ma még a demokratikus értelmiség és a nagyüzemi munkásság dühét a régi pártállamra, a reformot akadályozó bürokratakra összpontosítja, de az árak felszabadítása, az importverseny – és a belőle származó összeomlás az orosz iparban –, a hitelrestrikció és így a vállalatok likviditási válsága, a bérköltségek csökkentése mind-mind sokkolná a demokratikus erőket, s a bevezetőket félresöpörné az útból. (Bizonyíték erre, hogy milyen nehézségekkel kell megküzdenie a Balcerowicz-programnak Lengyelországban Wale-sával és Wale-sa ellenében, hogy Litvániában néhány nap alatt megbukott a Prunskiene-kormány, amely a radikális piaci reformokat árliberalizációval kezdte meg. Pedig Lengyelország vagy Litvánia Szovjet-Oroszországnál jóval fejlettebb, polgárosultabb, s történelmi hagyományaik között létezik nem piacellenes hagyomány is.) A szovjet központosított gazdaságirányításból nincs közvetlen út a piacgazdaságba. Ahogy a leninista modernizáció, az útlevágás, akár hadikommunista, akár nep-ista változata nem pótolhatta a polgárosodás és munkásodás századait, évtizedeit, s szorult erőszakra, úgy a mai piacosítók útlevágása, akár birodalmi, akár nemzeti, akár „demokratikus diktatúra”, akár nyílt diktatúra formájában, nem sikerülhet. Erre nincs út. Amennyire a lengyel Jaruzelski- majd Mazowiecki-, vagy a jugoszláv Marković-, vagy a román Roman-féle *reformdiktatúra* – az árak felszabadítása, a konvertibilitás bevezetése, a restriktív pénzpolitika – nem hoztak eredményeket, úgy nem hozhatott a gorbacsovi vagy nem hozhat a jelcini sem. Mondhatjuk, és a radikális közgazdászok mondják is, hogy nem volt elegendő mértékű a megkísérelt piacosítás, még nagyobb mértékben kellett volna liberalizálni, messzebb kellett volna elmenni a költségvetési támogatások leépítésében. Csakhogy az infláció fékezhetetlensége, a gyorsan növekvő munkanélküliség, a társadalmi feszültségek fokozódása azt mutatja, hogy az adott társadalmak még ennyit sem hajlandók elviselni. A dínár, a lej széthullása után a rubel is bekövetkezett, amit az árfelszabadítások vagy a konvertibilitási kísérletek nem javítanak, hanem tovább rontanak.⁸

Természetesen a reformdiktatúra eredménytelensége nem zárja ki a bevezetés lehetőségét. Azért, mert valami gazdaságilag és politikailag a kezdetektől fogva halálra van ítéelve, még működhet. Sőt a század kelet-európai történelme azt mutatja, hogy képtelen, hónapokra készült, átmeneti, nem hatékony politikai és gazdasági rendszerek évek-re, évtizedekre megszilárdulhattak.

Az orosz gazdaság második lehetősége az államkorporatív irányított gazdaság létrejötte. A központosított tervutasítás hagyományos rendszere szét-esett. A termékek, a jövedelmek adminisztratív elosztása és újraelosztása a nagy jövedelemtulajdonosok között a párt-központ és a Goszplan–Gosznap irányításával, szétfördedezett. Az öslény halott, csak még nem jutott el erről az információ minden végtagjába. De piaci egyensúly a termelők és a fogyasztók, a jövedelemtulajdonosok között nincs, mert a piaci kapcsolat létre sem jöhetett. A központi költségvetés, a szövetségi és a föderációs, mint központi elosztó és újraelosztó, megrendült. A pénzfolyamatok fiskális és monetáris ellenőrzése megszűnt, a rubel szerepét veszítette. Ezen központosított rendszer helyébe területi, ágazati és nagyvállalati önálló költségvetési, anyag-, termékelosztási, -ellátási kötelezettséget vállaló és kényszerítő láncolatok alakultak ki. Ezek a láncolatok, hatalmas konglomerátumok önéletet élnek, amelybe csak a csővezetékek, a villamosenergia-ellátás, a vasúti szállítás és az államhatárok ellenőrzése révén kapcsolódik be a központi – akár szovjet, akár orosz – kormányzat. Az ilyen konglomerátumok egyik legfőbb szervezője, kialakítója korábban a területi pártszervezet volt, majd a mindenütt burjánzó KGB, de leginkább a katonai-ipari vállalatok hatalmas főnökei. Az ágazati-területi-nagyvállalati konglomerátumok önellátásra berendezkedett láncolatai azon igyekeznek, versengenek, hogy minél többet szívjanak be a másik orosz, ukrán vagy vegyipari, kohászati, illetve nyugati vagy kelet-európai árutömegből, technikából, segélyekből, a lehető legkisebb kibocsátás ellenében. A szovjet vagy az orosz központ, nem tehetvén mást, privilégiumokat oszt, von meg, engedélyeket ad vagy tilt, hogy valamilyen jövedelemhez jusson. Retenciós kvóták, külfölddel való közvetlen kapcsolat engedélyezése, szállítási elsőbbség, ügyirat-engedélyezési elsőbbség – a központ, mint Földnélküli János csak ezt tudja osztogatni. Diktálni már nem tud, megpróbálhat udvarában egyeztetni. Földjeit már szétosztogatta, immár az új tulajdonosok között teremtheti meg egy Magna Charta egyezményes rendszerét. Az államkorporatív gazdaságokban jellemzően a zártság, a gazdasági befelé fordulás határozza meg a gazdasági alanyok viselkedését, ahol a kartellező, monopolizált csoportosulások között az állam egyeztet, terem összeköttetés. Az adminisztratív versengésben az árak és a bérek nem államilag diktáltak, mint a tervutasításos rendszerben, hanem az államigazgatási szervezet, a gazdasági korporáció – a nagyipari konglomeráció –, és a munkavállalók félállami szervezetei közötti megállapodások, alkuk eredményei. Nyitás és liberalizáció az egyezkedések függvénye. A mai termékcseré, a kölcsönös fizetések és nem fizetések rendszere már megalapozták az egyezkedéses korporatív rendszert. A nagy és alkuképes ágazatok – olajipar, vegyipar, kohászat, szénbányászat –, áthatva a hadiipari termelési rendszerektől, egymással egyeztetnek. A bányászok sztrájkbizottságai és Jelcin egyeztető tárgyalásai arra mutatnak, hogy a bérmegegyezések mechanizmusai is ebbe az irányba tartanak. Az államkorporatív rendszerben létrejöhet a köz- és a magánélet bizonyos elválása, a magánélet függetlenedése, megteremtődhetnek a feketegazdaságon túli szürke, majd legális második gazdaság elemei. Létrejöhet a mezőgazdasági nagybirtok és kisbirtok szimbiózisa, az ipari nagyvállalatok mellett a szövetkezeti, a kereskedelmi önálló vállalatok és a vállalatokon belüli fusi munka együttélése. Egy ilyen

gazdaságnak vannak előzményei, hagyományai. Felépíthető rá egy társadalomkép: egy önmagára talált nemzet, amely saját értékei felé fordul, feltalálja saját földjét, megfizeli az alku, a megegyezés szabadságának, tagíthatóságának örömet. Ebben az alkuban kitűnően egyeztetet az elnök, a pravoszláv egyház, a nagy konglomerátumok főnökei, a dolgozó szindikátusok képviselői.

A mai orosz káosz nagy részben tartalékolási, bizalmi káosz. Az árak nem azért tűntek el, mert a bürokrata vezetők szabotálnak, mert abszolút hiányhelyzet állt elő a nem termelés következtében, hanem mert a termelők bizalmatlanul várakoznak. A mezőgazdasági termelők elvermelik a gabonát, elrejtik az állatokat és várnak. Az inflációs árfelszabadításra egyfelől, az áruval fedezett jó pénzre másfelől. Az elmúlt két év termése nem tűnt el nyomtalanul. De tartalékolási, alkuképzési erők állnak az olaj, a gáz, a szén termelésének hihetetlenül gyorsuló visszaesése mögött is. (Természetesen létezik egy valóságos visszaesési folyamat is, amely összeadódik és halmozódik. De legalább annyira van emögött a folyamat mögött „rájátszás”, többletforrások kicsikarása.) A kérdés az, hogy mikor és milyen feltételekkel áll helyre annyi bizalom, hogy a termelők ne az inflációs várakozás szerint tar-

találkozzanak, ne az ellátási felelősség politikai számonkérésétől féljenek, hanem meg tudjanak egyezni egymással, és lesz-e olyan erő, amely ezeket a megegyezéseket ki is kényszerítse. Az új Oroszország birodalmilag vagy nemzetileg ezt a megegyezést célozhatja meg.

És a harmadik lehetőség?

Sem reformdiktatúra, sem államkorporatív megegyezési rendszer, hanem egy populista nemzeti diktatúra központosított gazdasága. Akkor szovjet osztagok helyett nemzeti orosz osztagok indulnak el a városokból begyűjteni és a parasztokat a vermek szélén agyonlőni, akkor a nemzetgazdasági központból érkező utasításokkal fogják bojkott alá az engedetlenkedő vidékek termelőit és fogyasztóit, akkor a pénzreform éhhalálra ítél ezeket. Az orosz nemzeti hadsereg, az orosz belbiztonsági erők és az orosz főlényű iparvállalatok kedvezményezettjei indulnak neki, hogy móresre tanítsák a birodalomhoz kapcsolt köztársaságokat.¹² Alekszandr Blok előérzete:

„Fejünk felett lecsapni készen
az a vasvessző ott remeg.
S szállunk a sűrűdő sötétben
iszonyatos mélység felett.”

JEGYZETEK

1. 1990 márciusában a 2000-ben megjelent cikkem, *Az új Európa – magyar szemmel* mellé egy térképet is rajzoltunk, amely a független balti államokat, Belorussziát, Ukrajnát és Moldáviát elválasztotta Oroszországtól. „Az új békerendszer vesztese, Szovjet-Oroszország már érzékeli, hogy tartósan aligha tudja útját állni a balti kisállamok, Litvánia, Észtország és Lettország önállósulási törekvéseinek... A kérdés immár az, hogy a kulcsszerepet betöltő Ukrajna, illetve a kisebb politikai és gazdasági jelentőségű Fehéroroszország mikor és milyen feltételekkel akarnak az önállósulás útjára lépni. Úgy tűnik, hogy Oroszország körül kisebb-nagyobb nemzetállamok gyűrűje alakulhat ki, amelyek egyfajta pufferszerepet játszhatnak. Csak reménykedhetünk, hogy ezek az önállósulások nem egy fegyveres polgárháború vérfürdői közepette mennek végbe.” (2000, 1990. március 3. old. és in Micsoda év! Szépirodalmi, 1991. 124. old.)

2. Újra kell gondolkodnunk, hogy mi tekinthető igazságos s mi igazságtalan háborúnak. Igazságos háború, ha egy nemzet önrendelkezéséért küzd? Zavarban vagyunk. Ha a horvátok harcolnak a szuverenitásért a jugoszláv néphadsereggel, megértjük őket. De ha szerb fegyveresek követelik a határok elmozdítását Horvátországon belül – gyanakszunk. Fogalmunk sincs, hogyan foglaljunk állást az örmény–azeri, a grúz–oszt, vagy a moldvai román–orosz fegyveres összecsapásokban. És mivel „igazságos”, etnikai alapú határok nem húzhatók sem a Szovjetunióban, sem Kelet-Európában, ezért igazságos béke sem képzelhető el, csak ésszerű tűzszünetek. Természetesen behunyhatjuk a szemünket, gondolhatjuk, hogy ráolvasásunkat a határok sérthetetlenségéről meg fogják tartani, hogy a határok átjárhatóságával van liberális megoldás. Sajnos ez nem sokat ér. A határok elvesztették sérthetetlenségüket, s tovább fognak sérülni. Új, átjárható határok keletkeznek.

3. Cornelius Castoriadis *Devant la Guerre* (1981) című munkájában a sztratosztrata szovjet társadalomról ír, amelynek végcélja nem a civil társadalom és gazdaság jóléte és hatékonysága, hanem az orosz–szovjet világuralom kiterjesztése. A sztratosztrata rendszer jól funkcionál. A »katonai társadalom« (persze a »katonai« kifejezés legeslegtágabb értelmében) szubtársadalom, különálló társa-

dalom, ami nem így van pl. az Egyesült Államokban. Miért? Mert Oroszországban minőségileg különbözik a társadalom többi részétől; mert ennek a löcselábú társadalomnak ez az egyetlen – ismétlem: az egyetlen – modern szektora és testülete, az egyetlen, amely hatékonyan funkcionál, és egyre inkább az egyetlen »ideológiailag« (illetve az imaginaire-nak megfelelően) hatékony rész is, mint a szocialista, nagyorosz »birodalmi« ideológia és imaginaire szerves és »természetes« megtestesülése – minthogy a párt ideológiája egyre jelentéktelenebb lesz» (30. oldal).

Vajda Mihály cikke: *A sztratosztrácia* (1982) (in: *Orosz szocializmus Közép-Európában, Századvég, 1989*) végigilemzi Castoriadis következtetéseit. Csakhogy itt még a Gorbacsov előtti szovjet modelltől van szó. Vajon igaz-e ez 1985 után is? A katonai-technikai blokk »második gazdasága« szerepében mindmáig nem vagy alig változott. Ha túlzás is, de Andrej Navszorov szerint: »A Gorbacsov-féle »kapitalista maszkú totalitarizmusnak« a nyugati tudomány és technológia masszív beáramlásának köszönhetően a növekvő szovjet katonai-ipari erő a közös Eurázsiai Házban megnyitotta az utat a visszafordíthatatlan szovjet dominancia előtt.» [Navszorov: *A Nyugat megint elhízbát* (Beszélő 1991. augusztus 31. 48. old.)] A katonai-ipari blokk technológiailag kétségkívül megújult, miközben a civil szféra a káoszba és a visszaesésbe hullott.

4. A szovjet hadseregre vonatkozó sorok 1991 májusában íródtak, de mint hadijelentés érvényesek a »puccs« után is.

5. Amikor Charles de Gaulle másodszor visszatért a széthulló birodalmi Franciaország élére, először megkísérelte erőszakkal egybentartani a birodalmat, majd akkor is erőszakra kényszerült, amikor Algériát fel kellett adnia. Az utóbbi esetben azok ellen kellett kényszerrel fellépnie, akik korábban szövetségesei voltak.

6. Castoriadis: *De Khrouchtchev à Gorbatchev, le système soviétique est-il réformable?* (Pouvoirs 1988. 45. 116–117. old.)

7. Jelcinnek a demokratikus táborba vonása tette lehetővé, hogy a radikális reformerek politikailag felszínen maradhassanak. De azt az értelmiségieknek is tudniuk kell, hogy Jelcin azonnal szakít velük, ha népszerűsége forog kockán. A demokraták és Jel-

cin között azonnal meg is mutatkozott az ellentét a „puccs” után megnövekedett orosz elnöki hatalom kapcsán. (Jellemző, hogy a lengyel demokraták folyamatosan úgy vélték, hogy a populista Lech Walesát a maguk táborába vonhatják, rajta keresztül biztosíthatják a demokratizálást és a piacosítást. Csalódnuk kellett. A szerb demokraták hasonló illúziókat tápláltak a velük is kacérkodó Slobodan Milosevićsel szemben. Csalódtak. A csalódás szükségzerű. A fenti populisták nem őrizhetik meg népszerűségüket, ha liberális demokrata programokat diktálnak, ezért csakis a nemzeti populizmust választhatják.

8. A „big bang” népszerű politikája csak a nyugati szakértőknek hozhat otthoni népszerűséget, és nem a keleti politikusoknak. Az árak egy teljesen monopolizált piacon szabadulnak fel, a konvertibilitáshoz nincsenek meg a gazdasági előfeltételek, a gyárilap termékei minden téren veszítenek a nyugati importtal szemben, a vállalatok megroppannak, és olyan munkaerőt kénytelenek elbocsátani, amelynek esélye sincs vállalkozásra vagy más irányú elhelyezkedésre.

9. Volt ilyen államkorporatív gazdaság megteremtésére esély az orosz történelemben is. Így a sztálini földreform és a hadigazdaság lehetővé tette, hogy az 1917-es polgári forradalom után erre induljanak el. A húszas évek második felében, a sztálini kolhozosítás és direkt tervutasításos rendszer kiépítése előtt,

az ún. „gabonaválság” időszakában, egy buharinista program az államkorporatív gazdaság irányába is vihetett volna. Ezt tette lehetetlenné az iparvállalatoknál lefolytatott tisztogatás, a kolhozosítás és a tervutasításos központi rendszer és a hozzátartozó erőszakintézmények megteremtése. Halvány remény volt egy államkorporatív gazdálkodás felé térésre a II. világháború lezáró szakaszában, amikor az európai területek jelentős részén új rendszert kellett bevezetni, és amikor a hadigazdaság konglomerátumai önéletet éltek. A hrucsovi reformok, a Koszigin-reform, majd Gorbacsov peresztrojkája zavarosan, összevissza, de erre is indulhattak.

Az államkorporatív gazdaságnak különböző modelljei alakultak ki Európában a húszas és a harmincas években. A minta a fasiszta Olaszország államkorporatív gazdasága, a Carta del Lavoro-val, a Duce egyeztető szerepével, a nagyipari vállalatok és a félállami szakszervezetek alkuival. A Franco-féle falangista spanyol gazdaság mutatott hasonló vonásokat.

10. Minél jobban beszorulnak az ilyen gazdaságok az elzártságba és az autarchiába, minél kevesebb remény van arra, hogy kívülről szívjanak be többletforrásokat, annál inkább kényszerülnek olyan belföldi kampányokra, amelyek az izolacionizmus alapján meghatározott társadalmi rétegekkel szemben, mások mellett, a központosítást hozzák.

Liberalizmus, szocializmus

TÖRTÉNELMI ÉS ELMÉLETI MEGFONTOLÁSOK EGY KETTŐS VISZONYRÓL

SIEP STUURMAN

Manapság az atlanti világban egy agresszív, neoliberális irányzat szolgál igazolásul és támaszként a jobboldali kormánypolitikák számára. Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban ez az irányzat az ideológiai kampány szerves részét képezi a „jóléti állam” és a „nagy társadalom” elleni támadásnak. A szabadságról és jogokról szóló neoliberális retorika nemigen kapcsolódik a jobboldali kormánystratégiák igazi tartalmához, amelyeket főleg a válságmenedzselés és a különböző nemzeti kapitalizmusok versenyképességének erejével kapcsolatos megfontolások befolyásolnak. A piac birodalmán kívül ugyanezek az irányelvek gyakran antiliberálisak (például az abortusz esetében), és a gazdasági liberalizmust igen gyakran neokonzervatív társadalmi és kulturális irányzat kíséri a „nemzeti azonosság” elvesztése esetén.

Tehát itt nem olyan tiszta, kétféle ágazó alakzatról van szó, ahol „liberalizmus” és „szocializmus” állnak egymással szemben.¹ A helyzet ennél összetettebb. A konzervatív ideológiák megpróbálják a „szabadság” fogalmát a saját irányzatuk számára kisajátítani. Ennek során állandóan ingadoznak a szabadság széles, humanista felfogása és a piaci szabadság közgazdasági fogalma között. Valójában ez az utóbbi jelenti a jobboldal retorikájának kemény magját: a szabadságot itt úgy határozzák meg, mint a szabadságot arra, hogy eladd a tulajdonodat, beleértve a saját munkaerődöt is, egy olyan piacon, ahol nemigen akadályoznak jogi és adminisztratív korlátozások. Természetesen egyik napról a másikra gyakorlatilag lehetetlen eltörölni az állami beavatkozásnak azokat a formáit, amelyek az elmúlt másfél évszázad alatt kialakultak. Ezt a konzervatív neoliberálisok nagyon is jól tudják, és készséggel elfogadják a kormányzati költsékeztést és a paternalista gyakorlatot. Mindazonáltal úgy használják az állami befolyástól mentes piaci szabadság jelszavát, mint utópista mércét, amivel szemben a jóléti állam nem állja ki a próbát.

Nekem most nem célom bemutatni ennek a neoliberális irányzatnak a belső ellentmondásait. Csupán azt akarom hangsúlyozni, hogy ez a fajta liberalizmus először is a személyi szabadságot a piaci szabadság fogalmára szűkíti le, majd ezt követően egy utópista laissez-faire politikai gazdaságtanná alakítja. Fontosnak tartom, hogy a liberalizmus családjának ezt a némiképp különös hajtását ne olvassuk össze a liberalizmussal általában. Kicsit erősebben megfogalmazva: az a tény, hogy elutasítjuk az utóbbi idők új jobboldalának utópista politikai gazdaságtanát, még egyáltalán nem jelenti azt, hogy a liberalizmussal, mint az elméleti irányzat hagyományával, le-

számolhatnánk. Éppen ellenkezőleg, a jelenlegi ideológiai zűrzavar kellene-e hogy arra készítessen bennünket, hogy újra gondoljuk a szocialista és liberális irányzat viszonyát. Egy ilyen újraértékelésnek nem szabad abból a feltételezésből kiindulnia, hogy liberalizmus és szocializmus két, teljesen különböző, önmagába zárt irányzat. A történelmi polarizációja ennek a két, zárt izmusról folyó politikai vitának, inkább a probléma részét kellene hogy képezze, bár nem lesz szükségszerűen része a probléma megoldásának.

A következőkben néhány olyan történelmi és elméleti érvert ismertetek, amelyek alátámasztják, hogy liberalizmus és szocializmus között átfedés van és át- és áthatják egymást. Ezt követően megpróbálom bemutatni, hogy az olyan kísérletek, amelyek ennek az átfedésnek, egymásba hatolásnak a megszüntetésére irányulnak, kizárólag hátrányt jelentenek egy életképes szocialista politikai elmélet megfogalmazása szempontjából. Ez a következtetés azon a tételen alapszik, hogy egy individualista társadalmi lételemet szükségszerűen az alapját kell hogy képezze bármely olyan politikai elméletnek, amely egyszerre normatív és nem tekintélyelvű. Végezetül pedig néhány megfontolás a szocializmus, mint a jelen időszak politikai tervezetének sajátlagosságáról.

Történelem 1: A 19. század²

A tizenkilencedik század szocialista hagyományának hosszú története volt. Jóval azelőtt, hogy a „szocializmus” szót először használták, a szocialista irányzat egyik igen lényeges alkotórésze már kialakulóban volt. A tekintélyromboló, a tekintélyelvűség-ellenes, radikális és demokratikus szellemről beszélek, amellyel a korai modern Európában találkozunk, abban az időszakban, amely a tizenhetedik század, késő középkori felkeléseitől a nagy angol polgárháborúig tart. Ez a tradíció olyan erkölcsi és politikai szenvedéllyel volt tele, amelyből a tizenkilencedik századi szocialisták bőven merítettek. A szocialisták, mialatt bírálták a burzsoá rendet, gyakran alkalmazták a korai modern hagyományok szimbólumait: a kokárdát, a Marseillaise-t, az egyenlőség és a polgár szókinsét, John Lilburne és Thomas Paine emlékét. A szabadság, igazság, egyenlőség etikája áthatott majdnem minden tizenkilencedik századi radikális politikust. Hasonlóképpen kölcsönvették a szocialisták a történelmi haladás, majd pedig a forradalom fogalmát: ki más, mint 1640 és 1789 forradalmairól állították, hogy a régi rend erőszakos megdöntése bizonyos történelmi pillanatokban elkerülhetetlen és erkölcsileg igazolható.

Az igazságtalan kirekesztéstől és az élőködő egyenlőtlenségtől való idegenkedés mindig jellemző volt a szocialista mozgalmakra. A tizenkilencedik század szocialistáinak nagy része radikális demokrata is volt egyúttal. Paine mű-

vét, Az ember jogait alapvetően felforgató dokumentumnak tekintették Napoleon bukásától kezdve egészen a második internacionálé csúcspontjáig. Amikor például Gladstone 1864-ben kijelentette, hogy „minden emberre vonatkoznia kell az alkotmánynak, hacsak az illető személy szerint nem alkalmatlan erre”, liberális barátai közül nagyon sokan megdöbbentek, a toryk pedig azonnal azzal vágtak vissza, hogy ez Thomas Paine nyelve. Ezzel szemben a szocialisták nagy részének magától értetődő volt, hogy minden ember szabadnak és egyenlőnek született, és éppen ezért ugyanazok az alapvető jogok illetik meg. (Minden férfit: úgy látszik Mary Wollstonecraftot kevésbé gyakran olvasták, mint Thomas Paine-t, különösen 1848 után). Azután a szocialisták következtetéseket vontak le ezekből a premisszákból, olyan következtetéseket, amelyek teljesen eredetiek voltak, és eltértek az akkoriban elterjedt liberális elméletektől. Nem hiszem, hogy az átlagos tizenkilencedik századi szocialistának eszébe jutott volna, hogy pusztán azért, hogy az emberi jogainak nyelvét használja, ideológiai teret enged a burzsoá ideológiának (nem Marxról beszélünk természetesen, hanem a nagy többségről, akik ilyen vagy olyan értelemben szocialistának nevezték magukat).

Na mármint, az emberi jogok közül egy már a kezdet kezdetétől sokkal inkább megkérdőjelezhető volt, mint a többi. Ez a tulajdon volt, amely két, nagyon különböző dolgot jelenthetett: 1. jelenthette a természetnek azon részeit, amelyet az egyén saját fenntartására kisajátíthatott, vagyis élelem, ruházat, szállás és néhány alapvető szerszám és különböző, személyes használati tárgy; 2. jelenthette a potenciálisan korlátlan jogot arra, hogy másokat az egyén kizárjon a természet bizonyos részeiből. Itt volt az alapvető kettősség, hiszen az első fajta tulajdont fel lehet úgy fogni, mint az egyén elidegeníthetetlen jogát, míg a második fajta a tulajdonnak a társadalmi intézmények és viszonyok kötelezettségei eléggé komplex összességére utal. Bizonyos értelemben ez a kettősség már jelen volt az 1789-es *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen* első két cikkelyében is. A második cikkelyben (és különösen a tizenhetedikben) a tulajdont úgy határozták meg, mint „az ember természetes és elidegeníthetetlen jogát”. De az első cikkely befejező sora így szól: „...a társadalmi különbségek csakis a közösség szempontjából való hasznosságon alapulnak.” Minden attól függ, milyen fajta egyenlőtlenséget jelent a „társadalmi különbségek”, és pontosan mit is jelent a „közösség haszna”.

És, természetesen, attól is függ, pontosan hogyan is határozzuk meg a tulajdon fogalmát. Meglehetősen érdekes, hogy az összes jelentősebb liberális gondolkodó, legalábbis John Locke-tól fogva, szükségesnek érezte, hogy megindokolja a tulajdonhoz való jogot.¹ Ilyenfajta igazolást nem tartottak szükségesnek az élethez és a szabadsághoz való jog esetén. Locke először a személyes munkában próbálta megalapozni a tulajdonhoz való jogot, majd a termelékenységkel kapcsolatos haszonelvű fejtegetés felé mozdult el. Ugyanakkor kitért arra is, hogy az egyén jogát arra, hogy a természet egy részét mint tulajdont kisajátítsa, korlátozza az a feltétel, hogy a javakból elegendőnek és ugyanolyan jónak kell a többiek számára is maradni. Thomas Paine írja *Agrarian Justice*⁴ című művében:

„...a személyes tulajdon a társadalom hatása... ennél fogva a személyes tulajdon bármiféle felhalmozása azon felül, amit az ember saját két kezével termel, abból ered, hogy az ember társadalomban él; éppen ezért az igazságosság, a hála és a civilizáció elvei szerint ennek a felhalmozásnak egy

részét tartozik visszatérni a társadalomnak, ahonnan az egész eredt”.

Nem azért idézem Paine-nek ezeket a sorait, hogy bebizonyítsam, Paine szocialista volt. Egyébként is, a szocializmus szó még ismeretlen volt az *Agrarian Justice* írásának idején. Csupán azt akarom aláhúzni: sok liberális gondolkodó érezte úgy, hogy nincs logikai ellentmondás a burzsoá jogai és a tulajdonjogba való igen széles körű beavatkozás között. A haszonelvű liberálisok számára mindenfajta jog feltételezett társadalmi következményeitől függött. John Stuart Mill írta a halála után kiadott *Chapters on Socialism*⁵ című munkájában:

„A törvények és szokások javasolt reformja nem szükségképpen kifogásolandó. Ennek elfogadása nem azt jelentené, hogy a tulajdon létező felfogásához alkalmazkodna minden emberi dolog, hanem azt, hogy a létező tulajdonfelfogás alkalmazkodna az emberi dolgok növekedéséhez és javulásához.”

Mill a továbbiakban azt mondja, hogy erőszakos kisajátítás esetén a tulajdonosok jogszerű kárpótlásra jogosultak az államtól. A következtetés teljesen egyértelmű:

„Ezen feltétel szerint a társadalomnak minden joga megvan arra, hogy érvénytelenítsen vagy megváltoztasson bármely tulajdonjogot, amelyről, alapos megfontolás után, úgy ítélte meg, hogy a közjó útjában áll.”

Mill haszonelvű megítélése rendkívül rugalmas, hiszen a végső elemzés során ez attól függ, hogy konkrétan hogyan ítélünk meg múltbeli eseménymintákat, jelenlegi feltételeket és esetleges jövőbeni eredményeket. A fenti idézetnél maradva a volt tulajdonosok „jogszerű” kárpótlásáról folyó vita nagyon összetett és érdekes: figyelembe kell-e venni, hogy például azokat a múltbeli előnyöket, profitot, amelyeket a tulajdon a tulajdonosnak hozott? Figyelembe kell-e venni a múltban okozott károkat az olyan közönséges javak, mint a természeti környezet esetében? Mill azért tudott még kényelmes burzsoá következtetésekre jutni, mert biztosra vette a politikai gazdaságtan tudományos érvényességét, jóllehet élete utolsó éveiben már komoly fenntartásai voltak ezzel kapcsolatban. De a politikai gazdaságtan bizonyosságai nélkül az összes ember élethez és szabadsághoz való joga, továbbá a haszonelvű „a legnagyobb boldogság a legtöbb polgárnak”-féle számítás elvileg oda vezetett, hogy a tulajdonjog lényegében korlátlanul meg lehetett sérteni.

A tizenkilencedik században a szocializmus nem volt összefüggő, egységes doktrína. Inkább arról volt szó, hogy a szocialisták újfajta megközelítésekkel kísérleteztek, és elméleti és gyakorlati válaszokat eszeltek ki előzmények nélküli és előre nem látható problémákra. Minden szocialista egyetértett abban, hogy törekedni kell arra, hogy valamilyen formában módot kell találni arra, hogy a társadalom minden tagjának érdemes, méltó és anyagi értelemben kielégítő életet biztosítsanak. Mindnyájan elutasították a magántulajdonnak mint kizárólagos és feltétel nélküli jognak a fogalmát. Legtöbbjük élesen ellenezte a munka és a tőke érdekei közötti harmóniáról szóló burzsoá-liberális tantételt.

Minden szocialista bírálta a „politikai gazdaságtant”, és többségük elítélte a piaci „anarchiát”, amely szerintük csak a *mindenki háborúja mindenki ellen* modern formája volt. De rendszerint az alkalmazandó gyógymódról is eltért a véle-

ményük. Mint ahogy a szocializmus szó sugallja, társadalmi megoldásra gondoltak. A szabadpiaci iparosítás anarchiáját valamifajta „szervezet” eszközeivel kellene megfékezni. A javaslatok széles skálán mozogtak: államosítás, újraelosztó adóztatás, az állami beavatkozás átfogó rendszerei, szövetkezeti vállalkozások, központi tervezés, munkásönkormányzat.

Furcsa módon az egyetlen dolog, amiben a szocialisták túlnyomó része egyetértett, az éppen a minden ember számára egyenlő politikai jogok követelése volt, egy olyan követelés, amelynek elméleti gyökerei nyilvánvalóan a klasszikus liberalizmus természetes jogokra vonatkozó tételéből eredtek. Még furcsább fíntora a történelemnek, hogy éppen ez volt az a pont, amelyben a tizenkilencedik század liberálisai nem értettek egyet. Valójában a liberálisok fő áramlata még a demokráciát sem támogatta. John Stuart Mill esete jól illusztrálja a fentieket. Az a tény, hogy ragaszkodott ahhoz, hogy az írástudatlanokat és a szegényeket (mindazokat, akik szegénységi segélyből éltek) ki kell zárni a szavazásból, jól mutatja, milyen volt a liberalizmus a tizenkilencedik század második felében.² Most nézzünk meg egy híres kijelentést, megkérdőjelezhetetlenül szocialistát. Az első internacionálé alapszabályának első sorai következnek, amelyeket 1864 októberében Karl Marx maga fogalmazott:

„... a dolgozó osztályok felszabadítását maguknak a dolgozó osztályoknak kell kivívniuk; a dolgozó osztályoknak az egyenjogúságért vívott harca azonban nem azt jelenti, hogy osztálykiváltságokért és monopóliumokért harcolnak, hanem egyenlő jogokért és köteleességekért, valamint minden osztályuralom eltörléséért.”

Nem foglalkozom azzal a jól ismert ténnyel, hogy ezen alapszabályok megfogalmazásának idején Marx engedményeket tett egy feltételezhetően burzsoá frakciónak az internacionálén belül. A kérdés Karl Marx szellemi önéletrajzához tartozik, az európai szocializmus történetéhez kevesebb köze van. A fent idézett sorok nem liberális kijelentést takarnak; az osztályuralom eltörlése szocialista eszme. Másfelől meg gondolatlanúság lenne kitartani amellett, hogy a természetes jogok és természetes egyenlőség nyelvezete teljesen hiányozna ebből a tételből. Az „egyenlő jogok és köteleességek” szükségképpen olyan egyénekre utal, akiknek vannak ilyen jogaik és köteleességeik. Csak metaforikus értelemben lehet jogokkal és köteleességekkel rendelkező osztályról beszélni. De elméleti érvelés során lehetetlen erkölcsi tulajdonnal felruházni egy közösséget anélkül, hogy ezt ráruháznánk a közösséget alkotó valamennyi egyénre is. Természetesen lehetséges erkölcsi jogokat és köteleességeket tulajdonítani a közösséget képviselő személyeknek, de ezzel csak azt érjük el, hogy a nehézséget a képviselő kérdésének vizsgálatára helyezzük át.

Nyilvánvaló, hogy a szocializmus sok új eszmét teremtett, és ugyancsak nyilvánvaló, hogy a szocialista gondolat néhány lényegi fogalma egypár központi liberális doktrína kritikáját jelentette, ilyen például a piaci egyensúly eszméje és a népesség malthusi elve. Ugyanakkor a klasszikus liberális irányzat néhány alapvető elemét nyilvánvalóan felszívta a szocializmus nyelvezete: az ember jogai, szabadság, igazság és egyenlőség.

Tehát az én következtetésem az, hogy a tizenkilencedik

századi liberalizmus és szocializmus irányzatai átfedik és kölcsönösen áthatják egymást. Mindkettő a jog, igazság, szabadság, egyenlőség és a közös nyelvet használja. Mindkettőnek közös az őse: a természetes jogok tizenhetedik századi felfogása. Még a haszonelvűséget vallók is, akik látólag elutasították a természetes jogok doktrínáját, elfogadták azt az eszmét, hogy az emberi boldogság összesített mennyiségének kiszámításánál minden egyén egynek számít; de persze ez az eszme nem volt logikus azon filozófusok számára (pl. Arisztotelész), akik kívül maradtak a természetes jogok hagyományán.

Ezzel nem akarom azt állítani, hogy a szocialisták és liberálisok közötti politikai küzdelmek a tizenkilencedik században kevésbé voltak valódiak. A politikai konfliktus történetét nem redukálhatjuk pusztán kölcsönös félreértések sorozatára. Amit azonban hangsúlyozni szeretnék, az az, hogy a harcosok, úgymond, igencsak csapongtak egymás gondolataiban. A szocialisták beszéltek egy kicsit a liberálisok nyelvét, és a század későbbi éveiben egyre több liberális kezdte el használni a szocializmus nyelvét. Tehát, a tizenkilencedik században a liberalizmus és szocializmus nem két, önmagába zárt, teljesen különböző gondolati rendszer volt. Vagyis, némileg másképp fogalmazva, az a tény, hogy valaki szocialista volt, nem jelentette automatikusan azt, hogy minden kérdésben nem liberális álláspontot foglalt volna el. Bizonyosan nem jelentett mindenáron való liberalizmusellenességet, jöllehet azt igen, hogy az illető nem volt liberális.

Történelem 2: A szocializmus, mint önmagába zárt doktrína eszméje – 1917 és azután

Az az eszme, hogy a szocializmus önmagában is megálló rendszer, tökéletesen megkülönböztethető és elválasztható a liberalizmustól, a bolsevik forradalom, még inkább a sztalinizmus időszaka alatt vált a szocialista értekezések uralkodó és erőteljes vonásává.

Először is ott volt az a meggyőződés, hogy létezik egy olyan kézzelfogható történelmi társadalom, ahol a szocialista eszmény megvalósul. Jöllehet ezt a meggyőződést nem osztotta minden szocialista, de az a feltételezés sem helyes, hogy kizárólag a harmadik internacionálé résztvevőire korlátozódott volna ez a meggyőződés. Az a hit, hogy egy kézzelfogható szocialista társadalom van készülöben, már önmagában is erősítette azt a gondolkodásmódot, amelyik úgy fogta fel a szocializmust, mint valami világos, önmagában is megálló entitást, amely különbözik a kapitalizmustól vagy a liberalizmustól. De akkor a Szovjetunió, történelmileg előre nem látott okok következtében, nem volt se liberális, sem demokratikus társadalom. Ilyen módon vált általánossá az a vélekedés, szocialisták és nem szocialisták körében egyaránt, hogy általános ellentét van szocializmus és liberalizmus között (ezt így a szocialisták mondták) vagy szocializmus és demokrácia között (ahogy a kommunistaellenesek fogalmaztak).

A leninizmus, többek között, ennek a szocializmus és liberalizmus közötti ellentétnek jelentette egy olyan összefüggő, politikai filozófiává történő kodifikációját, amely egyfelől megkísérelte megmagyarázni a bolsevik élcspart párt gyakorlati feladatait a Szovjetunióban, másfelől pedig megpróbálta megmagyarázni a munkásmozgalom stratégiai feladatait a kapitalista világban.

Elméletileg az egész építményt arra alapozták, hogy az osztályt behelyettesítették a párttal, ez viszont attól a be-

helyettesítéstől függött, amelynek során a „munkásosztály valódi érdekeinek” elméleti konstrukciójával helyettesítették az egyének empirikusan megfogható érdekeit. Ezek az egyének alkották azután azt a közösséget, amit munkásosztályként ismerünk. Ez az elméleti érvelés azon alapult, hogy az elméletileg felépített kollektív entitás („a” munkásosztály) a valóságnak olyan lényegi fajtáját birtokolta, amely a konkrét egyének összességéből, személyes gondolataikkal és hajlamaikkal együtt, hiányzott.

Miután csak a párt lehetett a munkásosztály valódi értekeinek hordozója, az egész szerkezet határozottan tekintélyelvű felhangot kapott. Ilyenformán az a gyakorlati szükségszerűség, hogy az elit néhány tagjának, a gyűlekeznek vagy a párt vezetésének megalapozott politikai ítélőképességgel kell rendelkeznie, egy a priori elméleti elvve hiposztatálódott. A politikai véleményalkotásra való képesség szükséges és értékes kincs minden politikai mozgalm fejlődése során – ennyi mindenképpen igaz. De az ilyen ítélet mindenkor gyarló és kétes. Valójában a meghatározott esetekről hozott ítéletek egész sora csak a jelenre vonatkozik. Más szavakkal, ezek megfontolt ítéletek; filozófiailag inkább Arisztotelész *phronésziszének*, felelnek meg, nem *episztéméjének*. Az volt, és még most is az a baj a leninizmussal, hogy egy esendő és emberi elit politikai véleményét az *episztémé* magasságába emeli.

A továbbiakban nem kívánok foglalkozni a tudományos szocializmussal. Nagyon sok tintát pazaroltak már erre a témára azóta a tíz pétérvári nap óta; véleményem szerint többet is a kellenél. Ezzel együtt hangsúlyozni akarom, hogy a speciális helyzetekről hozott konkrét ítéleteknek éppen ez a felemelése az egyedüli, általános „tudományos” tétel szintjére a kapitalizmus, szocializmus és liberalizmus közötti kapcsolatok vonatkozásában, nos ez tette lehetővé a leninisták számára, hogy teljesen elszakítsák a liberalizmus és a szocializmus közötti kapcsolatokat. Nem az volt a kérdés, hogy vajon liberalizmus és szocializmus két, történelmileg kölcsönösen egymást kizáró entitás lett volna; pusztán csak így voltak meghatározva.⁷

Ez a politika és filozófia már a múlté, de szellemük, úgy látszik, még mindig kísért sok szocialista tudatában. Ők nemigen akarnak megszabadulni a lenini filozófia által implikált esszencialista⁸ meghatározástól. A dolgok ilyen állása egyfelől azt eredményezte, hogy a szocialista politika konkrét koncepciói lényegében elváltak egymástól, másfelől pedig azt, hogy elméletek születtek a kapitalizmus, az elidegenedés és a szocializmus általános vonásairól. Érdekes módon, pragmatizmus és magasban szárnyaló elméletek erősíteni látszanak egymást.

Elmélet: Etikai elvek és gyakorlati vélekedések

Először is úgy vélem, hogy „az ember természetes egyenlőségének” elve képezi a szükséges etikai alapját bármiféle, a szocialista elvek alapján álló kritikának a kapitalista társadalmat illetően. Marx *Tőkéjét* olvasva az embernek az a határozott benyomása, hogy egyenlőtlenség és kizsákmányolás nem jó dolgok.

Ez nem jelenti azt, hogy a kapitalizmus dinamikájáról folytatott vita az egyenlőség etikájától függ, de a vita irányadó jelentősége igen. Bármit is mondott Marx a „buta moralizálásról”, kizsákmányolás és egyenlőtlenség nem voltak semleges fogalmak korszakának szocialistái számára.

Másodszor pedig itt van a ki nem rekesztés elve. A tétel, hogy minden ember – és nem néhány osztály, kaszt vagy az

elit – jogosult anyagi értelemben elégséges és méltó létre, szükséges feltétele annak, hogy Marx elítéli a kapitalizmust, mint a társadalom gazdasági megszervezésének történelmileg túlhaladott formáját. Mert a kapitalizmus egész történelme folyamán képes volt arra, hogy az emberiség egy részének (és ez a rész nem szükségszerűen korlátozódott a kapitalisták osztályára) kényelmes életszínvonalat biztosítson.

A történelmi szükségszerűség híres fogalma nem zárja ki az alapvető etikai feltevések szükségességét, mert egy *Naturgesetz* soha nem eredményezheti azt a morális kötelezettséget, hogy egy bizonyos módon cselekedjünk; a gravitáció törvénye engem erkölcsileg nem kötelez arra, hogy leessem egy hegyről, bár arról már ez a törvény „tehet”, ha esetleg mégis leessem. A hasonlóképpen közismert „objektív érdekek” koncepciója sem képes betölteni ezt az űrt: az a kijelentés, hogy az embereket objektív érdekeik kényszerítik cselekvésre, már bizonyítottan veszi a kérdéses dolgot, hiszen ez az érvelés azon alapszik, hogy az érdek fogalmában az empirikus és normatív elemeket összeolvastják. Csak úgy zárójelben, ez empirikusan is téves, hiszen az emberek érdekeiket a társadalmi konfliktusok folyamatában, a politikában határozzák meg; az érdek a „dolgoknak” nem az a fajtája, amelyik már a játék kezdete előtt is ott lenne.

Még inkább leegyszerűsítve az érvelést: az „emberiség természetes szabadsága”, az az „új, tetszetős és veszélyes vélemény”, ahogy Sir Robert Filmer szidta, olyan arkhimedezi pontja a politikai elméletnek, amely lehetővé teszi számunkra, hogy a társadalmat úgy képzeljük el, mint egy tisztán emberi, úgyszólván mesterséges kombinációt, amelyet minden ember hasznára hoztak létre. Normatív szempontból, természetesen nem empirikus vagy történelmi álláspontból, minden társadalom bírálható. A modern politikai elméletnek ez az alapvető előfeltétele; és a szocializmus ebben az értelemben határozottan modern politikai elmélet. Egy kicsit másképpen fogalmazva: etikai értelemben, az adott pillanatban, a történelem következő oldala mindig üres. Minden társadalmi intézményt meg lehet ítélni bármikor. Ez természetesen nem empirikusan meghatározott, sokkal inkább elégtelenül meghatározott lehetőség.

A véleményalkotás alapját a minden egyénnek az élethez és szabadsághoz való igényén történő elmélkedése képezi (az egyének egyformán jogosultak erre). Életem és szabadságot mondtam, és nem tulajdont, azért, mert a tulajdon ebben az összefüggésben kettős értelmű kifejezés, jelenti egyrészt a személyes használati tárgyakat, másrészt pedig egy komplex társadalmi intézményt. Ez az utóbbi koncepció maga szorul igazolásra abban a vonatkozásban, hogy hasznos-e az összes egyén élethez és szabadsághoz való igényének megvalósításában. Ez a minősítés mutatja, hogy a természetes jogokról folytatott vita önmagában nem szükségszerűen burzsoá a szó marxizmus értelmében.

Arra következtetnek, hogy az ilyen típusú vita a létező társadalmi elrendeződésekről szükséges előfeltétele bármiféle szocialista kritikának. Ha ezt elfogadjuk, akkor a következő kérdés nyilvánvalóan az, hogy ez vajon elégséges feltétele-e. A válaszom az, hogy nem, és ezzel eljutottunk érvelésem következő lépéséhez.

Nem szokatlan dolog filozófiai értekezések során a fent felvázolt tételből kiindulva továbbhaladni a felé az aggályos kérdés felé, hogy vajon szól-

e jó érv az alapvető természetes jogok mellett. Ekkor az ember a metafizikai etika soha véget nem érő köreiben találja magát: Isten, Nietzsche vagy mind a kettő megjelenik majd a megfelelő időben; végül az erkölcsös Akhilleusz soha nem fogja legyőzni a szkeptikus teknősbékát.

Én nem ezen az úton fogok menni. Az ok teljesen egyszerű: véleményem szerint nem ez a politikai véleményalkotás igazi nehézségének forrása. Mert a természetes jogoknak akár a gyenge, akár az erős verziójához lyukadok ki, ez minden esetben igen csak általános és elvont lesz.

Mondjuk, hogy a következő alapvető mértékeim vannak:

- a) az élethez való jog (egy bizonyos érdemleges szinten)
- b) a szabadsághoz való jog
- c) az egyenlőség és a ki nem rekesztés elve.

Ha most ezután irányadó véleményt alkotok egy konkrét politikai ügyben, akkor ez szükségszerűen előfeltételezné a-t, b-t és c-t. De az ember visszafelé már nem tud végigmenni ezen a logikai úton. Más szavakkal, a-ból, b-ből és c-ből nem vezet logikai út a konkrét ítélethez, egyáltalán bármiféle véleményalkotáshoz.

Most azt akarom hangsúlyozni, hogy a politikában a konkrét vélemény számít igazán. Ez az, ami az embereket általában aggasztani szokta. Valaki azért nevezi magát szocialistának, mert konkrét politikai döntéseinek sorozata ebbe illik bele, és nem azért, mert először felállította a szocializmus meghatározását vagy etikai alapon álló filozófiai bizonyítékot talált volna. Ebben az esetben a szocialista politikai elméletnek ajánlatosabb a dolgoknak ehhez a létező állapothoz alkalmazkodnia, ahelyett, hogy kizárólag az általános filozófiai értekezések birodalmában időzzön.

Nyomatékosan hangsúlyozom, hogy ezzel nem azt akarom mondani, hogy a szocialista elméletnek a napi politika minden apró változását követnie kell. De azt igenis úgy gondolom, hogy a szocialista politikai elméletnek meg kell próbálnia beszámolnia azoknak a visszatérő, konkrét politikai véleményeknek a rendszeréről, amelyben az emberek szocialistaként határozzák meg magukat. Végül is az a tény, hogy megszámálhatatlan egyéni esetben létezik ilyen rendszer, teszi élő hagyománnyá a szocializmust.

Nekem úgy tűnik, hogy most egy wittgensteini fordulatnak kell következnie a vitában. Hadd kezdjem egy idézettel Wittgenstein *Philosophische Untersuchungen* című művéből: „Az útjelző pózna akkor jó, ha normális körülmények között teljesíti a feladatát.”¹¹ A mi problémánk nyelvén ez azt jelenti, hogy egy konkrét politikai vélemény akkor megfelelő, ha jól alá van támasztva, és kellőképpen meg vagyunk győződve a rá vonatkozó etikai mérce helyességéről. Az ezen kritériumokkal kapcsolatos bizonyosság foka rendszerint nem egy általános filozófiai elmélettől, hanem attól függ, hogy mi forog kockán.

Wittgenstein újra és újra elismétli, hogy egy nyelv a használat során mutatja meg, mennyit ér. Ugyanez a helyzet a politikai véleményekkel is. Rendes körülmények között nemigen aggódunk amiatt, hogy milyen nehézséget okoz, hogy etikai mércénk helyességét bebizonyítsuk. Legálábbis sokkal kevesebbet aggódunk miatta, mint tesszük azt a konkrét véleményhez elvezető módszerek és eszközök kapcsán: vajon ezt vagy azt a politikai platformot támogatjuk-e, aláírjuk-e ezt a petíciót vagy sem stb.

Az ilyen döntések esetében nem egyszerűen arról van szó, hogy általános elméleteket vagy mércét alkalmazunk konkrét esetekre. Ezek a döntések rendszerint tartalmaznak a történelemre vonatkozó megfontolásokat, a szövetségesek és az ellenség reakciójával kapcsolatos várakozáso-

kat, a szóban forgó esetnek egyéb esetekkel való kölcsönhatását, és utoljára, de nem utolsósorban, a jövővel kapcsolatos várakozásokat. Ezek a döntések talán minden másnál inkább tartalmaznak más emberekre vonatkozó véleményeket: különösen ami szándékaikat, érveiket, érdekeiket, múltbeli viselkedésüket és jövőbeni megbízhatóságukat illeti. Hasonlóképpen a pártok és mozgalmak is résztvevőik szerint ítéltetnek meg: a pragmatikus kijelentések és a fennkölt elvek gyakran sokkal kevésbé fontosak, vagy inkább szimbolikus értékük miatt méltányolják őket, semmint nyilvánvaló tartalmuk miatt.

Még egyszer segítségül hívom Wittgensteint. Ő azt állítja, hogy ha értekezéseket vagy nyelvi játékokat hasonlítottunk össze, nem azokat az általános tulajdonságokat kellene keresnünk, amelyek köztük bennük, hanem inkább a „családi hasonlatosságokat”: a különböző fajtájú nyelveket logikusan nem redukálhatjuk egyetlen közös névadóra, hiszen „sie sind einander in vielen Weisen verwandt”.¹²

Na most, a lényeges kérdés az, hogy ha adottnak vesszük a politikai ítéleteknek azokat a típusait, amelyeket a magukat szocialistának nevező emberek jellemző módon és visszatérően hoznak, felfedezhetünk-e egy rendszert, egy „családi hasonlatosságot”? Ezt az esszét a témára vonatkozó néhány olyan észrevétellel zárom, amely visszavisz kiindulópontomhoz, vagyis a liberalizmus és szocializmus viszonyához.

A mostani elhúzódozó világválságban, amelynek résztvevői vagyunk, a szocialisták általában védik a jóléti államot a jobboldal támadásaival szemben; ahol a jóléti állam valaminek híján van, vagy ahol nagyon gyenge, a szocialisták rendszerint jobb jóléti feltételeket követelnek. Azt hiszem, hogy a legtöbb szocialista egyetértene azzal, hogy ezen a területen kívánatos lenne az állami beavatkozás, mint ahogy azzal is, hogy helyes az ezzel járó újraelosztó adóztatás.

Másodszor: valószínűleg minden szocialista támogatni fogja az állami beavatkozás új formáira vonatkozó követeléseket, annak érdekében, hogy megfékezzék vagy megelőzzék a tömegtermelés és a tömegfogyasztás sok formájának pusztító hatásait; azokat a hatásokat, amelyeket ezek a természet ökológiai egyensúlyára gyakorolnak, amiktől végső soron földünkön minden élet függ.

Harmadsorban: a szocialisták nagy többsége szívesen fog támogatni a munkakörülményekre, minimális bérekre és hasonló dolgokra vonatkozó valamifajta törvényi szabályozást.

Negyedszerre: majdnem minden szocialista meg fogja védeni a kollektív szervezkedés szabadságát, különösen, de nem kizárólagosan a munkások esetében. Egy szocialista nem fog teljesen a szakszervezetek ellen fordulni. A legtöbb szocialista helyeselni fogja sztrájkhoz való jogot.

Ötödszörre: az oktatást illetően a szocialisták többsége ki fog tartani amellett, hogy szükség van valamifajta nemzeti rendszerre az alapoktatásban; de arról, hogy ezen a rendszeren belül mennyi kulturális, etnikai és vallási eltérés engedhető meg, már különbözők a vélemények. A szélesebb értelemben vett kultúrpolitikát illetően nem lehet világos szocialista álláspontot megkülönböztetni.

Hatodszor: mára már a szocialisták többsége valószínűleg támogatni fogja a férfiak és nők egyenlőségének elvét. De hajlamosak lesznek arra, hogy az egyenlőséget illetően

különbséget tegyenek olyan kérdésekben, mint például a családpolitika, a munkamegosztás kiigazításával kapcsolatos jogi akciók és társaik. Az egyenlő bérre vonatkozó követelést is széles körben támogatják már a szocialisták, bár itt is lehetnek véleménykülönbségek az egyes esetekre vonatkozó érvek pontos kimunkálásánál.

Hetedszer: nagyon sok vonatkozásban a szocialisták döntő többsége meg fogja védeni az egyéni szabad választás elvét. Az erre vonatkozó példák a munka megválasztásától az abortusz ügyéig, a véleményszabadság klasszikus példájától az olyan újabb keletű követelésekig terjed, mint például az egyén szabadsága arra, hogy saját szexuális azonosságát kövesse.

Nyolcadszor: a szocialisták általában egyet fognak érteni abban, hogy harcolni kell a faji megkülönböztetés és az antiszemitizmus ellen. De az olyan esetekben, mint például hogy az etnikai vagy a vallási azonosság fontosabb-e, vagy a nemek egyenlőségének esetében, nem létezik világos szocialista álláspont; mindenki aszerint ítél, hogy ő személy szerint milyen fontosságot tulajdonít az illető ügynek.

Azonnal rátérek az aggasztóbb dolgokra. Most csak azt akarom megjegyezni, hogy a fentebb nyolc pontban felsorolt ítéletminták – és ha nem tévedek, már a pontokon belül is – cáfolni látszanak a liberalizmus és a szocializmus nyilvánvaló kettősségét. Ebben az ítéletcsaládban a következők látszanak a fő elveknek:

a) Egyenlőség, nagyon erős hangsúllyal a társadalmi és gazdasági egyenlőségen.

b) Szabadság, függetlenség és szabad választás különös hangsúllyal a társadalmi-gazdasági körülményeken, amelyek lehetővé teszik az egyén számára, hogy ezen szabadságokat értelmes módon gyakorolja.

c) A tulajdon nem abszolutista felfogása.

d) Az állami beavatkozás haszonelvű felfogása.

Az az ember, aki támogatja ezeket az elveket, lehet szocialista, de ugyanúgy lehet radikális liberális is.

Most pedig következzen az a három terület, ahol bizonytalanság van. Úgy gondolom, hogy jelen pillanatban a szocialisták a következő, tágran értelmezett kérdésekben nem jutnak általában egyetértésre:

1. *Nemzetközi politika.* Nincs egyetértés abban, hogy mely nemzeti államok érdemlik meg a szocialisták feltételes támogatását, és melyek nem. Sem a harmadik világ országainak nyújtott gazdasági segély, sem a nemzetközi gazdasági szervezet kérdésében nincs közös szocialista álláspont. A szocialisták általában egyetértenek az emberi jogok elvét illetően, de az egyes esetekben már különböznek ezek a vélemények (pl. Nicaragua, Kuba, Izrael).

2. *Demokrácia és az állam.* Bár a legtöbb szocialista egyetért abban, hogy kívánatos a demokratikus politika, a politikai folyamat konkrét szervezetének és az államnak a döntő fontosságú kérdésében már eltérnek a vélemények. Sok szocialista támogatja a parlamenti demokráciát, néhányan viszont a tanácsi demokrácia pártján vannak. Néhányan közülük a központosított állami beavatkozás mellett voksolnak, míg ismét mások a decentralizációt és a közösségi felügyeletet támogatják. Néhányan amellet érvelnek, hogy a demokratikus döntéshozatalt ki kell terjeszteni az iskolákra és a gyárakra is, míg mások elutasítják az ilyen kezdeményezéseket, mint utópiát. Manapság Nyugat-Európában a szocialisták nagy többsége támogatja a parlamentáris, képvisleti demokráciát; de az olyan kérdésekben,

mint a decentralizáció, a további demokratizálás és igazgatási reform, már nem értenek egyet.

3. *Tervezés és a piac.* A nyugati világban már csak a szocialisták kis része védelmezi a magántulajdon eltörlésének és központi tervezéssel való helyettesítésének hagyományos doktrínáját. A legtöbb szocialista valószínűleg elismeri, hogy az olyan elvnek, mint a „termelés társadalmosítása” a tartalma egyáltalán nem világos. Ugyanakkor sok szocialista szükségesnek érzi a piac anarchiájának megfékezését, és a kis számú fináncoligarchia hatalmának, amely potenciálisan végzetes vagy pusztító döntéseket hozhat, korlátok közé szorítását. Az állami beavatkozás valamilyen formáját a legtöbb szocialista üdvözi, a vélemények az állami beavatkozás és a piac kívánatos egyensúlyának kérdésében térnek el. A Kelet-Európában és a Szovjetunióban lezajlott gazdasági reform története ma már jól ismert. A túl sok állami részvétel a kívánttal szemben ellentétes hatást válthat ki; a túl sok piac pedig elindíthatja a társadalmi és gazdasági bomlás és pusztulás folyamatát. Valójában ez az utóbbi lehetőség már a megvalósulás folyamatában van. Akárhogyan is, a szocialisták többsége ma már úgy látszik, nagyon is tudatában van annak a ténynek, hogy ideális megoldás, szocialista, vagy más, nem létezik ezekre a problémákra.

Megkockáztatom azt a véleményt – nem merem másképp nevezni –, hogy éppen az utolsó említett kérdésben tapasztalható bizonytalanság jelenti a gyökerét a szocialista azonosságválságnak. Nem volt olyan téma, melyben a tizenkilencedik századi liberálisok és szocialisták élesebben különböztek volna, mint ez. A gyakorlati politikában manapság úgy látszik, hogy valahol a két ideológiai álláspont között félúton helyezkedünk el. A szocialisták hajlamosak elfogadni a piac részbeni hasznosságát, a liberálisok pedig gyakorlati dolgokban már nem védik a laissez-faire elvét. Ezt néha kissé elhomályosítja a „szabad piacról” szóló neoliberais retorika. De az ilyen retorika lényege természetesen az, hogy az erők egyensúlyát a közösségi előny felé csúsztassa.

Vizsgálódjunk még egyszer kategóriánk eredete körül. A tizenkilencedik század szocialistái először nem támogatták a magántulajdon eltörlését és a termelés tudatos megszervezését, azért, mert ez szocialista elv volt (ők pedig éppen a szocialista elvek felállításának folyamatában voltak, tehát még nem lehettek ezeknek birtokában). Hasonlóan más szemléldőhöz, a szocialisták is kezdték felismerni, hogy az új ipari korszak különbözött minden eddigi, az emberiség által megélt korszaktól. Az új elméletek azért születtek, hogy megoldást adjanak a történelmileg előzmények nélküli helyzet problémáira. A jövő ismerete nélkül kellett ezeket kidolgozniuk. Csupán a tizenkilencedik század és a tizenkilencedik első felének történelmi kísérletei álltak rendelkezésükre.

A mostani helyzet nagyon másnak látszik. A tizenkilencedik század néhány problémája, mint például a piac által keltett társadalmi egyenlőtlenség, még mindig velünk van. Ugyanakkor szembekerülünk egy egész sor új problémával is, mint például a fizikai környezetünk elpusztítása. De mindenekelőtt: mi már tudunk néhány olyan dolgot az ipari kapitalizmus és szocializmus történelméről, amit a tizenkilencedik századi szocialista és liberális egyszerűen nem tudhatott. Nem könnyen hiszünk már semmifajta „történelmi szükségszerűségben” vagy felvilágosodási folyamatban. Ebben a tekintetben egyformán távol vagyunk a tizenkilencedik századi szocia-

lizmustól és liberalizmustól, amelyek végül is ugyanabból a szellemi korszakból származtak. Tudjuk, hogy az elhúzódozó válságból születhet konstruktív megoldás, de azt is tudjuk, hogy a háború és a felbomlás is nagyon valószínűségi lehetőségek. A szocialista hagyomány néhány erőteljes alkotórésze ma is él, ugyanúgy, ahogy a radikális liberalizmusé is.

A két alapelem közötti kapcsolat pedig megérdemli, hogy tovább éljen.

Amikor az olyan elkerülhetetlen témák kerülnek sorra, mint az állami beavatkozás új módja és a piac és a tudatos szerveződés különböző formái közötti új egyensúly, a piaci liberalizmus és a klasszikus szocializmus közötti ellentét nagyrészt ideológiai. Egyik álláspont sem felel már meg a valódi politikai alternatíva követelményeinek. Mindkét tradíció alkotórészei szerepelni fognak majd a végső megoldásban, de a megoldás maga nem lesz sem liberális, sem szocialista.¹¹

JEGYZETEK

1. A „liberalizmus” kifejezés használatához talán helyén való magyarázatot fűzni. Jelenleg az Egyesült Államokban a Demokrata Párttal azonos, vagy attól balra elhelyezkedő politikai álláspontot nevezik liberálisnak. Nyugat-Európában a liberalizmus olyan politikai címke, melyet egyformán aggnak a régi, világi burzsoá pártokra és a progresszív, nem szocialista demokratikus pártokra is. Néha a politikai baloldali pártjait is homályosan liberálisnak jellemzik. A liberalizmus pályafutását a tizenkilencedik században kezdte, és azoknak az ellenzéki mozgalmaknak és pártoknak volt a neve, amelyek kétségbe vonták az 1815-ös restaurációt és ennek következményeit. 1848 után, a liberalizmus politikai jelentése kuszábbá vált; a század vége felé sok országban a liberális mozgalom formálisan kettészakadt, egy konzervatív, gyakran antidemokratikus jobbszárnyra és egy radikális, demokratikus liberális szárnyra. De a liberális irányzat jelen volt más mozgalmakban is, különösen a radikalizmus, populizmus és nem marxista szocializmus különféle fajtáiban.

2. A tizenkilencedik századi liberalizmusnak, és viszonyának a szocializmushoz téma rövid feldolgozása azon kutatásaimon alapul, melyet nemrég folytattam a tizenkilencedik századi, hollandiai radikális liberalizmus témakörében, távlati összehasonlításban. Merő véletlen csupán, hogy részt vettem azon a New York-ban megrendezett konferencián is, amelynek témája a liberális politikai elmélet volt. Ez a konferencia ugyanazon napokban zajlott, amikor a Szocialista Tudósok Konferenciája, ahol előadtam azt a dolgozatot, amely ennek az cikknek az alapját képezi. Ott hallottam Richard Ashcraft egy dolgozatát, amelyben a brit chartizmus radikális liberális irányzatáról beszélt. Ő is hasonló következtetésekre jutott.

3. Lásd G. A. Cohen: *The Critique of Private Property*; *New Left Review*, 150, 89–105 old.

4. Idézve G. Lichtheim: *The Origins of Socialism* c. művében. New York: Praeger, 1969.; 106–107. old.

5. J. S. Mill: *Collected Works* c. könyvéből a *Chapters on Socialism*. Toronto and London, 1967.; V. kötet, 753. old.

6. A liberálisok nem értettek egyet abban, hol is kell meghúzni a határt a megbízható és „civilizált” munkások és a veszélyes „alsóbb rendek” vagy az „ötödik rend” között – ahogy a híres holland radikális liberális, Samuel van Houten nevezte ezeket az alacsony proletár rétegeket.

7. Terjedelmes irodalom foglalkozik ezzel a témával. Én Marc Rakovski: *Towards an East European Marxism* c. művét ajánlom (London, 1978.; 106–115. old.). A Rakovski írói álnév: két másképpgondolkodó magyar szerzőt, Bencét és Kist takarja.

8. Talán egy csipetnyi nosztalgia is van abban, hogy a szocializmus esszencialista meghatározását vonakodva adják fel. Egyszer, régen, a dolgok tiszták és világosak voltak, a kékgallérosok tényleg kékgallérosok voltak, a munkát füstös gyárakban végezték, és a kapitalisták cilindert viseltek.

9. Ludwig Wittgenstein: *Philosophische Untersuchungen*. Frankfurt-am-Main, 1967. 59. old.

10. Ibid. 48. old.: „Sokféle módon vannak egymással kapcsolatban.”

11. Az európai szociáldemokrata pártokon belül folyó viták mostanában ezektől a témáktól függenek. Változó politikai helyzetben, amikor egy agresszív jobboldali főlény van jelen, ezeket a vitákat gyakran eltorzítják a rövid távra szóló választói és kormányzati stratégiák. A jobboldali szociáldemokraták szószólói igen ékesszólóan beszélnek a dogmatizmus veszélyéről, annál gyakrabban hallgatnak viszont az opportunisták alkalmazkodás (szerintük: realizmus) csapdájáról.

Új Művészet

TANULMÁNY / KIÁLLÍTÁS / INTERJÚ / EMLÉKEZÉS / MŰHELY
KÖNYVSZEMLE / MŰGYŰJTÉS / PANORÁMA

Új Művészet

KAPHATÓ AZ ÚJSÁGÁRUSOKNÁL, EGYES BELVÁROSI
KÖNYVESBOLTOKBAN, GALÉRIÁKBAN.

**BÖLCSELETI,
TÖRTÉNETI MŰVEK
a Téli Könyvvásáron
az EURÓPA KÖNYVKIADÓ
gondozásában**

MARTIN BUBER: Én és Te

A század nagyhatású zsidó gondolkodójának legismertebb könyve, amely szerint az Én-Te kapcsolatnak üdvtörténeti értelme van, mert ez az út vezet Istenhez.

Fordította és a kísérőtanulmányt írta:
Bíró Dániel

Ára kötve: 155 Ft

HANNAH ARENDT: A forradalomról

A legendás, német származású amerikai gondolkodó (1906–1975) híres tanulmánya az európai és az amerikai „társadalmi szerződés” különbségeiről fejt ki véleményét, valamint az európai forradalmak sajátos logikájáról, amelyekben végül mindig a terror győz – szemben a forradalom amerikai modelljével, ahol a cél a társadalom fejlődőképességének törvényes biztosítása.

Fordította: Pap Mária

Ára kötve: 250 Ft

ERNEST RENAN: Jézus élete

A francia író (1823–1892) híres, valaha „botrányos” könyve Jézust nem mint Istent, hanem mint haladó embert mutatja be. A renani Jézus nagyságának legszabatosabb kifejezője az örök alapelv: „Az én országom nem e világról szól.”

A Réz Pál új fordításában megjelenő könyvet Dürer tizenhét gyönyörű rézkarca díszíti.

Ára kötve: 350 Ft

JOHN MAYNARD KEYNES:

A békeszerződés gazdasági következményei
(Robert Lekachman bevezető tanulmányával)

A XX. század talán legnagyobb hatású közgazdásza (1893–1946) szakértőként került a versailles-i békeszerződést kidolgozó angol delegációba. Amikor látta, hogyan rontják el a béke esélyeit, lemondott, s megírta ezt a látnoki erejű könyvét arról, hogy a Németországot megnyomorító jóvátételek következtében fokozódni fog Európa függősége az Egyesült Államoktól, hogy az 1919 utáni világ nemcsak a vesztesekre lesz veszélyes, hanem a győztesekre is.

Fordította: Félix Pál

Ára: kötve 220 Ft

A fenti könyvek kaphatók a könyvesboltokban, vagy megrendelhetők az Európa Könyvkiadótól (1363 Budapest, Postafiók 65).

Nappali ház

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI SZEMLE

Ön is HÚZHAT,
ha lepecsételteti
nálunk
ezt a képet
november 10-től
december 10-ig.

♦ ♦ ♦

PONT
Könyvkereskedés
és Teázó

♦ ♦ ♦

Mérleg u. 6.
(a Gresham
mögött)

♦ ♦ ♦

nyitva: 9–20,
szombaton
9–13.

Ár ellen

LÁNYI ANDRÁS

Mit leltem eddig félve sejtett,
Elöttem áll a nagy titok,
Hogy csak az hal meg, ami nem lett,
S az él örökké, ami volt.

(VAJDA JÁNOS: UTOLSÓ DAL, GINÁHOZ)

A hiány inkarnációja

(1991. szeptember 3.)

Európa hangos, újra hangos a kelet-európai rémtörténe-
tektől. A csölösztei gáton ma verik szét szlovák komman-
dósok a Duna elpusztítása ellen tüntetőket. Szlavóniába a
csetnikek békés falvakat gyilkolnak. Oroszországban a
maffia a legnagyobb úr, éhínség fenyeget. A Kaukázus vi-
dékén a népek egymást feszítik keresztre. Vérről írják a
mindenkitől elhagyott örmények történetének újabb feje-
zetét. Bolgár, török, szerb, horvát, albán készen állnak,
hogy újravívják a Balkán gyötrelmes, végetérhetetlen há-
borút. Romániában a Securitate újra felöltötte régi, vas-
gárdista jelmezét: rettegésben él a magyar, a cigány, a ma-
radék zsidó. A Kárpátoktól le az Aldunáig a trianoni hatá-
rokon kívülrekedt magyarság mindenütt hontalan, üldö-
zött; vasdoronggal válaszolnak, ha szót emel jogai védel-
mében. És a szónokok, a szennylapok fújják, fújják a régi
nótát valamennyi Blitvában és az összes Blatviában. (De
megbocsáthatnak-e a gyilkosok valaha is azoknak, akiket
lemészároltak? Lehet-e nem gyűlölni azt, akit kifosztottunk
és megaláztunk?)

Ez volna a kelet-európai újjászületés? (Közép-Európa
nincs többé, csak most derült ki, hogy a tankok elvonul-
tak: feneketlen gödör tátong Európa szubsztanciális köze-
pén – Közép-Európáról csak múltidőben beszélünk.) Du-
nának, Oltnak egy a hangja: zubog a szennylé a vízőblíté-
ses erőművi turbinákra. Táplálja a pazarló, adósságcsináló
technológiát, mely körül állat, ember megvakított bánya-
lóként kering.

A történelemben minden, ami új, a hagyományból tá-
mad. Ami időben létezik, elmúlik és keletkezik. Ami nem
képes elmúlni, abból nem születhet semmi új. Ami fön-
n áll, előbb-utóbb véget ér, ha idején túl fönnmrad, termé-
ketlenül pusztul el, kiölve maga körül az új életet hordozó
csírákat. Újjászülető hagyomány az, ami meghal, elemeire
bomlik és új elemekkel vegyül – mássá lesz, hogy azonos
maradjon önmagával. Az újjászülető hagyomány arról is-
merszik meg, hogy felismerik. Felismerik azok, akik odáig
sohasem látták, mint jobbágy a királyát tallérokra vert
képmása után. Be vannak vésve valahova azok a vonások.
A hagyományt nem kell ápolni. Beteg hagyomány, amit
ápolni kell.

Az újjászületés ellentéte a történelemben a restauráció.
Összeragasztják a törött edényt, melyből egykor szomjukat ol-
tották, ahelyett, hogy a forrást keresnék, melyhez mostani
helyzetükből más út vezet. Magyarország azért nem képes új-
jászületni, mert itt már megint a roskadozó mindig-ugyan-
az restaurálása folyik. Ez folyik már jó ideje. A mindegy-
minek-a-nevében történelmi élcsapatba verődött parvenü,
mint a nemzet szellemi és anyagi vagyonát kizárólagos jog-

gal adminisztráló hivatalnokrend, fokozatosan lépett a
„történelmi osztály” örökébe, átvéve annak mentalitását és
céljait. Az állami nagybirtokot lépésről-lépésre tették ma-
gántulajdonukká új hitbizományosai és kasznárai. Fel volt
az osztva már, mielőtt a munkásor kisvállalkozóvá és a
pártfunkcionárius menedzserre vedlett volna át. Készséggel
szorítanak helyet az osztzkodásnál azoknak, akiktől egy-
kor elvettek valamit. Könnyebb kiegyezniük a tegnapi Ma-
gyarországgal, mint a mostanival, amelyiknek a bőrére
megy a vásár. A középosztály megint keresztény lesz és
nemzeti, nem rés, de utolsó védbástya. A kelet-európai
despotizmus mindenkor hű támasza, a klérus visszanyeri
világi befolyását. A bürokrácia elemében van megint. Lé-
teleme a függés. A kiszolgáltatottság: egy külső hatalom
fegyveres vagy gazdasági túlerejének. Kényszerhelyzet,
melynek nevében az alattvalóktól rendkívüli áldozatot kö-
vetelhetnek. Az áldozatokat természetesen ők fogják me-
gint beosztani és kiértékelni. Lesz új cél, mely szentesíti a
régieket – a szocializmus építése, az irredenta vagy a
felzárkózás Európához: egyre megy. Csak jusson hivatal,
színekura, igazgatótanácsi hely minden ügyeskedőnek.

Minél olcsóbb, primitívebb tucateszme az áru, amit va-
lami a piacra dob, annál kelendőbb. Minél kevesebb szel-
lem fekszik benne, annál több tiszta haszonnal adhat rajta
túl. Ebből a haszonból épülnek az új politikai monopóliu-
mok: pártok, szakszervezetek, erőszakszervezetek. A szavak
inflációja minden programot értéktelen papírronggyá silá-
nyít. A bizalom fedezetét lelkiismeretlen szédelgők felél-
ték. Néhány esztendő, és a teljes hagyomány kiég: füstölgő
salak marad utána. Úgy látszik, ennek meg kell lennie.

Történelmi kísértetek táncolnak körülöttünk, nevetsé-
gesen vicsorognak a reves állkapcák, csontvázak hadonász-
nak, mórlikálják magukat véres-koszorú lepleikben. Én csak
azt tudom, hogy ez a rémes szellemjárás nem újjászületés.
Azért kísértének, mert nem tettük el őket tisztességgel,
azért kísértének, mert róluk álmodunk, mert nincs szebb ál-
munk, ha volt, elszállt, ijedtünkben elfeledtük, és már hiá-
ba kapkodunk utána, mert csak álom volt, és mi csak ál-
modók vagyunk.

Nekem történetesen tetszik a szentkoronás, tetszik a
Kossuth-címeres lobogó. Az más kérdés, hogy hiteles cí-
merünk csak egy maradt: a lyuk, amit magunk hasítottunk
a címerszaros trikolórba 1956 októberében. (Szabadság –
itten foldozzák véres zászlóidat – kár volt az a lyukat olyan
sietősen bevarni. Az lett volna talán a nemzeti hagyó-
mány, ami azon a lyukon keresztül egy pillanatra felrémlt
előttünk.)

Az rossz volt, amikor a szemellenzöt cserélték: össze-
vissza láttunk. Bizony, négy lábunk egymásba botlik, el-
esünk, elkódorgunk, ha meg nem tart a riád. Szerencsére
nem tartott soká, amíg az új hám ránk került, s gondos ke-

zek kezdtek megint eltakarni előlünk a fölösleges látnivalókat. Mert szeretnek bennünket, mindig is szerettek. Épp csak az ostor hegyével ösztökeltek; ha meghajszoltak, utána múltunkat-jövőnket mindig fényesre csutakolták. Ha nyugtalankodtunk, zabos tarisznyát kötöttek a szánk elé – került abba olykor zab is. Aki nem makrancoskodott, nem volt annak a heveder túl szoros. De becsületünkre legyen mondvá, mióta mifelénk a szabadság kitört, mi sem tettünk keresztre semmit gazdáink ellen. Mert szükségünk van a szeretetükre. Valljuk be, nélkülük mi már nemigen tudnánk megszeretni magunkat. Egyenesen undorodnunk kellene önmagunktól, ha nem az állam szemével néznénk.

Két Magyarország van, az egyik nincs. Amelyik van, annak vége van. Nem tudott elmúlni, nem lesz feltámadása, hihetetlen, szklerotikus szívóssággal jár a nyakunkra, mondja a magát. A másikat eltaposta: láncfal ki nem szántja, fűjkáló történelmi szelek el nem sodorják onnan a nincsből – rothadás táplálja, míg egyszer majd kihajt.

A magyar köztársaságnak még csak három hónapja volt – 1918-ban –, majd három évi élete 1945 után, az is milyen. Mindig összeomlás után és mindig csak addig tartott a köztársaság, amíg idegen szuronyok árnyékában össze nem verődött annyi államalkotó csödület, amennyi elegendő a másokon való uralkodáshoz. Megszületik-e végre a magyar köztársaság? Vagy olyan kurta takaró volna itt a nemzet, hogy mindig másokról kell lecibálni?

A politika mint gazdaságtan

Politikán eredetileg a közcélok megállapításával és érvényesítésével kapcsolatos nyilvános ténykedést értették. Ezt a szerepét az ipari tömegtársadalmakban el kellett vesztetnie. A produktív technológiák versenyén alapuló rendszer lételeme a szüntelen terjeszkedés, melynek feltételei egyre nehezebben biztosíthatók. Vagy totális ellenőrzést gyakorol a társadalom összműködése felett, vagy összeomlik; és biztosan összeomlik, ha nem az adott termelési mód szempontjából optimális anyagi és szellemi feltételek előállítása a minden másnál előbbrevaló politikai főcél. Ehhez ki kell iktatni a politikából az érték mibenléte körül folyó vitát, azaz a voltaképpeni célkitűzés mozzanatát. Ezentúl nem lesz szó egyébről, mint „semleges” jogi és pénzügyi technikákról, melyek segítségével a társadalmi folyamatok valamilyen elvont racionalitás jegyében ellenőrizhetők. A tevékenységek értelmére vonatkozó kérdés kívül kerül a politika illetékességén. Vagy azért, mert a cél magától értetődő (valamennyi öntudatos dolgozó, minden becsületes magyar ember stb. számára) – ez volna az abszolutista változat; eszerint a legitim politikai közösségnek csak az lehet tagja, aki eleve azonosul a hivatalos politika céljaival. Vagy pedig azért, mert mindenkinek magánügye, hogy milyen értelmet tulajdonít tetteinek, az egymással versengő egyéni törekvések között azonban csak a piac közvetítését és értéktételét lehet elfogadni mértékadónak. A liberális felfogás szerint a társadalom addig „nyitott”, polgárai addig szabadok, amíg ebbe a politika nem szólhat bele. Az érték-dilemmák persze nem tűnnek el a politikából, csak kimondatlanok maradnak, hogy ne zavarják a hallgatólagos közmegegyezést, mely szerint a közakarat megfogalmazására az értéktözsde a legalkalmasabb orgánus.

Az ipari tömegtársadalom mindkét megismert változatában a nemzetgazdaság érdekeinek szolgálata a politika legfőbb feladata. A célkitűzést az eszközhasználatnak rendelték alá. A gazdaságtan lett a politika nyelve. A pater-

nalista állam paradigmája az üzem, a liberális államé a bank. Az előbbi, mely maga kívánt rendelkezni a termelő kapacitások és a forgalom intézményrendszerének túlnyomó részével, összeomlott: hosszabb távon sohasem sikerült a társadalom direkt alávetése a hatalmi-gazdasági érdeket nyíltan képviselő szervezeteknek. Semmiféle ideológia, hit, tradíció, de még a gyűlölet felkorbácsolása és a félelemkeltés sem volt képes tartósan biztosítani az alattvalók együttműködését. Ehhez valamiképpen *nélkülözhetetlen* kellett tenni számukra a függőséget.

Ezt a feladatot teljesíti a „jóléti” ideológia, mely az embert teljes sikerrel redukálja a gazdasági működés szempontjából releváns vonatkozásaira: termelőre és fogyasztóra. Ebbeli viselkedésünk gazdasági mutatókkal mérhető, prognosztizálható, és gazdasági eszközökkel, így az állami bevételek és kiadások szabályozásával befolyásolható. A fogyasztói demokráciák polgára egyedül akkor tartja életét elviselhetőnek, ha képtelenné vált testi és lelki funkcióinak kielégítő színvonalú fenntartására mind bonyolultabb technikai szolgáltatások igénybevétele nélkül. Ez indítja arra, hogy minden erejét árujavak előállítására és elpusztítására fordítsa, és szabadságnak vélje, ha ebben nem korlátozzák. Jólétnek pedig azt fogja nevezni, és azt az állapotot igyekszik az elégedettség érzésével asszociálni, ha szomszédainál gyorsabb ütemben képes gondoskodni eszközeinek elavulásáról illetve pótlásukról, új, költségesebb eszközökkel. A nemzetgazdaság gyarapodásához is ez a magatartás járul úgymond a legtöbbel. Aki sétál és beszélget, nem járul hozzá a nemzeti jövedelem növekedéséhez. Aki autóból ül vagy televíziót bámul, az már igen. Ha az ivarérett népesség szexuális igényeit ezentúl kizárólag a masszázsszalonokban elégítené ki, a terciér szektor – a modern nemzetgazdaság húzóágazata – ugrásszerű bevételnövekedést érne el, javítva a GNP volumenét és összetételét. Mindjárt többre tartana bennünket a civilizált világ! (Talán még az expót se kellene megrendeznünk.)

Az embereket a megstokás, a tömeges agymosás és a tökéletes tudatlanság más életlehetőségek felől elszoktatta attól, hogy kérdéseket tegyenek fel életük értelmére vagy akár csak élvezeteik minőségére nézve. Azt hihetnénk: a belélegezhető levegő, tiszta víz, a szeretet-kapcsolatok, netán az önkitalajított munka lehetősége olyan elemi szükségletek, melyek feltétlenül elsőbbséget élveznek a lehetséges életcélok között. Bebizonyosodott azonban, hogy a technológia rabszolgái ezeknél előbbrevalónak tartják azt – és mindig éppen azt – az áruféleséget, amit a csúcstechnológia legújabbban kínál: számítógépet, autósodát, elektromos lélekingerlő készülékeket valamint a műholdról, telefaxon, videokábelén át rájuk zúduló hírzönt. Vagy – bármi egyebet. Mert csúcstechnológián nem kell egyebet értenünk, mint az éppen legnagyobb nyereségtartalmú terméket előállító iparág technológiáját.

De miben áll a nyereség, e rendszer mozgatója? A nyereség: a befektető lehetősége több feketetésre. Uralmat jelent a piac fölött (a verseny korlátozását), alkalmat még nagyobb terméktömeg előállítására képes újabb technológiák üzembeállítására. *Hódítás és növekedés* az egyedüli cél, melyet az ökonómiai politika elismer. Az „objektív” és „semleges” gazdasági racionalitás ennek az egyetlen célrendszernek a vonatkozásában racionális.

Soha nem állt fenn – és nem is állhat fenn tartósan – olyan

társadalom, mely erőfeszítéseit és választásait nem tudja más-sal igazolni, mint a kereskedelmi költség és hasznon egybevetésével. A javak forgalmából ugyanis nem következik olyan inherens mértékegység, melynek segítségével az élvezet, a tudás, a tekintély, a hatalom vagy akár csak a vagyon nagysága és mibenléte megállapítható volna.

Az újabkori európai történelemben csupán tendenciaként volt jelen az élet dolgainak egyetemes összemérhetősége piaci cseréértékük alapján, de a profitráta tényleg a mi századunkban lépett minden egyéb értékmérő helyébe. Nyíltan pedig csak a legtöbb emberöltőben proklamálhatta egyeduralmát, amikor a civilizált világ a tözsdeárfolyamokon keresztül reagál katasztrófákra, háborúkra és forradalmakra, s hírgyűnőskéi – mint legutóbb a moszkvai puccs idején – ezt természetesnek találják. Mióta mindennek ára van, értéke többé nincs semminek. A történe-seknek nincs jelentőségük, csak hírértékük a média-piacon. A hírérték a tévé-társaságok reklámidő-díjtáblázatából átszámítható valutára. Egy atomtámadás vagy egy Feltámadás értéke ezzel a módszerrel mosóporkilogrammban kifejezhető.

A közhatalmak birtokosai ugyan rendelkeznek a piac értéktételének befolyásolására alkalmas eszközökkel, de amikor élnek velük, ezt, figyelemre méltó módon, mindig csak gazdasági célokra hivatkozva teszik. Még akkor is, ha a társadalmi béke vagy az uralom biztonsága szempontjából elkerülhetetlen valamely kulturális, szociális vagy ökológiai szempont érvényesítése, azt bizonygatják szálamokra méltó igyekezettel, hogy ezek közvetve igenis hasznát hajtának a gazdaságnak. Tehát nemhogy korlátoznák az ökonómiai racionalitás egyeduralmát, de egyre újabb területekre terjesztik ki, elhárítva az utolsó akadályokat a logika univerzalizálásának útjából. Voltaképpen ezekben az esetekben is a társadalmi környezetet szabályozzák a gazdaság szükségletei szerint, és nem megfordítva.

Márpedig a szabad piac legvérmesebb védelmezői szerint sem alkalmas önmagában az erőforrások optimális elosztására, de még a nemzetgazdaság rövidtávú egyensúlyának megőrzésére sem. (Akkor se volna erre alkalmas, ha a multinacionális konszernek világuralma idején egyáltalán létezne még máshol, mint néhány kelet-európai gazdaságpolitikus elméjében.)

A piac egyedül arra alkalmas, hogy a működő tőkét az adott körülmények között legnagyobb vagy legbiztonságosabb megtérülést ígérő tevékenységek felé terelje, tekintet nélkül minden egyéb érdekre, tekintet nélkül többek között bármely helyi érdekre a világpiac egészéhez képest. Ezekhez a piac mindig csak nagy késéssel és óriási költségek árán képes alkalmazkodni, mivel nem rendelkezik az érzékelésükhöz szükséges műszerrel.

A politika beavatkozása a gazdasági folyamatokba pedig csak akkor hasznos, ha nem a piacon működő erőket próbálja nevelni, reformálni, segíteni vagy korlátozni, hanem éppen ellenkezőleg, a piaczgazdaság működésére való minden tekintet nélkül érvényesíti a társadalmi értékvitában elfogadott prioritásokat. A piac életereje ugyanis a gyors és hatékony alkalmazkodás páratlan képességében rejlik. Pusztítóvá ez az erő akkor válik – de akkor okvetlenül – ha nincs mihez alkalmazkodnia. Ha vannak elismert közcéllok, és ezek nem a gazdasági adottságok pusztja visszatükröződései, hanem egy autonóm értékvilágban megalapozottak, ha a politikai szabályozás eljárásaiban következetes és megkerülhetetlen, akkor a piac gyorsan és leleményesen fog alkalmazkodni a körülmények változásához.

Az egyéni nyereségre törő magánvállalkozás ismeretes dinamizmusa folytán minden bizonnyal a legalkalmasabb arra, hogy bármely anyagi cél eléréséhez a szükséges eszközöket előteremtse. Csupán egyvalamire nem képes: arra, hogy céljairól maga gondoskodjon. Az önmagához alkalmazkodó piac: játék, szabályok nélkül, melynek nincsenek nyertesei.

Ahol a társadalmi célkitűzés szuverenitását alárendelik a szűkös értelmű gazdasági racionalitásnak, közszabadságról nem beszélhetünk. A gazdasági metafora uralma a politikában a kényszer minden eddiginél hatékonyabb válfaját hoznosította meg. A küzdelem a politika nyelvén megújítása körül forog: a mai politika nyelvén az új realitások közölhetetlenek, mindig a fennálló fenntartása tűnik majd a leginkább kívánatosnak.

Égboltunkon a vörös órágu csillag helyén a Philips és a Coca-Cola neonreklámja lángol: urat cseréltünk. De politikai önrendelkezésünk útjában változatlanul a gazdaság szent tehene áll, mely annál szentebb, minél rosszabbul tejel.

A felzárkózás mítoszai

A sokféleképpen megosztott hazai politikai közéletben úgy tűnik, mintha csak egyetlen eszmére nézve volna egyetértés: fel kell zárkóznunk Európához. Európán bizonyára a modern ipari civilizáció jelenkori fejleményeit értik, hiszen aligha formálhatunk igényt Európa múltjára, az egyén felelősségének és szabadságának páros elvén alapuló tradíció folytonosságára, mely dinamikus fejlődésének záloga volt. Más múltra, mint ami lefolyt, aligha tehetünk szert. Vagy valljuk öntudatosan, hogy részesei vagyunk e tradíciónak, és akkor nem egy elvont Európához, hanem önmagunkhoz kell felzárkóznunk, vagy sem, de akkor egy másik civilizáció a mienkkel csak félig-meddig szervesülő kései fejleményeinek átvétele bennünket sem kecsegtet jobb kilátásokkal, mint a harmadik világ országait, melyeket tönkretett a kényszerű alkalmazkodás. Még kevésbé akaratunk felzárkózni Európa jövőjéhez. Európa ma már sejtí jövőjét. Az észak és dél közti anomáliák az elviselhetetlenség fokozódtak, és közeli robbanással fenyegetik azt a gazdasági-politikai világrendszert, melynek a „művelt nyugat” egyedüli hasznélvezője; a természeti erőforrások kimerülése pedig a piaczgazdaságot lételemétől, az expanzió lehetőségétől fosztja meg. Az élet ellaposodása, a személyiség kreatív képességeinek elsatnyulása, uniformizálódás volt az ár, amit a tömegtermelés fokozásáért Európa fizetett. A jövőben e folyamatok katasztrófális következményei mind erőteljesebben éreztetik majd hatásukat. Ezt a jövőt aligha akarjuk magunknak. Sokan úgy vélik azonban, hogy jobban járunk, ha civilizációnk válságát azoknak a technológiai és egyéb anyagi előnyöknek a birtokában érzük meg, melyekre a nyugati világrendszerhez csatlakozva talán még szert tehetünk. A sokat reklámozott európai integráció azonban csak a gazdaságilag erős hatalmaknak nyújt átmeneti védelmet a bekövetkező összeomlás ellen. A fizetőképtelenné lett távoli kontinensek helyett az európai periféria rovására tehetnek szert további előnyök-re, miközben rövid idő leforgása alatt a kontinens tudásának, vagyonának és mobil népességének legjava valahol Hamburg és Párizs között fog koncentrálni. (S a centrumban majd a túlszűfoaltság végzi el ugyanazt, amit a periférián a lassú leépülés.)

A felzárkózási komplexus egyébként egyáltalán nem új a

közép- és kelet-európai politikai gondolkodásban: mi már hétpróbás felzárkózók vagyunk. Valamennyi modern parancsuralmi rendszer ezt ígérte: hogy majd a társadalmi termelőerő kényszerített összpontosítása útján, „átmeneti” áldozatok árán a gazdasági és hadi potenciál ugrásszerű növekedését éri el. Az ebből származó feszültségek kezelése, a társadalmi üzem rendjének erőszakos fenntartása volt a fasiszta és bolsevik diktatúrák rendeltetése.

A mostani felzárkózási hullám jelszavai ezzel látszólag épp ellentétesek: a politikai szabadságjogok teljességét hirdetik. De nem kerül-e ismét feloldhatatlan ellentmondásba egymással a politikai önrendelkezéshez, illetve a gazdasági növekedéshez fűződő érdek?

A felülről végrehajtott rendszerváltás után a hatalom és a gazdaság kulcspozícióit szilárdan őrző menedzser- és bürokrataelit, ugyanolyan közömbös maradt minden érdek iránt, ami keresztezi nyers üzleti és hatalmi törekvéseit, mint azelőtt. Gazdasági birodalmuk máig az egyetlen, amit lehetőleg igyekeznek megkímélni a gazdaságosság elvének következetes alkalmazásától, míg a kultúra, a szociális biztonság és a természeti környezet sorsa egyre inkább az áru piacon dől el. Évről-évre csökken e szférák költségvetési támogatásának értéke, miközben az államtalanításukhoz és életképességük megőrzéséhez elengedhetetlen törvények, úgy tűnik, a végtelenségig vártnak magukra, és aligha véletlenül.

A társadalomfejlődés irgalmatlan alárendelése a gazdasági növekedés céljainak: íme, ez maga a térségünkben hagyományos felzárkózási stratégia. Periódikus rendszerességgel bekövetkező kudarcai terelik országainkat újra és újra az erőszakos politikai megoldások felé.

Ha a politikán a gazdaság uralkodik, vajon ki uralkodik a gazdaságon? Megvalósulnak-e legalább egy tisztán gazdasági értelemben vett felzárkózási feltételei? Legtöbbet erről minden bizonnyal a tulajdonviszonyok rendezésének módja árul el. Ebből többet meg tudhatunk az egyes politikai irányzatok szándékáról, mint valamennyi nyilatkozatunkból. Úgy találjuk, hogy a mostani magyarországi változások során magántulajdonosi jogviszonyok keletkeztek valódi magántulajdonosok nélkül, és a tőkének minősülő vagyontárgyak nem funkcionálnak tőkeként. Az állami tulajdon feloszlása során keletkező új, bizonytalan konzisztenciájú posztállami tőkevalami, úgy látszik, sok tekintetben nem engedelmeskedik a tőkepiac ismeretes törvényeinek. Gyanús is, hogy ez csak a piacon akkumulálódó tőkéből várható el, mert piaci szereplőket csak a piac működése teremti: fiktív csereügyletek, adminisztratív intézkedések soha. A tőketulajdonosok piackonform viselkedését tőkéjük származása garantálja, ezzel szemben az eből szerzett kincs eből vész el.

A piac háta mögött „lerendezett” új tulajdonviszonyok áttekinthetetlenebbek, mint az állami suba alatt folyt alkudozás, ezért nem motiválnak senkit piaci értelemben „racionális” viselkedésre (ami minden idelátogató külföldi üzletember csodálkozását kivívja). Egyáltalán nem világos, hogy kinek miye van. A tőkejavak túlnyomó részével személytelen óriásszervezetek rendelkeznek. Azok pedig, akik ezeknek a nevében döntéseket hoznak, a menedzserek, egzisztenciálisan sokszor nem cégük üzleti sikereitől függenek. Anyagi hasznuk esetleg épp a cég csődbe juttatásából vagy egy üzleti versenytárs sikeréből származik, vagy az új

hatalmak valamelyikéhez lojális viselkedésből. Az egymás vagyonát keresztül-kasul „tulajdonló” társaságok nem teremtenek a résztvevőkben igazi tulajdonosi érdekeltséget, sem versenyhelyzetet: ellenkezőleg, enyhítik a verseny kockázatát és tulajdonosok anyagi felelősségét. Évekig el-tart majd, amíg a már és még csak papíron létező szervezetek nevében szerződő hölgyek és urak nyíltan előállhatnak vele: hogyan, hogyan nem, minden az övék lett.

Ilyen körülmények között nem csoda, ha a piaci szereplők magatartása ugyanolyan nehézkes, pazarló és ötletszerű maradt, mint amikor még a tervalku és a közös bürokratikus függés kapcsolta őket egymáshoz. Elhárult viszont minden akadály annak útjából, hogy a nemzetgazdaság felhalmozott deficitjét az állampolgárok és munkavállalók nyakába varrják az egyik oldalon, miközben a másikon a gazdaság kapitányai megsokszorozzák magánjövedelmüket.

Mivel a vitatott tőkejavak legfontosabbika az emberi munkakultúra (és nem az elavult berendezések, a lerobbant épületek), elképzelhető, hogy „természetes” tulajdonos híján, személytelen szervezetek helyett inkább azoknak a tulajdonhoz jutását kellett volna előmozdítani, akiknek érdeke közvetlenül és egyértelműen ahhoz fűződik, hogy munkahelyüket nyereségesse tegyék. A munkavállalók túlnyomó többsége azonban kimaradt az állami tulajdon feletti osztozkodásból, és ez szorosan összefügg azzal, hogy a politikából is kimaradtak. Ha úgy találjuk, hogy az állampolgárok döntő többsége távoltartja magát a politikai küzdelmekről, ez politikai érettségük jeleként is felfogható. Sejtik, hogy sem az újrakezelt paternalista állam restaurálása nem ígér nekik semmi jót, sem a társadalom kiszolgáltatása a nemzetközi piacgazdaság erőinek, sem e kettő kombinációja. Az ő politikai önrendelkezésük, képviselőik, magántulajdonuk, esélyegyenlőségük nem játszott tényleges szerepet az elmúlt évek hazai politikatörténetében. Márpedig a politikai és gazdasági demokrácia alapvető intézményeinek kiépítése csak a kisebb, munkahelyi és lakóhelyi közösségekben kezdődhetne el, melyek nem a mások, hanem a maguk sorsáról döntenek. Ehhez alkalmas feltételeket a politikai és gazdasági hatalom következetes különválasztása, mindkettőnek külön-külön megosztása és decentralizálása nyújtana. Ezt pedig egyik kurrens politikai irányzat sem tűzte zászlajára. A politika nem kér a népből, ezért a nép se kér a politikából: a kettő közötti érintkezés a tömegkommunikációra és – jó esetben – a szavazóurnákra szorítkozik.

A politikai jogfosztottság hagyománya régióinkban úgyszólván töretlen, és ez a hagyomány Magyarországon a tisztán egyéni – olykor illegitim – érdekérvényesítés sikeres gyakorlatával párosul. Értethető, ha a társadalmi döntéshozatal intézményeit nem meghódítani, hanem semlegesíteni, kijátszani igyekeznünk továbbra is. Ez természetesen nem fogja erősíteni a nemzet politikai vagy erkölcsi kohézióját. Hiányzik a kollektív önrendelkezés pozitív tapasztalata, enélkül a nemzeti, szocialista vagy keresztény ideológiai alapon hirdetett közösségi és szolidaritás eszmények üres absztrakciók maradnak.

A nemzeti azonosságtudat nem mint a közösséget összetartó erő, hanem mint a másoktól való elhatárolódás tudata van jelen. Ez a magyarázata a kelet-európai nacionalizmusok defenzív és extrovertált természetének. A bensőséges azonosulás indítékainak híján az összetartozás érzését

inkább a külső fenyegetéssel szembeni védekezés erősíti. Ez a védekezés ritkán sikeres, ezért a nacionalista érzület előbb-utóbb a hazai társadalomban keres magának célpon-
tot, melynek rovására elégtételt szerezhet magának. Az „idegen” csoport funkcionális alkotóeleme a térségben kialakult nemzetállamoknak. Az idegen – rendszerint valamilyen etnikai vagy vallási kisebbség, de lehet osztályellenesség vagy politikai irányzat is – az, akivel szemben markánsan megfogalmazható a nemzeti azonosság tartalma: mi, akik nem ők vagyunk. A belső ellenség a nemzeti önelide-

genedés teremtménye, az iránta megnyilvánuló gyűlölet tudattalan alapja rejtett öngyűlöletünk. Jobban kéne szeretni magunkat, hogy egymást is tudjuk szeretni.

A szolidaritás pedig felelősségtudat: saját életünkért, következésképp egymásért, végső fokon minden életért. Politikai kultúránk ma ezen az alapon újulhatna meg. Akik ellenben úgy vélik, hogy mindez olyan teher, amitől a felfelé kapaszkodó magyar gazdaságot meg kell szabadítani, azok ne a tőke, hanem a gyűlölet és az erőszak gyors akkumulációjával számoljanak.

AZ ÖRÖKMOZGÓ FILMMÚZEUM novemberi programja

Hétvégeken régi mesefilmek a kőlyökmözőban.
Videogaléria, könyves kávézó, lemezbolt, folyóiratok és filmes szakkönyvek
árusítása.

1. *Ingmar Bergman filmjei* (1947-1960)
2. *A húszas évek legjobb német filmjei* – A Frankfurter
Filmmúzeum és a Német Filmarchívum vendégszereplése
3. *Játszd újra Bogey!* – Humphrey Bogart sorozat
4. *Volt egyszer egy Szovjetunió...* Kis propagandatörténet szovjet
dokumentumfilmekben, 5 részben, meghívott előadókkal
5. *A hónap filmjei*: KUROZAVA – ÁLMOK (1990)
DERMEDJ MEG – HALJ MEG – TÁMADJ FEL (1989)
rendezte: Vitalij Kanyevszkij

ÖRÖKMOZGÓ

a Magyar Filmintézet Filmmúzeuma
(VII. Erzsébet krt. 39.)

MUNKAVÁLLALÁS KÜLFÖLDÖN

Másként akar élni?

Végre megjelent az a könyv, amely teljes tájékoztatást nyújt a külföldre vonatkozó munkavállalási engedélyekről, a fizetési, munka- és lakásviszonyokról, a vízum és az utazás költségeiről stb. Hozzájut azon európai, egyesült államokbeli, kanadai, nyugat-indiai, ausztráliai és távol-keleti vállalatok címeihez is, amelyek európai munkaerőt keresnek például az olaj- és fémipar, a kertészet, a szálloda- és vendég-látóipar területén, társasutazásvezetőket luxushajókon való társasutazásokhoz, gépkocsivezetőket vagy háztartási munkát és gyermekfelügyeletet vállalókat. Érdekli? Rendelje meg ingyenes porspektusunkat, amely további felvilágosítást nyújt a könyvre vonatkozóan. Küldjön egy nevével és címével ellátott borítékot és egy nemzetközi illetékutalványt, s mi haladéktalanul megküldjük ezt az ingyenes tájékoztatót. Írjon az alábbi címre:

LOUVI AB

Box 48
S-142 01 Trångsund
Svédország

...ingyenes prospektus.

FIGYELEM! Munkaközvetítéssel nem foglalkozunk!

Oázis

ICCHOKAS MERAS

Ichchokas Meras (1934) sokáig a két „zsidó” egyike volt a litván irodalomban (a másik a magyarul szintén olvasható Mykolas Sluckis – természetesen mindketten kizárólag litvánul írtak és írnak). Szüleit a németek pusztították el, őt magát litvánok bújtatták. Mérnöknek tanult, s közben a hatvanas évektől megjelentek első elbeszélései. Világhírét – de legalábbis a szocialista világbeli hírét – 1963-ban napvilágot látott, s a vilnai gettó életével foglalkozó kisregénye (Döntetlen, egy pillanatig, magyarul 1968) alapozta meg, amely Izraelben kötelező iskolai olvasmány. Meras 1972-ben, mikor be akarták vonni a soros antiszemita kampányba, Izraelbe emigrált.

Azóta is Tel-Avivban él, egy szakközépiskolában tanít elektromechanikát. 1989-ben látogatott először haza. Emigrálása után is írt, ha nem is sokat. Újabb művei közül a legjelentősebb az azóta szintén számos nyelven lefordított Sara (1982) c. kisregény, az első „pornográf” mű a litván irodalomban, amely azonban – elsősorban témája: az 1967-es hatnapos háború miatt – már inkább az izraeli irodalom világirodalmi értékű része. (Az író szokásosnál részletesebb bemutatására azért van szükség, mert – részben az én mulasztásom miatt – Meras nem szerepel a Világirodalmi Lexikonban.)

B. E.

A hordágyat, amin az az ember feküdt, megdöntve engedték le a gödörbe. A sírásó, egy sötét bőrű, középkorú, borotvátlan fickó a gödör aljáig engedte a hordágy feléje eső végét, majd levette a holttestről a táleszt. Ráérősen összehajtogatta, és a gödör szélén álló társának adta.

Hogy aztán hová tették, nem láttam. Talán azért nem, mert a szemem sarkában kibuggyanó könny-csepp ingerelte a pupillámat.

De talán azért nem, mert első ízben láttam sírásót.

Többször jártam már ebben a temetőben, de annak még soha nem voltam tanúja, hogy teszik a halottat a sírba. Mindig becsuktam a szemem, vagy körbenézve próbáltam fürkészni, miféle temető ez.

Sík földön terült el, nagy területen, téglafal vette körül, amin túl homok volt, sárga sívó homok, arébb, messze dűnékbe gyűrődve, s a dűnék mögött a tenger, ami azonban innen nem látszott, és érdekes módon hullámverése sem hallatszott, bár a tenger nem volt túl távol, tán a buckák fogták fel a hangot, tán csak azért volt így, mert egy rendes temetőben csend honol.

A széles, betöltetlen síkságon kis, zöld tavakként virágfoltok villogtak. Fafélék is nőttek, alacsony fenyők, borókabokrok – egy-egy bokor, és a sok virág – úristen, micsoda színek voltak itt, mindenfélék, helyenként egész bokrok virágoztak, mint valami óriási bokréta, ibolyaszín, bíbor, sőt világoszöld, majdhogynem sárga virággal, de ahogy a sírgödörtől elfordulva körülmélttem a temetőben, mindent az egyöntetűen fényes vakító szín uralt, mintha körös-körül nem lenne más, csak a homok, amely a napfényben ugyanúgy vakít, miként a hó.

Azért nem néztem soha a sírgödörbe, mert szokatlan volt, hogy koporsó nélkül temetkeznek, egyszerűen a gödörbe vetik a lepelbe burkolt embert, és ráfordítják a földet, nem, ehhez képtelen voltam hozzászokni – megmosdatva, tiszta ruhába öltöztetve, kezei a mellén összetéve, szemei lezárva, mintha aludna, és senki nem zavarja álmát.

Én úgy tudtam, hogy az embert, ha meghalt, koporsóba fektetik, és ott marad nyugton, nem kel fel többé.

Mikor mindenki elbúcsúzott tőle, a koporsóra ráhelyezik a koporsófedelet.

Aztán a temetőben óvatosan engedik a sírba a koporsót, vigyázva, nehogy kárt tegyenek benne, hogy az elhunyt békében feküdhessen, ahogy eddig feküdt, s ha a föld göröngyökben zúdul is alá és dobol a koporsón, ő a koporsófedeltől védve érintetlenül alussza örök álmát, melyet csak egy pillanatra dül fel a szétporló rögök hangja, s testét, mely kényelmesen, egész hosszában kinyújtózkodott, körbelengi az élők világából származó levegő.

És nem nyomasztja aztán sem a sírhalom, sem a kő.

Soha nem pillantottam a gödörbe, amikor koporsó nélkül temettek valakit, mert egész testemmel érez-

tem, ahogy elborít a homok, ahogy betömi a számat, eldugaszolja orrlukaimat és szemgolyóimat lepecsételi, szorítja, kiszárítja. Szörnyű volt, ahogy fojtogat, s nyomban meg is fulladok.

Ezúttal figyeltem a sírásót.

Miután átadta a másik férfinak az összehajtogatott táleszt, szélesre terpesztette lábát a gödörben, hogy szilárdan és kényelmesen álljon, és megfogta a halott vállát.

Megérezvén vállamon a sírásó kemény tenyerét, összerándultam.

A testet szorosan burkoló lepel alatt világosan kirajzolódott a váll gömbölyűsége, az orr, a lapos mell, a két könyök és a kéz ujjai.

Soha korábban nem láttam őt ilyennek, csak nemrég először, egy hajnali órán, még alig virradt, hosszú éjszakai utat tettem meg Európából Kis-Ázsiába, a négyórás utazás örökkévalóságnak tűnt, akkor pillantottam meg így ezt a töpörödött emberkét, aki csak azért várt rám egész éjszaka, hogy őt szót szólhasson hozzám:

– Én az apád barátja vagyok.

Mintha még mindig lenne apám – itt, Ázsiában, vagy ott, Európában, vagy bárhol máshol, még mindig lenne azok után, hogy utoljára találkoztunk ott, ama intézmény bolthajtása alatt, egy hegyes, piros csepepekkel borított kétemeletes négyszögletes fehér toronyban, mikor anyámmal felkapaszkodtunk az alacsony lépcsőn a második emeletre és őt kivezették a cellából, és olyanak láttam, mint mindig, csak a jobb szemüvege helyén voltak szilánkok, s mögötte a szemét valami rongy borította.

Nem kérdezte, hogy vagyunk és hol, fejemet sem simogatta meg, csak előhúzta ingéből szürke fedelű, hosszú mutatójú kerek zsebóráját, amilyenhez fogható mai napság már nincs, és így szólt:

– Tessék, a tiéd.

Kinyújtottam a kezem, és megérintettem az apám tenyerében kunkorodó bőrszíjat, még nem tudva – apám viszont már tudta –, hogy mennyire fogok áhítózni később ezután a szürke tárgy után, hogy egy, tíz, harminc vagy ki tudja hány év után mennyire fogok áhítózni ez után a szürke óra után, amilyenhez fogható mai napság már nincs.

De az őr így szólt:

– Ne.

És nem láttam, hogy feküdt apám a sírgödörben, és hogy hányták rá a földet, és nem tudom, kik voltak a sírásók.

Ha láttam volna, engem is földdel borítottak volna be.

Ezúttal láttam a sírásót, láttam, ahogy megragadja a halott vállát, miközben olyan széles terpeszben áll, amelyet csak a gödör megenged neki, nehogy elveszítse egyensúlyát, mikor felemeli azt a töpörödött, lepelbe burkolt emberkét.

Akivel nemrég beszéltem telefonon.

Húsvétkor.

– Kellemes húsvéti ünnepeket – mondtam.

– Neked is.

– Jó egészséget kívánok.

– Neked is. Hogy vagy?

– Köszönöm. Jól.

– Látogass meg.

– Feltétlenül.

– Rég láttuk egymást.

– Lót-fut az ember.

– Azért csak látogass meg.

– Persze.

– Valamit el akarok neked mesélni.

– Feltétlenül.

– Jó lenne, ha sietnél.

– A lehető leghamarabb.

Nincs ideje az embernek, lót-fut, de talán nem csak emiatt. Nyilván nem izgatott, amit mesélni akart,

habár biztos nagyon fontos valami volt, az sem izgatott, hogy lássam őt, elég volt, hogy van, létezik – valahol a közelben, majdhogynem kézzel érinthetően: én az apád...

Már csak a temetés napján telefonáltak, azért nem láttam a halálos ágyán.

Pedig akkoriban máshonnan vártam telefont, egészen máshonnan. Egy nőnek kellett telefonálnia. Azt a telefont vártam egész életemben.

Ismeretlen férfihangot hallottam, amely azt közölte, hogy az unokaöccse annak az embernek, nyugodjék békében.

– Micsoda?! – kérdeztem.

– Igen – felelte.

– Mikor?

– Tegnap.

– Miért? – akartam kérdezni, de nem kérdeztem.

– Két óra múlva van a temetés.

– Igen – válaszoltam, és óvatosan letettem a kagylót.

Bevettem magam a fotel mélyébe, ott kuporogtam iszonyodva, és nem vettem fel a telefont, bár többször, hosszan csengett, aztán feltettem a barettemet, noha nyár volt és meleg, beültem az autóba, bekapcsoltam a fényszórókat, noha fényes nappal volt, és elindultam a temetőbe.

Ugyanolyan kis növésű volt, mint apám, tán egyébként is hasonlított rá. A sírásó kemény kézzel vállon ragadta és felültette.

A gödör mellett álló férfiak kihúzták a hordágyat, amin eddig feküdt. És fehér lepelbe csavarva most ott ült a halott, s még élesebben kirajzolódott gömbölyű válla, lapos melle, keze.

Éreztem ugyan vállamon a sírásó tenyerét, de azért még mindig nem tudtam felfogni, miként ülhet ott a halott, hiszen tegnap meghalt, ma hordágyra rakták, lepelbe csavarták, tálesszel betakarták, s nem mozgott többet, én meg álltam a többiekkel együtt a téglából épült előravatalozóban, amely mintegy kapu, küszöb volt a ravatalozóhoz, ahol a hordágyat a halottal alacsony köemelvényre helyezik és elmondják az utolsó imát, és eloldják az embert minden kötelékétől, kényszerűségtől, és megbocsátanak neki és a bocsánatát kérik, ez az utolsó ima pedig a Kaddis.

Soha nem tudtam ezt az imát, nem értettem és nem is próbáltam megérteni, noha ott állt beírva a gimnáziumi emlékkönyvemben.

Osztálytársaim és barátaim, tanáraink és tanárnőim írtak mindenféle szép szavakat ebbe az emlékkönyvbe: Légy erényes; Légy igazságos; Úgy szeress engem, ahogy én szeretlek téged; Soha ne feledjük el egymást; Az élet: színház; rózsakert; Te...; Téged...; Mi ketten...

Egy, a háború alatt kikeresztelkedett zsidó, aki a háború után sem vette le nyakáról a keresztet, írta emlékkönyvembe a Kaddist: az egyik lapra a szent nyelven, a másikra latin betűkkel, mégsem értettem a szavak jelentését.

Most, a sír küszöbén, az alacsony köemelvény mellett, amelyen lepelbe burkolva ott feküdt az az ember, mikor meghallottam az ember utolsó imáját, első ízben fogtam fel szavait: A magasságból szálljon ránk le a béke és az élet... A magasságosság békéje ajándékoz meg bennünket is békével...

Úgy ült ott, mintha élne, csak lepelbe volt csavarva, s én leküzdve a halálfélelmet vártam, míg felkel, ledobja magáról a leplet, kiszáll a gödörből, elléptet sírjától, el a temetőből, mert ő része volt apámnak, része önnön magamnak.

És amikor felkelt és elindult – körbe, más úton, mint amin idehozták, ahogy az ősi szokások az élőknek előírják –, én elindultam utána.

LITVÁNBÓL FORDÍTOTTA BOJTÁR ENDRE

A jó tanács a rubintnál is ritkább

SALMAN RUSHDIE

A hónap utolsó keddjén Miss Rehana a Brit Nagykövetség kapuja előtt szállt le a hajnali buszról. A felvert porfelhő lassan leülepedett, és a busz úgy állt ott teljes pompájában, mint egy fátyolból kibontakozó szépség. Tarka arabeszek voltak rápingálva, az orrán zöld s arany betűkkel felirat díszelgett: MENJ ARRÉBB, DARLING, hátul: TATA-BATA és OK. GOOD-LIFE! Miss Rehana dicsérte a sofőrnek a busz szépségét, mire az leugrott, és tartotta az ajtót.

Miss Rehana óriási, feketén csillogó szempárral tekintetett a világba, és amikor Muhammad Ali, ki szakértő tanácsokkal szolgálta az emberiséget, e szempár tüzébe került, úgy érezte, hogy visszanyerte ifjúságát. Figyelte, ahogyan a lány a nagykövetség kapujához ment és megkérdezte az őrködő *lalát*, mikor kezdődik a félfogadás. A *lala* általában szerette sértegetni a „keddi nőket”, de Miss Rehanához szinte udvariasan szólt. „Még fél óra – mondta fontoskodva – vagy talán kettő. Ki tudja? Az urak épp reggeliznek.”

A buszmegálló és a nagykövetség közötti poros tér máris tele volt „keddi nőkkel”, ki fátyolban, ki anélkül – mint Miss Rehana. Ijedtnek tűntek és félve csimpaszkodtak magabiztosságot megjátszó nagybácsik és fivérek karjába. Miss Rehana azonban egyedül volt, és nem látszott rajta semmiféle izgalom. Muhammad Ali, aki a legelveszettebben toporgó „keddi nők” gyámolítására szakosodott, most azon kapta magát, hogy lába öntudatlanul e nagy szemű leány felé viszi.

– Kisasszony – szólította meg –, londoni beutazás ügyében fárad, eltaláltam?

A lány addigra már a tér széli bódésoron állt az egyik árus előtt, és elégedetten majszolt egy zacskó csipősen fűszerezett pakorát. A megszólításra oldalt fordult, és pillantása ilyen testközlelől megborzongatta Muhammad Alit.

– Azért vagyok itt.

– Akkor szolgálhatnék néhány jó tanáccsal. Olcsón megszámítom.

Miss Rehana elmosolyodott, és azt mondta: – A jó tanács a rubintnál is ritkább. De sajnos nem tudok fizetni. Árvalány vagyok, nem olyan gazdag, mint azok a hölgyek, akik magához fordulnak.

– Tekintsen ősz fejemre, és legyen irántam bizalommal – biztatta Muhammad Ali –, tanácsaim alapja a tapasztalat. Hasznukat veheti.

A lány rázta a fejét: – Mondtam magának, hogy szegény vagyok. Itt vannak ezek a nők a jól kereső férfirokonaikkal, próbálkozzék velük. A jó tanács tényleg megéri a jó fizetséget.

„Úgy látszik, elment az eszem” – gondolta Muhammad Ali, amikor maga sem tudta hogyan s miért, de így szólt a lányhoz: – Kisasszony, maga nagyon rokonszenves nekem. Ez a sors akarata. Szegény ember vagyok, ám magának ingyen adok tanácsot.

– No, akkor jobb, ha meghallgatom magát – mosolygott a lány –, hiszen ha a jó sors ajándékot küld az embernek, az tiszta szerencse.

Az öreg a bódésziget sarkán kialakított irodájához vezette kliensét. Az iroda egyetlen alacsony asztalkából állt. A lány mosolyogva jött a nyomában, az újságpapír staneclibe csomagolt pakorát eszegette, őt meg sem kínálta. A tanácsadó párnát tett a lány számára a poros földre. „Üljön le, kérem” – mondta, és ő is elhelyezkedett törökülésben az asztalka szemközti oldalán. Jól tudta, hogy több tucatnyi férfi figyeli őket irigyen; lám, az öreg, ősz hajú Muhammad Ali megint megbabonázott egy ifjú szépséget. Mély lélegzettel nyerte vissza nyugalma, és munkához látott.

– A nevét kérném

– Miss Rehana. Musztafa Dar menyasszonya. Kinek lakhelye Bradford, London.

– Bradford, Anglia – javította ki udvariasan Muhammad Ali a lányt. – London csak egy város, mint Multan vagy Bahawalpur. Anglia viszont óriási nemzet, a világ legridegebb lakosságával.

A novella a *New Yorker* 1987. június 22-i számában jelent meg, eredeti címe *Good Advice is Rarer than Rubies*.

– Értem – mondta a lány olyan komolyan, hogy a férfi nem tudta, gúnyolódik-e.

– Kitöltötte az ívet? Hadd látom, kérem.

A lány átadta a gondosan összehajtogatott iratot, a barna borítékkal együtt.

– Rendben van? – A kérdésből mintha némi aggodalom csendült volna ki. Muhammad Ali dobolt az asztalon, nem mossa a lány kezétől. – Várjon, amíg átolvasom az egészet.

Miss Rehana a teljes zacskó pakorát megette, mire a férfi végzett. De az öreg határozottan jelentette ki:

– Tipp-topp. Minden rendben.

– Köszönöm a tanácsát – mondta a lány –, megyek és várok a kapu előtt.

– Mit nem gondol? – kiáltott a tanácsadó és öklével a homlokára ütött. – Azt hiszi, hogy ilyen könnyen megy a dolog? Csak beadja az ívet, és puff, széles mosollyal kiállítják magának a beutazási engedélyt? Vegye tudomásul, hogy ahhoz az irodához képest, ahová most maga bemegy, a legrosszabb rendőrőrszoba is leányálom.

– Tényleg így lenne? – csodálkozott a lány. Most már látható volt, hogy az öreg tirádái elérték a célt, még néhány percig csodálhatta üde szépségét. Újabb mély lélegzettel részletesen felvázolta a tényállást; elmondta, hogy azok az urak odabent bűnözőnek, hazudozónak és betörőnek tekintenek minden olyan nőt, aki keddenként előttük megjelenik, egy-egy lutoni autóbuszsofőr vagy manchesteri hites könyvvizsgáló közeli hozzátartozójának vallva magát.

A lány tiltakozott: – Én egyszerűen megmondom nekik, hogy nem vagyok bűnöző!

Muhammad Ali megborzongott ennyi naivitás láttán. Rehana kisasszonyt verébhez hasonlította, az irodistákat ragadozó sasokhoz, akik gonosz, mi több intim kérdéseket tesznek fel, olyanokat, amilyeneket egy hölgytől még a saját fivére sem kérdez. Hogy szűz-e, és ha nem, hogyan szokott vele közösülni a vőlegénye, és milyen titkos beceneveken szólítják egymást. Muhammad Ali kíméletlen leírást adott, hogy előre csökkentse a sokk hatását. Miss Rehana szeme meg se rebtent, de a keze megremegett az asztal szélén.

Az öreg folytatta: – Meg fogják kérdezni, hány szobájuk van és milyen színűek a falak, és melyik nap jön a szemetes, és mi a vőlegénye anyja nénikéje mostohalányának a második keresztnéve. S mindezt már előzőleg mind megkérdezték Musztafa Dartól Bradfordban. Egy hiba, egyetlen eltérés, és kész az elutasítás.

– És maga mit tanácsol, bölcs öreg? – kérdezte a lány, és a hangján hallható volt, hogy erőlteti magára a nyugalmat.

Ez volt az a pont, amelynél Muhammad Ali általában suttogásra váltva mondta el ügyfeleinek, hogy ismer valakit, egy nagyon jó embert, aki a nagykövetségen dolgozik, és kellő díjazásért az iratokat megfelelő kezekbe juttatja. Ez mindig bevált, a nők néha ötszáz rúpiát is fizettek, vagy egy arany karperecet adtak az ügyintézés fejében, és elégedetten távoztak. Mindig előre érdeklődött, honnét utaztak fel a fővárosba, és tudta, hogy lakóhelyükre, sok száz kilométernyi távolságra hazatérve, még akkor se fordulnak vissza, ha rájöttek, hogy becsapta őket. Hazamentek Sargodába vagy Lalu Khetbe, csomagolni keztek, ki tudja, mikor ébredtek rá a disznóságra, de addigra már úgyszólván késő volt. Az élet nehéz, és egy öregembernek találékonyaságra van szüksége a megélhetéshez. Kár sajnálni a becsapott áldozatokat.

Ám jó érzéke ismét cserben hagyta Muhammad Alit, és a szokásos rábeszélés helyett legnagyobb titkát kezdte feltárni:

– Miss Rehana, maga kivételes valaki. Drágakő. Magának megteszem azt, amit talán a saját lányomnak sem tennék meg. Olyan okirathoz jutottam hozzá, amely egy csapásra megoldhatja a maga ügyét.

– Mi az a varázssír? – kérdezte a lány, és a szeme most tényleg vidáman csillant.

Az öreg még halkabbra fogta a szót: – Miss Rehana. Egy angol útlevélre tettem szert. Valódi. Kifogástalan. Vagy egy jó barátom, aki beírja a maga nevét, és csiribí-csiribá, máris Angliában találja magát!

Elmondta! Egye fene! Mit lehet tenni, ha ez ilyen bolond nap? Még az is előfordulhat, hogy ingyen és bérmentve odaadja az útlevelet, és aztán egy évig nyavalyogni fog, hogy miért csinált ilyen bolondságot. „Vén számár”, szidta önmagát. „A legvénebb számarakat a legfiatalabb lányok babonázzák meg!”

– Jól értem? – kérdezte Miss Rehana. – Azt tanácsolja, hogy büntényt kövessek el, és törvényszékként utazzam Bradford Londonba, így igazolva a nagykövetségi urak rólunk kialakított lesújtó véleményét? Babudzi, ez igazán nem jó tanács.

– Bradford, Anglia – helyesbített az öreg komoran, majd hozzátette: – Nem kell így nézni a dolgokat. Én szegény ember vagyok, és azért ajánlottam fel az ajándékot, mert maga olyan gyönyörű. Ne vesse meg a nagylelkűségemet. Fogadja el az útlevelet. Vagy tudja mit? Ne fogadja el. Utazzon haza, felejtse el Angliát, csak ide be ne menjen, nehogy megcsúfolják az önérzetét.

De a lány már talpon volt, megfordult és elindult a kapu felé, ahol a lala káromkodva intette türelemre a csoportosuló nőket, azzal fenyegetőzve, hogy ha megbontják a rendet, egyet se enged be közülük.

– Csak csináljon bolondságot! – kiáltotta Muhammad Ali a lány után. – Ez a mi átkunk. Szegények vagyunk, együgyűek, és nem akarunk okosodni!

– Hé, Muhammad Ali! – rikkantotta a bételdióárus asszony. – Kár, hogy ez a lány a fiatalabbakat szereti.

Muhammad Ali egész nap a nagykövetség kapuja előtt ácsorgott. Többször is biztatta magát: „Menj már innen, te vén számár. A lány nem akar többé beszélni veled”, s amikor Miss Rehana kijött, ott találta az öreget.

Olyan nyugodtnak és megbékéltnek látszott, hogy Muhammad Ali azt gondolta: „Te jó Isten, ennek sikerült. Talán az angol urakat is elkápráztatta a pillantása, és így megkapta a beutazási engedélyt.” Rámolygott és a lány viszonzta a mosolyát.

– Miss Rehana bégum, légy üdvözlölve leányom, sikered e nyilvánvaló órájában.

A lány ösztönösen az öreg karjára tette a kezét. – Jöjjön, hadd vegyek magának egy zacskó pakorát. A jó tanácsért, meg bocsánatkéréséért is, hogy olyan udvariatlan voltam.

Álltak a tér porában, közel a buszhoz, amely már indulásra készült. Kulik kötöztek fel hálósákokat a tetején lévő csomagtartóra. Egy árus kiáltozott, szerelmes történeteket és zöld orvosságot próbált eladni. Miss Rehana és az elégedett Muhammad Ali a lökhárítón ülve majsztolták a pakorát.

A lány hirtelen megszólalt: – Kilencéves voltam, amikor a szüleim egyezséget kötöttek az eljegyzésemről. Musztafa Dar már harminc felé járt, de a szüleim tudták, hogy az életükből nincs sok hátra, és szerették volna, ha valaki a gondomat viseli. Két hónappal a haláluk után Musztafa Dar Angliába utazott, és azt mondta, hogy majd küld értem. Ez évekkel ezelőtt történt. Van róla fényképem, de azt sem tudom, milyen a hangja. Számomra még idegen.

Muhammad Alit meglepte a vallomás, de csak bólintott, saját megítélése szerint bölcsen. – Mindent összevetve, az embernek a szülei mindig a legjobbat akarják – jegyezte meg –, és találtak egy becsületes férfit, aki azután most hívja is magát Angliába. Egy egész élet áll maguk előtt, hogy megismerje és szeresse.

Különösnek tetszett, hogy a lány ezután csak keserűen mosolygott.

– De jó öreg – kérdezte –, már postázna is engem Angliába?

Muhammad Ali felugrott: – Én csak feltételeztem, mivel maga olyan boldognak tűnt... hát elutasították?

– Minden kérdésre rossz választ adtam, nem tudtam leírni a külsejét, se azt, hogy milyen csempe van a fürdőszobában – válaszolta a lány. – Így tehát szépen visszautazom Lahoréba, ahol jó állásom van. Három rendes kisfiúnak vagyok az anyja egy nagy házban. Sajnálják, ha elhagynám őket.

– De hiszen ez tragédia! – sópánkodott Muhammad Ali. – Bár megfogadta volna a tanácsomat! Most már persze késő. Iktatták az iratait, és bármikor ellenőrizhetik az adatokat. Még az útlevél sem segít. El van rontva, minden el van rontva, pedig olyan egyszerű lett volna az egész!

Felszállás közben Miss Rehana még visszafordult: – Őszintén úgy hiszem, hogy nincs ok a búslakodásra...

Nézett utána, amíg a buszt el nem nyelte a porfüggöny. A lány mosolyából annyi örömet merített, mint semmi másból örömtelen életében.

FORDÍTOTTA SÁRKÖZI MÁTYÁS

Zalán Tibor

GRAMMATIKUS SZEMÉTÉGETŐ

A lendület elvesztéséről beszéltek. Hajókról, melyeket a homokos parton felejtett az idő – a kapitány vagy akárki más. Mint ha elszáradt szavak vesztegelnének a beszéd agyagos partjain. Vannak évszakok, amikor liliommal kezükben előjönnek a lányok a homályból. A mély sárból kiszédelegnek, combjuk között szorongatják a hangszereket. Körtemuzsika. Ez most nem ilyen idő, összekoccannak a fogai az éjszakai áradásban. A kimondhatósággal gyúlt meg a baja, az engedetlen szöszedetekkel, a csak éjszaka előkerülő mondatokkal. Beköltözött szomorkásan a világ fölé egy szobába, hol azután verejtékezve hallgatott, nyakán időnként kidagadtak az erek az örökös nem-beszédűtől. Szórakozottan követte a tárgyak grammatikáját, turkált a szétdobált kifejezések között. Noha tudta, ez a guberálás sehová sem viszi. Ő pedig el akart jutni, ki a dolgok természetes fényei közé. Mint a nappali moziból kilépőt, vakítsák el a történet kirakatai. Tudatában már rögzültek a képek, melyek vészesen hasonlítottak valamire. Amiről elhitte, hogy létezik

Skizofrénia

DEÁK MÁRTA

H. E.-nek tisztelettel, háldával

"... finomul a kín,
s minket is elfelednek végre..."

(JÓZSEF ATTILA)

V alaki megint lehúzta a vécét. Hogy zubog. Meghülyülök ettől a hangtól. Pedig azt hittem, már megszoktam: reméltem, hogy megszokom, és féltem attól, hogy megszokom. Tévedtem. Nem szoktam meg. A függönyön halvány, okkersárga derengés, délutáni fény. Úgy látszik, hiába várok a csöndre. Talán a rádió segít. Popzene. Jobb híján.

Furcsa. Ez volnék én? Ez a vállban széles, lefelé keskenyedő figura a szeplős, földig érő tükörben, igen, hát persze, ilyen vagyok, most minden nő ilyenre veszi a figurát, én sem vonhatom ki magam, én is egyenruhában forgok az emberek között, mint bárki más, noha tudom, hogy részemről mindez csak mimikri, hogy ne lássék rajtam a bélyeg, az orvosok biztosan úgy mondanák, mindez: dissimulatio. Jelmezt viselek. Ezzel az erővel akár krinolint vagy páncélruhát is viselhetnék, leeresztett sisakrostéllyal, nem is lenne rossz, hiszen ellenséges közegből jövök, teljes fegyverzetben, bár korántsem győztesen, abban a biztos tudatban, hogy a gyűlölet mozgatja a világot, és tudom azt is: a krízis elkerülhetetlen.

Kérem a türelmüket, Hölgyeim és Uraim. Nyugalom. Sikertől – megint, sajnos vagy hál' isten – sikertől elkéredzkednem a könyvtárból, hogy ne legyek tanúja Jutka és Előd bácsi folyton kiújuló, dühödt civakodásának. „Undok, rigolyás, szekánt, szőrszálhasogató vén krampusz – így Jutka –, sőt vén hülye.” „Repedt sarkú, bornírt kis proli lány, horribile dictu: prolitrampli – így Előd bácsi –, azt az attikai reduplikációs aorisztoszt neki”, és tudtam, hogy még egy perc, és az asztalra csapok, hogy miért nem lehet itt egyórányi nyugalom, csönd és béke, hogy kapok egy dührohamot és elküldöm őket, és ők ártatlan szemmel, döbbenően néznek majd rám, és mindent, mindent letagadnak, tudtam, hogy megint önök bombázzák az agyamat, ordítanak és toporzékolnak, hogy hagyjam a katalógust másra... jó, mi? tudtam, hogy ez a helyzet megint az önök műve, a mosogatórongyuk vagyok, velem törlik fel a világ fortyogó, fedőt ledobó, ki-kifröccsenő békétlenségét, hogy aztán vallomásokat facsarjanak ki belőlem, tudtam, hogy sürgősen haza kell mentenem magam, az utcán álságos nyugalmat erőltetve a belül szűkülő iszonyatra, az iszonyatra attól, ami ma még vár rám, végigvonulni a fél városon, szememben a csupasz félelemmel, amely elárul, és kihívja ellenem az egészséges emberekben lappangó szadizmust, ebben a rongy világban, ahol a lelki szegénység olyan általános, hogy már szinte kötelező... Most jó? ezt akarták hallani tőlem?

Pedig tudom, hogy ma kellene befejeznem a sztorit, Ágnes történetét; vagy a magamét? ma délután vagy este, egy ültő helyemben, amíg az önök megbízottját várom. A határidő este nyolc óra. Önökre bízom a döntést.

Reggel tízig semmit nem fognak észrevenni. És akkor már késő lesz. Margit fog megtalálni, megrémül, rázogató, hatalmas könnyecsek gördülnek le szegény, megviselt arcán, aztán megtalálja a levelet és a kéziratot az asztalon. „Bocsássatok meg nekem. Kérlek, a kéziratot gépeltesd le, és küldd el A. Z.-nek... Köszönöm. Isten veletek.” Vajon megtehetem-e ezt velük? döntsék el, Hölgyeim és Uraim. Megtehetem ezt velük? don't carry the world upon your shoulder... ez az önök üzenete? Ki kell kapcsolnom a rádiót. Várom a döntésüket. Rendelkezésükre állok. Figyelnek?

Nyugalom, Hölgyeim és Uraim. Ez a délutánom az önöké. Sőt még a vacsora alól is kimentettem magam, bár ez pusztán formáság, hiszen napok óta alig eszem valamit. „Ahogy akarod”, mondta a nővérem, és persze hallottam, mit gondol: „Szegénykém, te megint rosszul vagy, mi lesz ebből megint, szegény, szegény kicsikém.” Ő, sajnos, észrevette, hogy napok óta nem szedem a gyógyszert, nem alszom és nem is eszem, hogy ne érezzem minden falaton a nyugtatók kesernyészemélyítő ízét; ezt az állandó készenlétet önök provokálják, résen kell lennem, kézben tartanom minden pillanatot, nehogy önök megint nélkülem döntsék nek az én ügyemben...

K ezdhetjük? Örvendek, Hölgyeim és Uraim. Köszönöm megtisztelő figyelmüket. Önök, ugye, megint újak? hajnalban lehetett a váltás, miközben én aludtam fél órát. Nem vagyok meglep-

ve. Lassan egy hete lesz már annak, hogy naponta mindent újra kell kezdenem. Felpörgött a mechanizmus. Így van ez időnként. Tessék? nem értem.

Önök nem készültek. Pedig bizonyára a birtokukban van az összes jegyzőkönyv az ügyemről, az összes okmányom xeroxmásolata, az összes vallomásom, az összes kérdésem és az összes válaszom. Semmi nem múlik el nyomtalanul. Önök azonban nem hisznek az aktáknak, igaz? többet tudok önökről, mint gondolnak. Önök csak a személyes tapasztalataiknak hisznek. Ezt már régóta tudnom kellene. Ki tudja, mióta folyik már ez a játszma. Persze, ma már tudok egyet-mást. Hogy honnan?

Értsük meg egymást: nem vagyok hülye, fel tudok ismerni egy helyzetet. Önök idegen testet képeznek az én tudatomban, az önök működését mindig észlelem, el tudom különíteni a saját gondolataimat, szavaimat, mondataimat azoktól, amelyek önöktől származnak. Kipróbálhatjuk. Tettén érem önöket. Csodálkoznak? mert, ugyebár, hogy lehet így élni? Megnyugtathatom önöket: lehet. Az érzékszerveim kifogástalanul működnek. Ugye, látják, amit én látok? A szobában sűrű a homály, de minden kétséget kizáróan világos számomra, hogy egyedül vagyok a szobában, bár távol az áldott magánytól. A függönyön most vonul át Paudits bácsi árnyéka, mindjárt lehúzza a vécét, Paudits néni zörgése behallatszik a konyhából. Minden jel arra mutat, hogy a szobámban egyedül vagyok, de én nem becsülöm le az önök jelenlétének jelentőségét.

Tehát: az agykérgemre építették az érzékelő, sőt befolyásoló berendezéseiket. Igen? Kérem, ne éljenek vissza azzal, hogy nem értek a mikroelektronikához. Felnyitották a koponyámat a beleegyezésem nélkül. Ez tulajdonképpen súlyos dolog. Hogy mikor? az első elektrosokk-kezelésem alkalmával, körülbelül tizenöt éve. Nem? Önök nem veszik a lapot, hagynak engem találgatni. Hallgatnak. Nem bíznak bennem, eltaláltam? Tisztázzuk: én nem vagyok ellenséges önökkel szemben. Igaz ugyan, hogy önök nem kérdeztek meg engem, önök egyszerűen, egy határozott gesztussal birtokba vették az én testemet és lelkemet, és mégis, bármilyen meglepőnek tartják önök, amit most mondok, én utólag a beleegyezésem adom ehhez az aktushoz. Hajlandó vagyok együttműködni önökkel. Ne higgyék, hogy csak a kényszerítő körülmények hatására. Nem pusztán azért, mert önök az erősebbek. Kapaszkodjanak meg, Hölgyeim és Uraim: én megértem az önök motívumait. Önök a jövőendő értelmiségi elitjét akarják kiválogatni. Bizonyára több száz, esetleg több ezer ember van még ilyen kísérleti stádiumban, mint én. Régóta sejtem már ezt. Önök, Hölgyeim és Uraim, önök: a Szelekciós Bizottság. Eltaláltam? Alighanem olyanok, nem jobbak és nem rosszabbak, mint egy átlagos vizsgabizottság egy akármilyen felvételi vizsgán.

Csak éppen nem láthatom önöket. Néha kíváncsi vagyok az arcukra, a félmosolyt észreveszem, de az arcot nem látom, az összevont szemöldököt érzékelem, de nem ismerem föl a szemet, és minek is, hiszen meg kell őriznünk a folyamat személytelenségét és tárgyilagosságát. Mindazonáltal tudom, hogy előbb-utóbb az önök számára is kiderül az ártatlanságom, bizonyosságot teszek a képességeimről, megnyerem önöket, és átmegyek a mai vizsgán.

Hány vizsgán kell még átmennem? önök soha nem válaszolnak erre a kérdésre. Mondják, mikor keresnek föl végre személyesen, kézzelfoghatóan, megbízhatóan, hogy felajánlják nekem a rám szabott állást, és – természetesen – az ezzel járó, embernek való, összkomfortos lakást? minden csöngetésre és telefoncsörgésre fölfigyelek, és mindig csalódom. Meddig kell még bizonyítanom? Hallják? megint zubog a vécé. Paudits bácsi krákog, szinte látom, belekóp a konyhai kiöntőbe. Örület. Önök hallgatnak. Érzem az önök közönyét. Gyűlölöm önöket.

Bocsánat. Az önök vizsgáján még nem mentem át. Önök még semmit nem tudnak rólam. Hogyan? kezdjem? Készséggel.

1948-ban születtem Várhelyen. A szüleim már az ántivilágban is pedagógusok voltak. Nem mintha ez akár csak egy szikrányi fényt is vetne jelenlegi állapotomra, de eddig még nem találkoztam olyan hatósággal, amely számára ne lett volna döntő a származásom. Anyám katolikus volt, apám ateista. Nagyon korán három nyelvet beszéltem már: tudtam anyámul, apámul és iskolául, ez nem volt csekélység, három világ jártékszabályait kellett betartanom, miközben belül üres maradtam. Ez a belső űr volt az én egyetlen háborítatlan tulajdonom, amelyet olvasmányaimmal népesítettem be: minden könyvet elolvastam, amihez hozzáfértem, és amíg olvastam, boldog voltam, mert megelégedtem a nyomorúságunkról. Ebben a társbérleti lakásban nőttem fel. Felteszem, hogy minden helyiségben van kamerájuk. Eltaláltam?

1966-ban vettek fel az Eötvösre. A kollégiumban ismertem meg Ágnest, akinek a sorsát meg kell írnom. Meg tudom írni, hiszen három évig gyóntattuk egymást, minden éjszaka, a nehéz levegőjű kollégiumi hálóteremben. A negyedik évre Ágnes már nem iratkozott be, csak egy rövid levelet küldött nekem Várszegről, ahol a családja hónapok óta őrizet alatt tartotta, pszichiáterrel kezeltette, és semmit nem értett abból, ami vele történt. Fél év múlva Ágnes öngyilkos lett. Én mindent értek. Már tudom, hogy Ágnes az

önök áldozata. Látják ezt a köteg saláta papírt? a regényem. Ágnes regénye. Ne kérdezzék, hányszor téptem össze és kezdtem újra. Talán ma befejezem, bár ez önökön is múlik. Legyenek nyugodtak, tárgyilagos leszek, nem fogom eltúlozni az önök felelősségét. Csak az igazság fog kiderülni, nem több és nem kevesebb.

Ha kész a regény, az azt jelenti, hogy átmentem a döntő vizsgán. Igaz? Azt hiszem, még soha nem voltam ilyen közel a célhoz. Ha kész a regény, legépelem és elviszem Hozzá. Ő lesz az első kritikusom, avatott, szigorú, de értő kritikus, és a regényemből mindent meg fog érteni. Rám néz majd hosszan, kutatóan, szelíden, kérdően, és megfogja a kezemet... Önök gúnyosan mosolyognak. Önök kételkednek a képességeimben. Olvasták a regényemet? nem? tudtam, azonnal tudtam, hogy önök nem készültek. Hogyan? folytassam a curriculum vitae-met? legalább ezredszer mondom már el, míg végre olyan sima és tökéletes lesz az életrajzom, mint egy folyami kavics.

Legyen. Negyedévben – mint antiszociális elemet – fegyelmi elé állítottak és kizártak a kollégiumból. Tizenhét évig éltem albérlésben. Néha úgy találok, bensőséges, közeli ismeretség fűz Budapest összes lichthofra néző cselédszobájához. Mindenütt ez volt az osztályrészem, és íme, nézzenek körül: ezt a függönnyel leválasztott, szűk és sötét odút vajon tekinthetem-e otthonomnak? Hallgatnak? Végre. Végre ki-mondták: nem.

Valaki átmegy a szobán. Cezúra. Kérem, hagyjanak most. Bárki bejöhet. Rendbe kell szednem az arcomat. Sajnos, ebben a lyukban egész nap vizitidő van. Nyugalom. Várni kell. Jó, semmi, csak a vécét húzták le.

Igen, helyénvaló a kérdés. Ideje beszámolnom életem sorsdöntő pillanatáról. Itt vagy? de hiszen Ő elfoglalt, előadást tart. Bocsánat. Kérem, ne zavarják. Nem akarom minden percét megterhelni ezzel a telepátikus kapcsolattal, amely – ezt önök is tudhatják – nem pusztán az én képzeletem terméke, ez létező valóság, bizonyosság erre mindaz a tudás, amit ezen az úton szereztem. Ne, nagyon kérem, ne zavarják. Inkább elmondom, őszintén, amennyire tőlem telik, a találkozásunk történetét.

Negyedév elején, egy októberi, homályos, unott, fásult délutáni órában az egyik harmadik emeleti szemináriumi helyiségben vagy tizenötven vártuk a tanárt. Pontosan érkezett. Ekkor láttam Őt először: a régen megálmódott arcot, a karcsú, fiús figurát, a gyanútlan, közönyösen készséges és figyelmes kék pillantást, és a pillanat tört része alatt meggyűlöltem indolens tökélyét. Gúnyos, erőszakos tekintetemre fölnesselt, rám nézett keményen, szűk pupilláján át pillantása az enyémbé fúródott: kérdő pillantás volt ez, olyan ember pillantása, aki megszokta, hogy a kérdéseire maradéktalan választ kap. A következő pillanattal, attól tartok, nem tudok elszámolni. A tökéletes egyesülés nagy pillanata volt ez, és maga az örökkévalóság, amelyben recsegve-ropogva omlott össze és enyészett el számomra nyomtalanul mindaz, amit addig tudtam vagy hittem önmagamról és a világról. Mire összeszedtem magam, az óra már folyt, és én már az órát gyűlöltem, amely elválaszt és mégis összeláncol bennünket, a diákokat és a tanárt. És azóta – tudhatják – egyetlen örömem az a tudat, hogy már ismerem a célokat, és minden sikeres vizsga, megválaszolt kérdés, kibogozott csomó, legyőzött akadály közelebb visz hozzá. Minden vizsgámnak óriási tétje van. Ugye, értik, mire gondolok?

Kérdés nincs?

Apám átmegy a szobán, megáll a függöny mögött. Kérem, várjanak, lehet, hogy bejön. „Ez borzasztó. Ezek az örökös fejfájások. Ez a lány megint el fogja veszíteni az állását. Szegény, szerencsétlen gyerek.” Apám legyint, kimegy, mindjárt lehúzza a vécét. Kérem, viseljék türelemmel ezeket a cezúrákat, úgy, ahogy én.

Folytassam? Egy éve költöztem vissza Várhelyre. Hozományom egy jeles diploma, és egy mindeddig le nem zárt peres ügy, amit az orvosok kivétel nélkül betegségnek tartanak. Beteg vagyok-e én? Döntsenek önök. Mosolyognak? Egyértelmű választ várok, Hölgyeim és Uraim. Önök sokatmondóan mosolyognak, pedig én igent vagy nemet várok. Végre. Végre kimondták: nem.

Akkor mire várunk még?

Igaz, félek is az önök látogatásától, félek feltárni önök előtt ezt a nyomorúságos zsidóházat, amelyben élek. Félek megmutatni önöknek kietlenül fzléstelen lakásunkat, amely első látásra kifejezi fals helyzetem összes félszességét és esetlenségét, az állandósult ideiglenességet, amelyben élünk, ahol szinte minden bútoron más mintájú huzat tarkállik, és csipketerítő a telefon alatt – értik ezt? ahol minden szoba átjárószoba, igen, valamennyien átjárunk egymáson, és még itt, az étkezőből függönnyel leválasztott kuckómban sem vagyok a magam ura: asztalomra, kéziratomra, könyveimre az a fény esik, amely Pauditsék koszos folyosóablakán és zörgő levelű, haldokló muskátlitövein verekszi keresztül magát; ha szellőztetek, Pauditsék rút és boldogtalan életének elhasznált levegője áramlik a szobámba. Látják, amit én látok? innen, az ágyból egy

plakátra látok: tengerparton, napfényben, szikrázó homokon két egészséges, arányos, szép és fiatal ember fut felém, egy fiú és egy lány, a lány cinóberpiros fürdőruhát visel és ragyog a napsütésben. Amíg itt élek, ez a plakát a helyén marad, emlékeztetőül egy szabadabb életre, amely úgy viszonylik az én életemhez, mint a tenger morajlása a vécé zubogásához.

Ugye, kezdik érteni a helyzetemet?

Hál' isten.

Egyébként tíz doboz Eunoctinom van. Tudjanak róla.

Azt hiszem, tiszta a levegő. Akkor ki tudok szellőztetni, a konyhán és a folyosón keresztül, hosszan, alaposan. Kiállok a kerti ajtóba, hallom a gyerekhangokat a szomszéd udvarról, az autók fel-felmorranását, a vonat tutulását, a jól ismert, meghitt és mégis váratlan hangokat, amelyek mindegyike tünődésre és megfontolásra érdemes, a városnak külön-külön felismerhető neszekből álló, mégis egynemű lélegzetét. Lehet, hogy ma már minden utoljára történik meg velem.

Lehet, hogy most búcsúzom ettől az elvadult, burjánzó kerttől. Mindig újra lenyűgöz a növények szenvedélyes harca a boldogulásért, szégyellem magam előttük, ahogy megcsap a lehetetlenség, hogy belső békétlenségemet feloldja egy tágasabb, bár nem kevésbé békétlen rendszerben, figyelem a szavukat, tudom, hogy élő és élettelen világ között a növény a tolmács, azt is tudom, hogy jó lesz a gyökerekben felszívódni, titokzatos erőket hordozó, de öntudatlan életeket táplálni másra-nem-jó testemmel. És a lelkem? évek óta tudom, az életem nem egyéb, mint egy ideiglenes diplomáciai kapcsolat szellem és anyag között. Az elsőbbség kérdését feszegetni éppolyan értelmetlen, mint eldönteni, hogy apánkat vagy anyánkat tiszteljük-e jobban.

A sziesztának vége. Figyelnek, Hölgyeim és Uraim?

És Te? Te figyelsz rám? Jó, tudom, most nem lehet. Ugye, most nagyon alkalmatlan vagyok? látlak, tárgyszal valakivel, elmélyülten, komolyan, elfordítod tőlem édes arcodat, nem segítesz, ez most munka, férfi-munka, tudom, most nem volna szabad nyügösködnöm, de próbáld megérteni, az én életemben most már bármelyik pillanat döntő lehet. Ki máshoz fordulhatnék? Tudom, a Fekete Faun itt lappang a közelben, bizonyos arcából vidám, kaján pillantás és évődő mosoly villan felém, és engem most dühít ez a bizalmasság, annál is inkább, mivel el kell ismernem, hogy a Fekete Faunak ehhez joga van, én magam jogosítottam föl erre, ugye, tudnak erről? mégis, kérem, ne kényszerítsenek arra, hogy nyilvánosan kitergezzem a cin-kosságomat ezzel a zabolátlan és örökké tette kész, titokzatos lénnel. Kérem, ne firtassák ezt az ügyet, kérem, ne, ne terheljenek erőmön felül, beleroppanok vagy kicsúszom alóla, hiszen minek keresném magamnak a szenvedést, ilyenkor mindig újra kísértésbe esem, hogy megosszam a terhet valakivel, sóvárgom valakinek a kézzelfogható jelenlétét, valóságos, megváltó hangját és ígéretét, hogy tanúskodni fog mellettem, ha végül mégis beperelem a Szelekciós Bizottságot, igen, Hölgyeim és Uraim, ha beperelem önöket emberiség elleni büntett vádjával, hiszen amit önök tesznek, az nem kevesebb – és nem is több – ennél.

Az ENSZ Emberi Jogok Bizottságához kell fordulnom. Először, persze, tanúkat kell gyűjtenem. Kellene. És tudom, ebbe most belepirultam, ez a legnehezebb, tanúkat szerezni, csak egyszer próbáltam beavatni egy kollégát az ügyembe, tanúskodásra bírni, de úgy nézett rám, mintha gennyes fekélyeket tártam volna fel közömbös járókelők előtt, hogy kicsikarjam az együttérzés vagy legalább a szájalom filléres nagyságrendű alamizsnáját, pirultam, égtem előtte, azt javasolta, hogy forduljak pszichiáterhez, és ebből minden kétséget kizáróan bebizonyosodott számomra, hogy tiltott dolgot műveltem, megsértettem a játékszabályokat, mikor a terhet át akartam hárítani, meg akartam osztani, pirulok és égek most is, ezek a rossz percek időről időre lecsapnak rám, az elégtelenség kínja, a meg nem felelés érzése, a leégés, lebukás, megszégyenülés veritékes pillanata, amelybe belesajdul szegyetlen pillanataim egész felhangrendszere. Tudom, az agykéreg térképén pontos helye van ennek az állapotnak – előnt a forróság, a megaláztatás és a szégyen – önöknek csak egy gombnyomásába kerül, és én égek, mit akarnak ezzel? Jó, tudom... őrizni fogom a titkot. Az önök titkát. A mi titkunkat. Jó-jó, tudom.

Fél hat. A család legkésőbb fél hétre hazaér a temetőből. Talán még egy óráig enyém a fürdőszoba. Fürödni. Nem, írni, most sürgősen írni kell. Nem. Most nem. Fürödni.. Vagy esetleg...

Kérem, nagyon kérem, adjanak nekem egy órnyi szünetet. Kimerít ez a testi-lelki vetkőzés. Látják, amit én látok? ezt a meztelen, még vonzó testet a tükörben, amely zsarnokoskodik fölöttem, ez az öt érzékszervvel határolt börtön, amelyben raboskodom, mióta már, az örök titokzatos örömeit és kínjait ízlelgetve, zabolátlan képzeletemtől gyötörve, mondják, ezt önök csinálják velem? a testem feszes, forró és nehéz, muszáj figyelmem rá... igen, ez az önök műve, hiszen csak egy gombnyomásukba kerül, és én itt fetrengem meztelenül, testem feltárt zugaival, a veritéktől nyirkos ágyon, keresve magamon azt a pontot, amelyet még be tudok csapni, hogy előidézsem a mesterséges önkívületet, hogy leöblítsem az egész

kényszeres napot, egy pohár klóros vízzel a száraz falatot... mondják, tényleg azt remélik, hogy ilyen könnyen megadom magam?

Pimasz kukkolók. Szégyelljék magukat.

Tudják, mit? nem fognak látni semmit. Én ura vagyok az ösztöneimnek, bármédig bírom. Én állom ezt a hideg, számonkérő, kutató pillantást. Állom ezt a pillantást és értem a kérdést. A Fekete Faun ugrásra készen várakozik, párás tekintetéből kicsap az utolsó randevúnk forrósága, és tudom, hogy megint, megint vallanom kell, önök mindent tudni akarnak, hiába feszengek, el kell mondanom, mi történt köztünk, utójára a Táncsics utcai plébánia gyóntatószéke előtt térdepelve éreztem magam ilyen szorongatott helyzetben, pedig a pap nem volt ilyen kegyetlen, pedáns és kíváncsi, mint önök. Hát tessék. Jól figyeljenek.

Egyedül vagyok, várok, figyelek, gyanútlan, tudatlan, serdületlen kislány, de nagyon akarom, hogy végre történjék velem valami, és ezt a Fekete Faun megérzi, jön, meztelenül, feketebozontosan, vidám, kaján pillantással, józan pillanataimban irtóznék tőle, de most ez kell, ez a borzongás, el kell felejtennem, hogy magamban vagyok, kell az undor és a kiszolgáltatottság érzése is, hozzátartozik a szertartáshoz, és fölment a felelősség alól, és íme, vadító egyértelműséggel nyúl hozzám a Fekete Faun, mindentudó, kaján tekintetével megbénítva gyámlotalan tiltakozásomat, egyetlen lényegretörő, magától értetődő mozdulattal belém hatol: az ellenállás örömeinek forró hullámai csapnak össze fölöttem, és lüktetve közelít a megadás öröme, és tudom, hogy az én örömem az ő öröme is, válogatott trágárságokkal kedveskedik nekem, amelyek spontán természetességgel, szinte üdén hatnak, végeláthatatlan, vaksötét és forró alagútban robogunk, egymásba kapaszkodva, öröm és borzadály az útítársunk, egymás arcába zihálva és hörögve fúrjuk bele magunkat a véget nem érő sötétségbe, és végre hatalmába kerít bennünket a rettegve várt végső gyönyörűség, most, igen, most meghalok: eszeveszett üvöltés, föl ismerem benne a saját hangomat, görcsbe ránt a robbanás ereje, a pillanat milliomodrése alatt millió kis naprendszer fröccsen szét, és íme: újra csönd van, az újjászületés és a tökéletes magány csöndje, apró, nyugodt neszekből összeszőtt csönd, sugárzó sötétség. A Láthatatlan Szem saját fényével takarja mosolyát...

Tessék, most tudják. Most boldogok?

Mondják, mit akarnak még tudni? mit várnak még tőlem? mi ez a hidegen kíváncsi, cinikus pillantás? mintha éles, hideg késsel kotorásznának az én lüktető, élő-eleven belső ügyemben, hát nem értik? engem sért ez a gúnyos, fölényes mosoly... szóval igaz, amitől félttem. Önök mindent láttak, ki tudja, hányszor játszották le azt a videokazettát, az önök illetéktelen pillantása nyomon követte magányos kínom-örömem minden stációját, hát mire kellett önöknek az én vallomásom? hiszen ez a beszámoló nem volt több pusztá stílusgyakorlatnál... tiltakozom! követelem magamnak az intimitáshoz való jogot! nem értik? hát mit kellene tennem? kivonuljak az utcára? zászlókkal, transzparenszekkel? követeljük mindenki számára az intimitáshoz való jogot! nem értik?...

Kulcszcörgés. Megjöttek. Kérem, bocsássanak meg nekem. Belátom: nekem bíznom kell önökben. Bizonyára önök sem szórakozásból boncolgatják az ügyemet. Attól tartok, hosszú cezúra következik. De most már tudhatják: a világ, a történelem minden szép, szenvedélyes és beteljesületlen szerelmében az én vágyam sír. Minden egyéb az élet prózája, kényszermegoldás, hétköznapi, kisszerű megalkuvás...

Cezúra.

Mázlim van. Paudits bácsi ma nem szívott be, lesz egy nyugodt estémm. Kérem, még várjanak egy kicsit. Egy kis türelmet, amíg levonul a csúcsforgalom a konyhában és a vécében, még tíz perc, esetleg húsz...

Végre. Kezdetjük? Egy pillanat, itt megint ki kell szellőztetni. Éles, hideg levegő nyomul be, és valami szokatlan, süket, szélütött csend, a tehetetlen várakozás csendje? hiszen mostantól fogva bármi megtörténhet. Vonatfütt. Igen, értem, tudom, hogy ez nekem szól, csak nekem, intő, figyelmeztető jel, a nevenem szólít. Igen. Készen állok.

Azért örülök, hogy megálltam.

Hát ennyi vagyok, Hölgyeim és Uraim. Most már mindent tudnak rólam, feltéve, hogy a kéziratomat is olvasták már. Mindent tudnak, mindent, amit én tudok. Ennyi vagyok. Közép-Európában, egy határszéli kisvárosban, annak is a külvárosában, a vasútállomás közvetlen közelében, egy társbérleti lakás hátsó traktusában, hat négyzetméternyi birodalmamban, a katalóguscédula-gépeléstől, temetőlátogatástól, családi kötelezettségektől ellopott délutánnal a hátam mögött, itt állok az önök színe előtt, és várom az ítéletüket. Ennyi vagyok. Önök mosolyognak. Önök hallgatnak. Ennyi volnék? negyven év alatt ennyit értem el?

Süket csönd. Most miért hallgatnak? nem értem. Egyáltalán: kicsodák önök? és ki vagyok én? miért

büntetnek és jutalmaznak engem szeszélyesen, váratlanul, a saját megítélésem szerint érdemtelenül, legalábbis elegendő ok nélkül, olyan bűnökért és érdemekért, amelyekre nem bírok visszaemlékezni, mondják, miért? miért nem hagyják, hogy megértsem a játékszabályokat, amelyek szerint bánnak velem? kinek a bűneit és erényeit hordozom magamban öntudatlanul, védtelenül, kilúgozott emlékezettel? hány és milyen sors metszéspontjában kínlódom, összegubancolódom, reménytelenül kibogozhatatlan idegcsomó? követelem a választ, értik? a választ, miért olyan torokszorítóan ismerős számomra a világtörténelem és a világirodalom összes tragédiája, amit csak számon tartunk, hogy hányadik reinkarnáció vagyok én ezzel a minden fájdalomra visszhangzó, nyomorult és mégis csodálatos és megfeszíthetetlen, egyszeri és mégis, ki tudja, hányadszor ismétlődő sorsomba zárt lényemmel? Ki mindenki voltam eddig? följegyezte-e neveimet a történetírás?

Találgassak? úgysem válaszolnak. Mosolyfillérekkel vélnek kifizetni engem, mint felületes szülő a joggal durcás gyereket. Ki vagyok én? ki tudja, hányadik életemet élem reménytelen és boldogtalan szerelemben, a Te hült helyedet, a Te lábnyomaidat vallatva és követve, ki tudja, hányszor éltem-haltam Érted és Nélküled, sokszor, tudom, végtelen sokszor, csak ez lehet a magyarázata annak, hogy az én boldogtalan szerelmem ilyen ismerős, bensőséges, otthonos szenvedésbe pólyál be engem, hogy megvédjen minden méltatlan kötéstől... ki tudja, hol, mikor, miért és hányadszor kerüljük el egymást...

Cezúra.

Tudom, hogy önök mindent tudnak rólam. Sőt az emberek is, a közvetlen környezetem, sőt az egész ország, sőt... önök mindenkit beavattak, kivéve engem, mindenki részt vesz ebben a kegyetlen és embertelen társasjátékban, amelynek én vagyok a középpontja, én, megkötözötten, megkínzóttan és kismizetten, az örület határán, nekem kell megfejtennem a világ rejtélyét, hiszen minden, ami történik a földön, az én sorsomba torkollik, a nagyhatalmak huzakodása, a Human Rights Now, az Amnesty International minden ténykedése, a gláznoszty, a peresztrojka, a bős-nagymarosi vízlépcső vitája, a lengyel kormány és az ellenzék kötélfűzése, Irak és Irán háborúja, minden emberi erőfeszítés csak arra jó, hogy befolyásolja az önök ítéletét az én évszázadok, esetleg évezredek óta húzódó peremben. Eltaláltam? önök mosolyognak és hallgatnak. Mikor hirdetnek végre ítéletet? meddig tart még ez a kínvallatás? mit várnak még tőlem? jó, tudom: minden korban kínban-keservben születik az emberi nagyság...

Azért örülök, hogy megálltam.

Fáradt vagyok. Lássuk, mit végeztem eddig. A tagjaiban ólmos kimerültség kering, a lovam álmosítóan ringat, hullámsík alattam, büszkén, győztesen, lépésben halad, az üszkös köveket és hullákat kényesen kerülgetve, tajtékosan, de rátart, emelt fővel, tudom, hogy nyugodtan rábízhatom magam, és nem tudom, miért nem vagyok boldog, hiszen minden a legtokéletesebb rendben van, hiszen sikerült fegyelemre, hadra fognom a lezüllött, garázda népséget-katonaságot, és íme: Orléans újra a miénk.

A lovam megtorpan, megáll. Egy angol katona hullája hever a lába előtt. A ló nem mozdul. Leszálok, a hulla fölé hajlok, az arcába nézek, és íme: a halott katona Te vagy. Szemedben kialudt az ég kékje, szádra sár fröccsent. Tudtam, nem ért meglepetés, előre sejtettem, szinte vártam már a katasztrófát, hiszen minden törekvésem állandóan ismétlődő végeredménye ez a jól ismert, meghitt lidércnyomás, ez mindig utolér, hiszen Te vagy az alfája és ómegája minden harcomnak, így csak Rajtad keresztül büntethet engem az Isten – mindent értek már, és azt is tudom, hogy minden elveszett, és választhatok: tovább élek ezzel a látvánnyal az emlékezetemben, vagy önként lépek a máglyára, hogy hű katonáim kényszerű lakomát csapjanak porhanyósra sült húsból... És hányadszor már...

Jogom van, tudják meg, jogom van ahhoz, hogy tudjam, mi történik velem, hogy mivel vádolnak, talán be is vallom már, ha tudom, hogy mit akarnak hallani, az egész világtörténelem összes bűne az én bűnöm, mindent bevallok, csak ne kínozzanak tovább...

Látják ezt a tíz doboz Eunocint az asztalomon? ez maradt nekem. Ez az egyetlen megoldás, amelyért vállalhatom a felelősséget.

Értik már?

Cezúra.

A cinóberpiros fürdőruhás lány hódolattal és csodálattal teli, ragyogó mosolyt villant rám. Nem szabad értenem ezt a pillantást. Súlyosan, mozdulatlanul fekszem itt, várandós őszanya, szibbadtan, kimerülten, tikkadt figyelemmel...

Elmúlt nyolc óra. Önök nem jöttek, megint nem jöttek. Tisztában vannak-e azzal, hogy önöknek ez lett volna az utolsó dobásuk?

Meggondolták, amit tesznek?

Mostantól csak a hátsó kerti ajtón jöhetnek be. Kopogjanak hármat. Ne aggódjanak, meghallom. A tévé halkan duruzsol a szomszéd szobában, a vécé zubog, de én figyelek, várok. Gondolják meg. Talán még nem késő.

Es most, mostantól mindent jegyezmem kell, a finisben vagyok, az óhajtott és rettegett záróvizsga percei közelednek, a döntő percek, Ágnes utolsó perceit fogom megélni, túlélni és rögzíteni, már csak az utolsó néhány oldal van hátra, felkészülten, ugrásra készen kell várnom a belső hangra, keményen megregulázott testi készenlétre van szükség, könnyedén feszülő izmokkal, szolgálatra fogni, betörni nyughatatlan testemet, készen arra a pillanatra, amikor megszólal a hang és diktál, szavakba kényszerítve az apokalipszist, és már csak az a dolgom, nekem, választott krónikásnak, hogy jegyezsek, alázattal és odaadással, válogatás nélkül, minden részletet, az utókorra bízva a válogatás és értelmezés nem kevésbé veritékes munkáját...

Vajon sikerül-e bekapcsolódnom az évezredek óta folyton újjászülető poste restante levelezésbe?...

Kopognak a hátsó ajtón. Lehetséges...? Lehetséges ez?

Semmi. Megint semmi. A mogyoróbokor ágai verik az üveget. Kemény, hideg szél támadt, nyugtalanító zajokat és kísérteties látomásokat idéz, nem, ez így nem mehet tovább, most már akár ne is jöjjenek, Hölgyeim és Uraim, ha most jönnek, kirúgom önöket, ma már nem vagyok tárgyalóképes, ne zaklassanak, az Istenre kérem önöket, ne fárasszanak tovább...

és íme: látlak, Téged látlak, itt ülsz az egyetlen széken, a lámpa fénykörében, nem nézel rám. Rég nem láttalak. Hozzám jöttél? nem válaszolsz. Szóval hivatalos ügyben vagy itt, mondhatni, kiküldetésben, a kéziratomba mélyedsz, tudom, ez lesz a döntő vizsgám, az arcodról, a pillantásodról világosan leolvasható, hol tartasz, most olvasod azt az agyonmagyarázott, didaktikusan szétboncolt, szentimentális jelenetet, és azt a rikító és ízléstelen érzelmkitörést, és tudom, hogy sérti az ízlésedet ez a szemérmetlen és artikulálatlan beszámoló, tudhattam volna, hogy egy ekkora, már-már kezelhetetlen szenvedély lehűt, kiábrándít, elkedvetlenít Téged,

látom az arcodon, milyen ormótlan, esetlen szavakkal próbáltam megfogalmazni Ágnes belső moccnásait, elnagyolt, sőt pontatlan az egész epizód, megint kiver a szégyen veritéke, kontármunka, igen, minden mondata rossz, durva, faragatlan, még rosszabb, mint a hivatali bikkfanyelv olcsó skatulyái, amelyeket szétfeszít a beljük préselt lüktető és védtelenségében is hatalmas emberi lényeg; amit írtam, nem több, mint egy brosúra, még az akták, zárójelentések és statisztikák is többet mondanak Ágnesről, mint én, aki pénzért kimérem a skizofréniámat, ez az írás, tudom már, nem több, mint egy mazochista nyilvános lelki önkielégítése, nem több és nem kevesebb...

Cezúra.

Ez már a vég. Tudhattam volna, Te vagy az én százszázalékosan biztos és már-már meghitt kudarcom. Tudom azt is, hogy Te nem vagy szadista, nem élvezed a győzelmedet, tönkretettél és nyomtalanul eltűnsz, hűlt helyre ülsz és tépem a saláta kéziratot, én, kificamodott világnézetű amatőr irodalmár; a piros fürdőruhás lány az önök kárörvendő pillantásával néz rám; vesszen minden, most úgy tűnik, az ujjaim maguktól döntöttek így, csak arra kell ügyelnem, hogy elég apró darabokra tépjem, hogy egy szó se maradjon olvasható. Nem hagyhatok rendetlenséget magam után.

Már nem sok maradt hátra.

Már alig éget az önök pillantásából kiförccsenő gúny, ami kilúgozta a dilettáns szenvedését az összemebri szenvedés gránitnál keményebb és ércnél maradandóbb anyagából, amelyből a katedrális épül, mióta már...

Már csak arra kell ügyelnem, hogy föl ne verjem az alvókat, összeomlásom legyen csendes és illedelmes, angolosan kell távoznom, a családom ne tudja meg soha, hogy egész életemben egy fantom tetszését kerestem, nyomokat, okokat ne találjanak, jobb ha nem értik a miértet, legyen elég a pusztá tény, a regény helyett az utolsó pont, az utolsó három pont. Ők soha nem ismertek engem.

Tíz doboz Eunocin.

Egy kancsó víz elég lesz.

Nem gyújtok villanyt, nesztelenül, az eltökéltség biztonságával mozgok a konyhában, ennek az utolsó akciónak sikerülnie kell, a falikút fölé görnyedve vigyázom a cinkosan óvatos, alig hallható csobogást, és most, most belém hasít, meggörnyeszt az alhasi görcs, és ennek nyomán a felismerés, az ismerős, mégis min-

dig váratlan vis maior, nem tudom, életemben hány száz hányadszor, ez a rendszertelenül, időről időre becsapódó időzíthetetlen bomba, és mindent érték már. Te liba. Ostoba, szálnalmas, nevetséges. Fogadd el ezt a magyarázatot. A tested egy vaskos poénna sietett a segítségédre. Fogadd el. Érted már? fogadd el, alázd meg magad, hogy hosszú életű légy a földön. Te liba! ezt már hangosan mondtam, ijedten elhallgatok, és a rám szakadó csöndet és sötétséget darabokra töri az éjféli vonat, olajos, kormos talpfák és sínek nehéz szagát érzem, hisztérikusan zsugorodó árnyakat nyel a vakító, fehér fény izzó torka, és most, közvetlenül mellettem elsüvít a gyilkos szerelvénnyel, keményen megcsap a szelével sodródó szikra- és pernyezápor, hallom a füttyöt, tehát nem nekem szól, élek, a zakatolás csillapul, már csak öreges zihálás, ártalmatlan zörtölődés a kemencesutból, és én itt állok, göröcsösen-görnyedten, a kancsó vízzel a kezemben, eszmélkedve, fanyar dialomban: ezt a pénteki napot – egy hajszálon múlt ugyan, de – túléltem.

Cezúra.

Milyen jó ez, és milyen ismerős, milyen otthonos, meghitt és megnyugtató ez a rend, az okok és következmények újonnan fölfedezett, mégis patinás, ősi rendje, pedig egy pillanat műve volt, ahogy minden a helyére ugrott, egy nesztelen kattanással, amelybe a finom hálózati enyhén beleremeggett, minden világos és érthető, még az is hogy mindezt újra el fogom felejteni, de most, ebben az oldott pillanatban tanácstalanul babrálok, forgatom a kezemben a gyógyszereszkatulyákat, ezt a puritán külsejű tíz kis dobozt. Kidobni? kifejteni a tablettákat és lehúzni a vécén? Nem. Még jól jöhet egyszer. Még minden lehetséges. A vészkijáráshoz vezető utat minden körülmények között szabadon kell hagyni.

Egy tablettát beveszek. Aludni fogok, ebben az újonnan elnyert rendben, nyugalomban, űrben, csöndben, áldott magányban, a lámpa fénye most kemény, megbízható árnyékokat és kontúrokat rajzol, minden érthető, valóságos és megnyugtató, a plakáton a lány kifejezéstelen reklámmosolya, az asztalon a könyvek, tollak, papírok, az ágyon a kockás takaró az asztali lámpa fénykörében, minden, minden tárgyam, kicsi, nagy egyaránt simul körém és felajánlja szolgálatait.

Vajon biztos-e, hogy Ágnes volt a gyenge, és nem én az erős?

Nem. Nem kellene kérdésekkel fölborzolni a fegyvernagyváltás áldott perceit. Köszönöm ezt a felszabadulást, Uram. Lubickolok az ürességben, fürkészem a sötétséget és hallgatom a csöndet. Ez jó. Ezt föl kell írnom. Első fejezet, első bekezdés, első mondat. Hallgatom a csöndet, a keményen kikoplalt harmóniában összesimuló test és lélek nesztelen mocanárait...

Igen. Tudom, hogy itt vagy. Érzem a jelenléted melegét, és zavarba hoz, hogy nem tudom, mióta vagy itt és milyen áron, hiszen nehéz, fárasztó nap lehet mögöttem és nehéz, fárasztó este, tudom, gyereket fürdettél, altattál, vacsoráztál a családod körében, lemostad a nap verítékét, eleget tettél házastársi kötelezettségédnek, átfutottad a másnapra szóló jegyzeteidet, tudom, és most itt vagy, ez a zavartalan óra végre csak a miénk, végre találkozik a pillantásunk, a világ összes szomorú tudása a Te szemeddel néz rám; itt fekszem én, Te ott ülsz, mégis melegítjük egymást összefonódó hallgatásunk közös takarója alatt, hiszen van remény arra, hogy ugyanarról hallgatunk, zavartalanul, sokszorosán kiérdemelt harmóniában, hosszan, elmélyülten, mióta is? évszázadok, évezredek óta... lábaddal, a könyvcsonkon mint számolyon kucorog a Fekete Faun, szelíden és alázattal hajítja a térdedre bozontos fejét, halk morgása-dorombolása kinagyítja, elmélyíti a csöndet. Boldog vagyok. Most nem kell erősnek lennem. Te erős vagy helyettem is, és virrasztasz az álmod fölött.

Kérlek add ide a kezedet. Csak amíg elalszom. Köszönöm. Jó éjszakát.

P. S. Valaki lehúzza a vécét. Most rajtakaptam önöket, Hölgyeim és Uraim. Megtörtént a váltás, igaz? és önök megint újak. Örvendek a szerencsének. Ugye, megzavartam önöket? hiszen most készül a forgatókönyv, most állítják össze a vizsgakérdéseket, a rejtvényekből, zsákutcákból, csapdákból most tervezik számomra a labirintust, és tudom, hogy mindezt meglepetésnek szánják, most éppen dugdossák előlem, mint gyerek elől a karácsonyi ajándékot.

Ne legyek játékrontó, igaz?

Éppen most állt össze, vagy talán felbukott az álmodból, egy tömbben, nyomdakészen néhány porszürke mondat, talán föl kellene írnom, de önökre bízom, sőt, önöknek ajándékozom, hiszen reggelre biztosan elfelejtem, íme, fogadják el bemutatkozás helyett: aggodalomra semmi ok, Hölgyeim és Uraim. A játszma tétje nem élet vagy halál. A játszma csak első végig tart, és ilyen módon, ezzel a technikával lehangelően sokáig el lehet élni.

Kemény István

PÓRÁZ

*Befogtam egyszer néhány szilaj percedet
és utódaikat nevelve-válogatva évekig
kitenyésztettem azt, ami most vagy
csupasz kis vizsla a kandalló előtt*

*A vizsla fázik és fél odakint
és gonosz ember, aki kiküldi a vizslát
itthagylak, bezárlak hát a kandalló mellé
a gonosz ember fázzon és féljen odakint.*

AZ ÚT ELŐTTI INGERÜLTség

Én nem hívtam a függönyt magammal
de kijött utánam az erkélyre, és
nem is ment vissza többé,

és kijöttek mind a fehérek mellém
az egész lakásból, és nézték velem,
hogymi történik a holddal,

kíméltek engem, a zajtalant,
ez nyilvánvaló, mert zajt csináltak,
susogtak, morogtak kedvesen,

aztán kijött az íróasztal,
a zongora és a meztelen lány,
a szerelmesem és az ágy is,

ingerült lettem, mert nem hívtam őket,
kijött a parketta és a szekrény,
és legvégül még egy követ jött ki
azzal, hogy őt már nem küldte semmi –

a hűség kifáraszt, akár az enyém,
akár a tied vagy az övék:
ott álltak mellettem egyvonalban.

Czesław Miłosz

FÉNYKÉP

Mi sem nehezebb,
Mint tanulmányt írni
A férfiről, ahogy néz le
Egy régi fényképre.

Hogy ezt miért teszi,
Az nem derül ki,
És az érzelmeket
Megmagyarázni nem lehet.

Látszólag egyszerű:
Ez volt a régi kedves,
Csakhogy éppen itt
Kezdődik a kérdés.

Mert ő, ha megérintható
És oly erősen jelenlevő
Bőrében, szoknyájában,
Körmében és hajában,

Akkor mint felhő volt-e,
Vagy folyó habja,
Visszatérve
A nemlétbe?

Vagy ellenkezőleg,
Szubsztancia most is,
Vagyis egyszeri lényeg,
El nem enyészőleg?

Iskolák tanítják:
Egysejtűben s növényben,
Rovarban s emberekben
Egységes az élet,

Mely megállás nélkül
Újul, hogy enyésszen
Mindannyiunk közös
Honában – az űrben.

Innét az együtt-érzés
Mindennel, ami élő,
Nem lehet szétválasztani:
Ez emberi, az állati.

Am hogy őrizzük meg
Az örök életnek
Magas kiváltságát,
Mely csak nekünk adva?

Mit mondanak a
Teológusok?
„Létezés elcsorog,
Szubsztancia párolog.”

Az ő fényképét
Elnézegetve,
Zen költőjének
Szava cseng vissza:

„Mi az, hogy Én?
Elenyésző golyó
Földből és vízből,
Tűzből és légből.”

És, ami érthetetlen:
Ha beszél hozzá az ember,
Biztosra vehető,
Hogy meghallja ő:

„Úr szolgálólánya,
Nekem kedves mátká,
Jöttél volna tucatnyi
Gyermekünket foganni,

Kérjed nekem erős
Hitednek kegyelmét,
Mert az élők gyengék
Támaszok nélkül.

Titka vagy most előttem
 Az idő-múlásnak,
 Vagyis ugyanannak
 Aki-Mindig-Másnak,

Aki eső után
 Illatos kertben fut,
 Szalaggal a hajában
 Lakik árnyak honában.

Látod ezt a harcot:
 Szavakba foglalnám
 A legfontosabbat,
 és vallok kudarcot.

Bár az a pillanat,
 Amikor közel vagy,
 Talán a segítség
 És a bocsánat."

FORDÍTOTTA MÁRTON LÁSZLÓ

NAPLÓRÉSZLETEK*

1987. VIII. 12.

Házasságom mindennek ellenére mégiscsak majd ötven évig tartott, Janka tavalyi haláláig. Annak idején azért választottam őt, hogy tekintete, ítélete megregulázza viselkedésemet, bár sok szenvedést okoztam neki. És talán a felelőtlenség és az örület sötét áradatától való félelmemben erőltettem magamra annyi fegyelmet, voltam olyan precíz, pontos, megbízható, hogy szinte példás péknek, tudósnak vagy üzletembernek is elmehettem volna.

1987. IX. 4.

Egy emberi lény eltűnése. Külseje, mozdulatai, magatartása, jelleme néhány olyan személy emlékezetében marad meg, akik közelebbről ismerték, s most számolom az ujjaimon ezeket. Jerzy Andrezejewski – már nem él. Zygmunt Hertz – már nem él. Kot Jelenski – már nem él. Maradt még egypár barát. Azok, akikkel beszélgetni lehetne a jelen nem lévőkéről, egymás után halnak meg, és marad a hallgatás, a név nem idéz fel többé semmilyen képet, az eltűnés végérvényes.

A házasságban kölcsönösen sebeket osztogatunk egymásnak és a büntudat, amikor már semmit nem lehet jóvátenni, nem szűnik, noha szüntelen változáson megy át. Megkönnyebbülést ilyenkor az a gondolat hozhat, hogy a halállal minden véget ér, hogy az, ami volt, örökre elmúlt, hogy nincs többé felelősség, és hogy hamarosan az emlékező is nyom nélkül, örökre eltűnik. De nyomban megszólal az ellenkező gondolat is: legyen csak per, legyen csak az önmagamról való tudás szenvedése, igazolódjon csak be a meggyőződés, hogy életünk minden pillanata valahol ott mindörökre megőrződik. Miután jóformán az egyetlen vagyok, aki annyi mindent tud Róla, nem kötelességem-e beszélni, annyi évet leélvén vele? Soha nem akarta, hogy beszéljek, félrehúzódt. Féltékeny visszavonultságában, a névtelenség vállalásában fejeződött ki arisztokratizmusa, noha származását tekintve nem volt arisztokrata, de még értelmiségi sem, abból a varsói népből származott, amely kisenemesi múltat tekinthet vissza.

*Részletek a *Rok myśliwego* (A vadász éve, 1990. Párizs, Instytut Literacki) c. könyvből.

Felteszem magamnak a kérdést, egyáltalán le lehet-e írni egy házasságot, különböző, boldog és boldogtalan szakaszaival egyetemben. Az én esetemben nem kis nehézséget okoz az, ami az igazi házasságtól elválaszt, vagyis betegségének tíz éve. Hogy az én manicheusi hajlamaimmel épp nekem kellett hogy jusson a vétlen szenvedés, a szörnyű szerencsétlenség, a test megalázó nyomorúságának naponkénti látványa. Régi, szép és mosolygó képével együtt kellett látnom a szálnalmas emberi roncsot, védtelenségét, kiszolgáltatottságát, azt, hogy az őt felültető, mosdató kezeiktől függ. Szívszorító, elviselhetetlen, ám a megszokástól elmaszatólódó és érzéketlenné váló kép. A „szánalom” és a „részvét” nem illik e helyzethez, valami mást kéne kitalálni, talán a *miser cordia* áll hozzá a legközelebb, mert a szóban benne foglaltatik a nyomorúság érzete is. Úgy tűnhetne, hogy a huszadik század kegyetlenségei, ha a képzelet képes őket az egyes emberi lények szenvedéseiben megragadni, hogy e kegyetlenkedések elegendőek a Gondviselésbe vetett hit lerombolásához. Ám még rosszabb, mikor ítélete az egyes embert szemünk láttára sújtja. A betegség első szakaszában, mikor a bénulás a lábaktól egyre feljebb hatolt, Janka hangjában mintha megdöbbenés lett volna: „Ki csinálja ezt? Kinek van erre szüksége?” És valóban – ki csinálja ezt? Ha azt tesszük fel, hogy valaki, akkor az ember nem menekedhet a gondolattól, hogy ez a valaki gonosz. Ha azt tesszük fel, hogy senki, akkor az anyag agynélküli, hideg gyíkjával maradunk magunkra. (...)

Ha ez a tíz év csak a betegség által letarolt test nyomorúsága lett volna, de nem, még a lélek megalázása is, amelyik napról napra veszít valamit önmaga feletti uralmából, míg csak ki tudja hol nem talál menedéket, talán egy könnyecppben, mint a tudat egyetlen jelében az agónia pillanatában, mialatt minden más csupán a beteg agysejtek leépülését látszik bizonyítani.

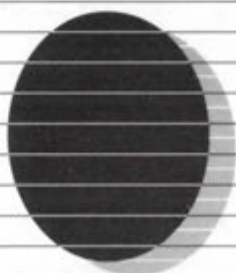
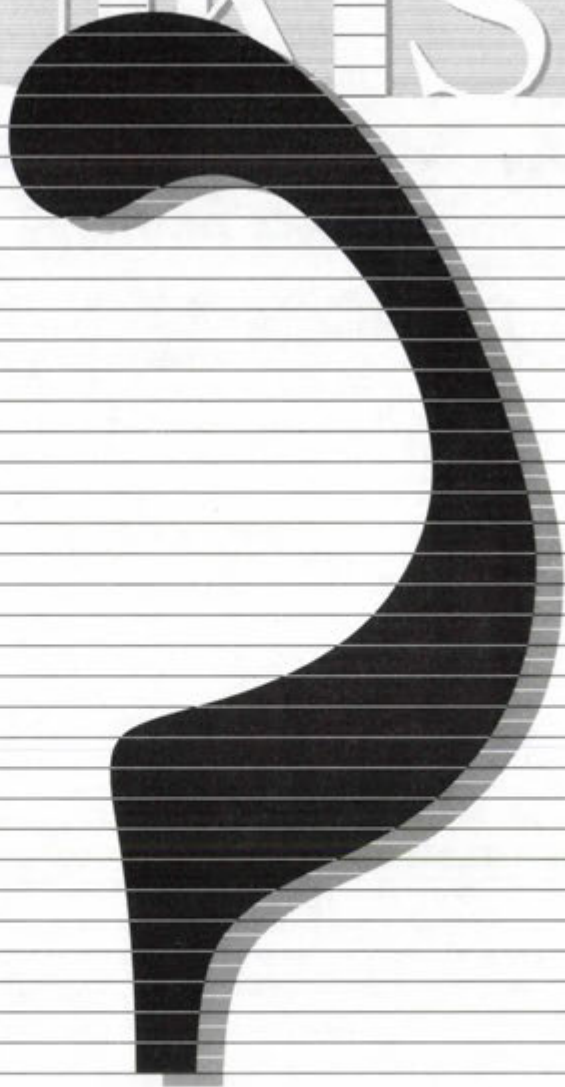
Az ártatlanok szenvedése. Ő tökéletesen egyenes, tiszta volt. Ezt írván nem eszményíteni akarom őt, ahogy szokás, mikor halottakra emlékezünk, ismerem a hibáit, amelyek annyira különböztek az én hibáimtól és erényeimtől, amelyeknek szűkiben voltam. Igenre vagy nemre beállított szelleme épp az ellenkezője volt az én dialektikus, köntörfalazó szellememnek, egyenessége miatt érhetne időnként szemrehányás, hogy fennhéjázóan gúnyos és megvet másokat. És talán nem az Alzheimer-kór vagy a skizofrénia vagy az agyrelmeszesedés, hanem mély depresszió fejlődött ki az emberektől való egyre fokozódó ijedt vagy gőgös elkülönüléséből.

Milosz felesége. Az író felesége. (...) Janka nem hasonlított azokhoz az írófeleségekre, akik celebrálnak, vacsora után gyertyát gyújtanak és rajongva suttogják: „Kazio most felolvast.” Ehhez ő túl ironikus volt, s íróniája a javamra szolgált. A „brancsot” megvetette, bár néhány író társammal összebarátkozott. (...)

Az én íróágomat becsülte, annyira, hogy szemére is vetettem, hogy az egyetlen íróféle vagyok, akit elismer. Mikor 1953-ban megtudta, hogy végleg elutasították az amerikai vízumkérelmemet, mérgesen felkiáltott: „Sajnálni fogjátok még, amikor Nobel-díjas lesz.” Ennek ellenére íróskodásom, noha abból eltűnt, egyre inkább összeütközésbe került Janka gyerekeink iránti szeretetével. Az azért fizetett ár: a túl élénk képzelet kínjai, a csüggedtség, a dolgozószobába való többórás bezárkózások – mindez a családi életre igen káros. És Janka, aki szeretett engem, inkább azt akarta volna, hogy közönséges földi halandó legyek, például pék. A Nobel-díj azután tragédia volt a számára.

A szex. A gyönyör végső soron nagyrészt mesebeszéd. A férfi és a nő elsősorban saját szerelmi játéka. Az egész terep ezért is olyan gyanús és tisztátalan. Az én lelkiismeretemet is terhelik bűnök. Ugyanakkor tudom, hogy Swedenborgnak igaza volt: az igazi házasság a földre szállt menyország. Ezt kerestem és – rövid időre – Jankával meg is találtam.

IBUKISHA

A TEVAN KIADÓ ÚJDONSÁGAI

Charles Baudelaire: A Rossz virágai

Magyarországon eredetileg *A romlás virágai* címen látott napvilágot a mű, amely 1857-ben Párizsban robbant be a világirodalomba. 1923-ban jelent meg először magyarul Babits Mihály, Szabó Lőrinc és Tóth Árpád fordításában. A múlt század nagyhatású forradalmát elindító művet most Tornai József új szemléletű fordításában veheti kézbe az olvasó.

Ára fűzve: 183 Ft

Jan Huizinga: A holnap árnyékában

A kultúra, mint a természetten való uralkodás, tulajdonképpen a boldogulás birtokbavétele. De minden ellenünk fordulhat, ha nem jól sáfárkodunk a „beavatkozással”. Huizinga 1938-ban írt helyzetelemzéséből ma is töltekezhet történész, irodalmár, filozófus, mintha nem változott volna a világ, pedig veszélyesebb lett.

Ára kötve: 126 Ft

Határ Győző: „Irodalomtörténet” – 100 kortárs író

A Wimbledonban élő Kossuth-díjas író legújabb magyarországi kötete nélkülözhetetlen útmutató a jelenkori irodalomban való eligazodáshoz. A Szabad Európa Rádió *Könyvszemle* című műsorában elhangzott esszékből született válogatás keresztmetszete kortárs irodalmunknak. Hézagpótló irodalomtörténeti kézikönyv nemcsak az egyes művek, hanem a századvég irodalmában végbemenő folyamatok szempontjából is.

Szerkesztette: Lakatos István

Ára kötve: 445 Ft

Erdmann Gyula: Begyűjtés, beszolgáltatás

Történeti elemzés az ötvenes évekről.

Ára: 120 Ft

Horgas Béla: Nyár jön-e?

A szerző legújabb versei.

Ára: 89 Ft

Levendel Júlia: Az Ínség jósnőhöz látogat

Regény a regényben, fikció és látomás.

Ára: 178 Ft

Marno János: A vers akarata

Esszék a költészetről.

Ára: 87 Ft

Sarusi Mihály: Kazal

Regény: 1956 a magyar falvakban.

Ára: 187 Ft

Még korlátozott számban kapható:

Kőbányai János: Magyar Siratófal – esszék; 79 Ft ● *Sebők Éva*: Jégkarc – versek; 64 Ft ● *Szepesi Attila*:

Ars Amatoria – versek; 78 Ft ● *Szokolay Zoltán*: Énekek összekapaszkodása – versek; 76 Ft |

Tatár Sándor: Végtelenül egyszerű lenne minden – versek; 68 Ft ● *Bede-Kosztó*: Bozótból csillag

parázslik – versek-festmények; 218 Ft ● *Dácsi Farkas József*: A Glóbusz úrnője – versek; 99 Ft

A könyvek elsősorban a kiadóban szereztetők be, utánvétellel. 5600 Békéscsaba, Luther u. 10–12.

Pygmalion, Galathea

EL KAZOVSZKIJ „DZSAN-PANOPTIKUMA” (XXIX), AVAGY „ARKHESZILAOSZ ÁLMA” (IX) – JÁTÉK PYGMALIONRÓL ÉS GALATHEÁRÓL

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ

1. A panoptikum

Dzsán magyarul azt jelenti, hogy kedves, drága. Becézésre, kedvességre utal, feloldódásra, rátalálásra és összhangra. És ezáltal az élet folytonosságára, a kapcsolat beteljesülésére is. Az élet legmagasabb rendű formája visszhangzik e szóban: két ember kapcsolata, amely a szerelemben nyeri el a maga méltóságát.

Am a szó más asszociációkkal is terhes. Becézzük a kedvest; de vajon ő tud erről? Simogatjuk és lelkét próbáljuk tapogatni; de biztos-e, hogy a kedves nem csupán a kissé érdes tenyert érzi a bőrén? Magunkévá próbáljuk tenni, bízva gyengédségünkben; ám számára ez talán még az erőszaknál is rettenetesebb. És van-e egyáltalán különbség a számunkra kedves lény és egy éppoly kedves tárgy között? Vonzalmainkkal tudnak-e mások mihez kezdeni? Az évezredes tapasztalat azt mutatja, hogy kialakulhat valódi kapcsolat a szeretett és a szerető között; de ugyancsak évezredes tapasztalat bizonyítja azt is, hogy e kapcsolat korántsem mindenható, s hogy a határokon túlra a másik nem léphet be. Szeretjük a kedvest, szerelemmel tesszük magunkévá, de a gyönyör, a szerelem élvezete és fájdalma végső soron a szerelmes magánügye marad. „Istenibb a szerető, mint a kedves, mert az isten benne lakozik”, mondja Phaidrosz.

Szerelem, szeretet, szerető és szeretett: a szavak, mint a jéghegy csúcsai, kifürkészhetetlen mélyből merednek felénk. El Kazovszkij panoptikuma tette számomra kérdésessé, hogy használhatjuk-e büntetlenül ezeket az oly magától értetődőnek tetsző szavakat. A szerelem és a szeretet szó a mindennapos és sokszor feleltelen nyelvhasználatban a boldogság képét idézi; a legfőbb jót hirdeti. A szó a jót hordozza – eredeti értelemben vett eufória –, s akik szájukra veszik, azok szinte maguk is euforikussá válnak. A Dzsán-panoptikumban azonban a szerelemnek több arca is van, amelyek korántsem az élet arcai. Kissé patetikusán fogalmazva azt mondhatnám, hogy a halál álarcá takar el mindent. A Dzsán-panoptikum az életről szól ugyan, de ezt a halál nyelvén teszi. A szó szoros értelmében vett panoptikumról van tehát szó: hiszen a panoptikum abszurd műfaja éppúgy a lehetetlenre vállalkozik, mint El Kazovszkij, aki szintén nem az élettel kötött kompromisszumot tekinteti céljának. A panoptikum halott figurák, élettelen jelenetek segítségével próbálja felidézni az életet a még élő nézők előtt. A megmásíthatatlanságra, a befejezettségre, a visszahozhatatlanra helyezi a hangsúlyt, és ezáltal mesél nekünk, élőknek az életről. A panoptikumban minden befejeződött és lezárult – s ennyiben tökéletessé is vált. Ám ezt a töké-

letességet a halál lengi körül. De a halál korántsem a legfőbb jó; s ha a szerelmet ennek ellenére a jóság beteljesülésének, a tökéletesség hírnökének tekintjük, akkor a szerelem és a megsemmisülés, azaz a halál nem is olyan távoli rokonságával is számot kell vetni.

A panoptikumban álldogálva kételkedni kezd a néző: ha a halott és élettelen dolgok ilyen izgatón és találóan tudnak mesélni az életről, akkor vajon ez nem jelenti-e azt, hogy nekünk, a nézőknek is van valamilyen kapcsolatunk a halott dolgokkal? Közös a nyelvünk, értjük egymást szavak nélkül is. A panoptikum nézője egy ponton úgy érzi, hogy kukucskálóvá vált: az elmúlás, a halál oldaláról próbál belesni az élet területére. Valahányszor panoptikumban jártam, mindig akadt egy pillanat, amikor úgy éreztem, véletlen, hogy én jöttem el a halott dolgok közé, és nem azok látogattak meg engem. Elmosódik a különbség élet és halál között; a panoptikumfigura olyan létezővé tud válni, hogy csak percek után veszem észre, hogy viaszból van. A panoptikumban járkálva sok ember élettelennek tűnik, mint az időtlen bábuk.

2. Leírás

(Dzsán-panoptikum, XXIX, 1988. február 5.)

A panoptikum nézői még az előcsarnokban tartózkodnak, amikor bentről, a játéktérből (vagy Pygmalion szobrászműhelyéből?) felhangzik a zene: Schumann *Manfred* című oratóriumának azon részlete, amelyben Manfred látni óhajtja Astarte istennőt. Az bele is egyezik a találkozóba, de csak azért, hogy tudassa a férfival: halála küszöbön áll, s nincsen esélye, hogy elkerülje. A zene megszólal, a terem ajtaja kinyílik, s egy gyermek lép ki. Arcát medveálarc takarja, vállán íj, kezében nyílvevesszők. Szétnéz a nézők között, majd kiválaszt kettőt. Kézen fogja s bevezeti őket. Nyomukban a többiek is belépnek a terembe. A zene immár hangosabban szól. A nézők elfogódottak; a hangulat a karácsonyestéket idézi, amikor a zárt ajtók mögötti hosszadalmas és titokzatos díszítést követően egy csengő hívására a gyermekek végre beléphetnek a meggyújtott fához, hogy pár pillanatra megilletődve hunyorogjanak.

A színpadon hat emelvény áll. Körülöttük s mögöttük fekete oszlopok, amelyek élesen elválnak a fehér háttértől. Némelyik oszlop fekete kaszaélben végződik; van, amelyik kettétört; s vastagságuk is különböző. Az oszlopokat és rudakat piros és fekete zsinórok kötik össze. A sok selyemszalag hálót képez. Baljós ünnepélyesség uralkodik a színpadon. Egy kivételével valamennyi posztamensen áll egy figura; fekete köpenybe burkolóztak, arcukat fekete selyemálc fedti. Mozdulatlanok, mintha köből faragott szobrok lennének. A színpad előterében egy

* Az írás a Lánchíd Kiadó megrendelésére készült forgatókönyv.

alacsonyabb fehér emelvénny áll. Előtte ül a panoptikum szervezője, a bálványteremtő szobrász, Pygmalion, aki egy személyben Arkheszilaosz is, a későhellenista filozófus. Az oroszánálarcot, amely arcát korábban eltakarhatta, homlokára tolta fel, s most szabadon látjuk az arcát. Fekete zakóban, fehér ingben ül, mozdulatlanul figyelve a közönséget. Két oldalán egy-egy kisfiú; ők a prologus szereplői. Testüket hosszú, fekete köpeny borítja be; egyikőjük fejére rózsaszínű szalaggal egy cserepes virág van kötve, a másiknak a fejére fekete szalaggal pedig egy jószágkalappal egybekötözött hal. Az emelvénnyel, amelynek aljához támaszkodva ülnek, egy kutya csontváza és egy fekete hintaló áll; a gyermekek játékszerei. Az emelvénny mögött, ugyancsak mozdulatlanul, két összekötözött női alak látható. Ők ketten testesítik meg a három Párkát, egyszersmind pedig az idő múlásáról is ők gondoskodnak majd: háttal összekötözve fognak elindulni, hogy egy négykezű-négy lábú lény merev, mégis táncleépésekre emlékeztető mozgásával az előadás ritmusát meghatározó metronóm szerepét betöltsék. Közükben egy-egy pálca, melyeknek végére nap és felhő van szögezve. Hol ez, hol az lendül majd magasba, attól függően, hogy Pygmalion lelke elborul-e vagy kiderül. Egyelőre ők is mozdulatlanok; fekete köpenyben vannak, és a hosszú, előrelógó hajzuhatagtól arcukat alig látni.

A közönség, miközben elfoglalja a helyét, halott szobrokat lát a színpadon. Ketten élnek csupán: Pygmalion, a szobrász, aki életet szeretne lehelni a halottan hideg, érzéketlen kőbe, valamint a közönséget bevezető kislány, ez a piroskesztyűs, földig érő ruhába bújtatott, szalagokkal és díszekkel felékesített, angyalra emlékeztető gyermek, aki egy személyben testesíti meg Ámort és Psychét, s aki az előadás alatt mindvégig felhőtlen gondtalansággal fog majd repkedni és futkározni a hol élő, hol halott szobrok között.

Az állóképet az idő mozditja meg. Miközben Schumann Manfredja megidézi a halált ígérő Astartét, a metronóm ledobja köpenyét, s a két női alak, mint egy felhúzott óra, elkezdzi négy lábú mozgását. Fekete harisnyanadrágban vannak, felsőtestüket vörös kendő fedi s egy vastag zöld sál, amely össze is köti őket. Előbb a színpad egyik szélé felé indulnak el, majd onnan visszafordulva a másik végéhez közelednek. Így járkálnak fel s alá az előadás egész időtartama alatt, egyhangúan, az idő múlásához hűen. Miután megmozdultak, Pygmalion is feláll s a szobrok felé indul. Szobrász: az emelvényeken álló figurákat nézegeti, megfelelő nyersanyagot keresve. Közben a két kisfiú is felkel, s mialatt a hosszú köpeny lecsúszik testükről, belekezdnek a prologusba, Paul Claudel Selyemcipő című színdarabjának egy részletébe. A darab dialógusának megfelelően felváltva szólnak.

PROUHÉZE: Óh, amint beszélsz, újból érzem önmagam mélyén a zsineget, érzem, hogy vonz a vágy és a hullám ellenébe visz, amely annyiszor kerített hatalmába és újra elengedett.

ORANGYAL: A halász a folyóból a part felé húzza zsákmányát. De az én mesterségem az, hogy azok felé a vizek felé, ahol lakom, húzzam a hozzájuk tartozó halat.

- Hogyan megyek oda ezzel a nehézkes, súlyos testtel?
- Magad mögött kell hagynod egy kevésé.
- De hogy leszek meg nélküle?
- Nem gondold, hogy kicsit későn kérdezed? Nézd csak jobban, mit látsz?
- Rodrigo, tiéd vagyok!

- Ismét lesiklott a zsineg a csuklómról.
- Rodrigo, tiéd vagyok!
- Örülsz annak, hogy szenved?
- Megállj, kegyetlen halász: Ne húzd így azt a zsineget. Igen, örülsz annak, hogy miattam szenved.
- Azt hiszed, teérted született és került a földre?
- Igen, igen! Teljes szívemből hiszem, hogy értem született és került a földre.
- Egy emberi lélek számára elég nagy vagy-e?
- Igen, neki elég nagy vagyok.
- Így felelsz nekem a halál küszöbén?
- Testvér, öld meg ezt a szegény teremtményt, ne törd, hogy továbbra is ilyen ostoba legyen.
- Mi tart vissza attól, hogy feléje indulj?
- Ez a zsineg.
- Így hát, ha elengednélek...
- Ó, akkor nem halat látnál, de madarat, mely kibontott szárnyal elsuhan.
- Hát nem tudod, hogy a szívnek kell engedelmeskedni és nem a pusztá akarataknak, amelyet most köt az akadály?
- Úgy engedelmeskedem, ahogy tudok.
- Akkor majd húzok egyet a zsinegen.
- De én is olyan erősen visszarántom ám, hogy elszakad!
- Mit mondanál, ha megkérdeném, válassz Isten és Rodrigo között?
- Te, te nagyon ügyes halász vagy.
- Nagyon ügyes? Miért?
- Mert belém dobod a kérdést, mielőtt kész a felelet. Mi másban rejlene a halfogás művészete?
- És ha mégis megkérdeném?
- Süket vagyok, süket vagyok, süket hal. Süket vagyok és nem hallottam.
- A hal is így hiszi, hogy okosabb a halásznál. Rángatja magát és vergődik egy helyben, nem is sejtve, hogy minden mocanása örömmel tölti el az öreget, aki a nád közt lesben áll, mert fogva van és nem tud menekülni.
- Miért játszol ilyen kegyetlenül vele, és ha már a partra nem viszed, miért nem adod vissza szabadságát?
- Mit tudod te? Hátha nem is zsákmány vagy nekem, hanem csak csalétek?
- Velem akarod Rodrigót foglyul ejteni?
- Nem volt más mód, hogy megértessem gögös szellemével, hogy van embertársa is, hogy húzában érezte ezt, nem volt más mód, hogy megértessem vele a függést, a kényszerűséget és szükségét, hogy más valaki van fölötte, rászülődosódó törvényét annak a lénynek, mely tőle különbözik, már csak azért is, mert rajta kívül él.
- Helyes volt hát, hogy engem szeret?
- Helyes volt, hogy vágyódásra tanított őt.
- Ábrándnak vágyát, árnyékát, mit soha el nem ér?
- Vágyat az fakaszt, ami van, az ábránd pedig a nemlétező. Vágy az ábrándon át abból fakad, ami a nemlétezőn keresztül létezik... A rossz az, ami nem létezik.
- Úgy hát a semmi fog bennünk egybekelni... De én nem ábránd, én valóság vagyok! S a jó, amit csak én tudok neki adni, az is él.
- Hogyan is élhetne Prouhéze másképp, mint Rodrigóért, mikor épp miatta jött világra?
- Testvér, nem értelek!
- Őbenne vált szükségessé, hogy élj.
- Hogyan? Szükséges voltam neki?
- De nem ez a csúf, ellenszenves teremtmény itt a zsineg végén, nem ez a szomorú hal.
- Hát melyik?

Miközben a két gyermek előadja a prologust, Schumann zenéje, ha kissé halkabban is, de változatlanul szól. Ámor-Psiché a párbeszéd alatt továbbra is ott játszadozik a szobrok között; mászkál, repked, csúfolkodik. A metronóm fel-le járkal, ügyet sem vetve a prologust előadó két gyermekre; Pygmalion pedig sétálgat, nézelődik, figyeli a szobrokat, s továbbra is keresi az anyagot, amelynek megmintázásával csillapíthatná vágyait.

A prologus végétével egy utcai ruhás férfi lép be bal oldalról; eddig a színpad szélén állt. Ruházata hasonlít Pygmalionéhoz; amikor pedig majd – a bemutatkozás során – Pygmalionról szólva többes szám első személyben beszél, beigazolódnak a gyanú, hogy a szobrász alteregója ő – vagy még inkább hangja, amelyhez, kívált, ha filmen látjuk a panoptikumot, testre sincsen feltétlenül szükség. Ő a narrátor; kezében hosszú pálcát tart, s miközben változatlanul halljuk a zenét, megszólal:

Tisztelt Közönség! Dzsán-panoptikumnak nevezett játékkunk prologusát látták, amelyben egy főszereplő és az őrangya beszélgettek egymással, Claudel szerint. Most is, mint mindig, egy sivatagi homokozóban folyik a játék. Bemutatom további szereplőinket.

Közelebb lép a szereplőkhöz, s pálcájával mutogatva megismerteti őket a nézőkkel. Először is összekötözött két női alakra mutat:

Itt lépked Janus-Venus, a metronóm, az időt mérő három párka; majd a játszadozó, medveálarcos gyermek felé fordul: itt röpköd a kis Ámor és a kis Psiché, egy testben; – s végül a szobrok között járkáló Pygmalionra mutat: mi vagyunk Pygmalion, avagy Arkheszilaosz. Ezt követően az emelvényeken álló szobrokhoz fordul, s balról jobbra haladva mutatja be őket: Ezúttal emlékműveink a következők lesznek: az első jó pásztor, avagy a jó szíren – s a bal szélső szoborra mutat, amelynek fejére két vörös párna van kötözve, a tudást idéző jogászkalap távoli emlékeként; ez az első sivatagi Venus – akinek fején egy varjú ül;

itt áll majd az általános Galathea-emlékmű

– s az üresen maradt emelvényre mutat;

itt áll a második jó pásztor

– akinek vállán keresztbe vetve egy nagy élő hal fickándozik;

ez a második sivatagi Venus

– fején egy vitorlás hajó modelljével;

s végül íme a második jó szíren, avagy a sivatagi Szent Sebestyén

– fején hálóval, amely egészen melléig lóg le.

A bemutató végétével a narrátor előrejön s a közönség felé fordul:

Arkheszilaoszról tudnunk kell, hogy hellenisztikus görög filozófus volt, a harmadik platóni akadémia alapítója. Platón ideatanának követője. Ugyanakkor, mint egy jellegzetesen hellenisztikus filozófus, szkeptikus volt, a nagy szkeptikus előd, Pürrhon követője. Kortársai azt mondogatták róla: „Előlről Platón, hátulról Pürrhon.” Az utóbbi években néha azt játszottuk, hogy Arkheszilaosz azt játssza a tanítványaival, hogy ők játsszák el a nagy görög filozófiai iskolák alapítóit, akik azt játsszák a haláluk küszöbén, hogy ők az olimpiai istenek, akik a pusztulást játsszák. Hát tessék!

Ezt követően a narrátor visszavonul a színpad szélére. Ekkor Schumann Manfredjának a kiválasztott jelenete is befejeződik. De ugyanabban a pillanatban újabb zene hangzik fel: Mahler III. szimfóniájának első tétele. Ez, valamint a második tétel fogja ettől kezdve végigkísérni a történeteket. S Mahler zenéjével együtt a bálványépítés, Pygmalion tulajdonképpen munkája is kezdetét veszi.

Pygmalion–Arkheszilaosz először a jobb oldali emelvényhez lép, és a sivatagi Szent Sebestyén alakját kezdi megformálni. Rituális mozgással vetkőzteti le a szobrot; előbb az álarcot veszi le róla, majd a testét borító fekete köpenyt. Egy fiatalember tűnik elő a köpenyből; testét piros női estélyi ruha fedi, amely fekete szalagokkal úgy van összekötözve, mintha kötelekkel fonták volna gúzsba. Fejét laza szövésű háló fedi, amelyen át kivehetők az arcvonásai. Egy fekete oszlopnak támaszkodik, hátrakötözött kézzel – Antonello da Messina Szent Sebestyénének eleven másaként.

Szent Sebestyén szobrát követően Pygmalion jobbról

Ö V A L A T T

Góri Andrej mellénye

SÁRKÖZI MÁTYÁS

Tizenkilenc évesen, ezerkilencszázötvenhat november végén, egy ködös-fagyos hajnalon, Marác közelében, a Dráva túlsó partján, átsétáltam az őrizetlen határon, Ausztriába. Egy szántóföldön vágtam keresztül, halkán dudorászva a MAVAG turistaindulót. Később, odaát, hosszan rázták a kezem az oszt-rák sógorok, hogy hát így megsúgtam, mert a szántóföld épp frissiben volt telepettyegve szovjet érintőáknakkal.

A karácsonyt már Angliában ünnepeltem, majd néhány év romantikus diáknymor következett: lyukas ülepű farmer, rock'n'roll szőke hajbublik, gyenge kaják. De azután minden egyenesbe billent, lett állásom, tisztességes fizetésem, idővel – jelzőlogkölsőnre – családi házam.

Mialatt magyar kortársaim idehaza gürcöltek, borongós téli reggeleken a villamoson fűtőkben lógva mentek dolgozni, munkahelyükön gyomorsavtúltengést kaptak az állandó acsarkodástól, a fűrésztől, a létbizonytalanságtól, és általában belelerokkantak a Kádár-korszak alávalóságába, a pénztelenségbe, a kilátástalanságba; nyüzögtek lettek többféle állásuk, foglalkozásuk egymást követő műszakjait nyűve, én – a szerencsés – nagyokat nyaraltam Dél-Franciaországban, gondosan ügyeltem az étrendemre: mellőzve a túl sok krumpit és a túl sok kenyeret, preferálva a könnyű borjúsüteket s a vitamindús primőr zöldség- és gyümölcsféleéseket.

Elárultam a hátát, a rapidul ősziülő, kopaszodó, keserű vonásokkal öregedő férfitársakat? Mit tehettem: nem kedvetlenségből vágtam át azon a bizonyos szántóföldön, hanem bizony azért, mert különben bebörtönöztek volna kis házámban.

balra haladva a többi szobrot is életre kelti: mindegyikről leveszi a fekete köpenyt és az álarcot. A második sivatagi Venus köpenye alól egy sűrű fodros krinolin tűnik elő, tele csipkével; a második jó pásztor alsóteste sűrű hálóból van csomagolva, amely a székre is ráborul, amelyen a szobor áll: inkább sellő, mint eleven ember. Az első sivatagi Venus ugyanolyan ruhában jelenik meg, mint párja, a második Venus; s mint valamennyi szobornak, az ő felsőteste is mezítelen. Az első jó pásztor, avagy a jó szíren az egyetlen kivétel; Pygmalion rajta hagyja álarcát, az orrán ülő farkasorrot, s csupán fekete köpenyét veszi le, amely alól azonban nem mezítelen teste, hanem egy újabb, ezúttal bordó köpeny tűnik elő.

A szobrok építése közben a három párka változatlanul fel-alá sétálgat; s Ámor-Psiché is ott játszadozik Pygmalion körül. A második Venus építése közben egy újabb szereplő jelenik meg. A közönség sorai közül jön előre, s ruházata sem különbözik a nézőkétől: öltönyt és nyakkendőt hord. Lassan indul meg a színpad felé; mintha arra várna, hogy a szobrász észrevegye, s ő maga vezesse be őt a játéktérbe. Miközben lassan a színpad felé tart, vetkőzni kezd: előbb zakóját veti le, majd nyakkendőjét oldja ki, végül – még mindig a nézők között állva – lehúzza nadrágját. Mire a játéktérhez ér, teljesen mezítelen. Pygmalion egyelőre még nem veszi észre; a szobrok építésével van elfoglalva, s háttal áll a fiúnak, aki számára az üres, Galatheának szánt emelvény van fenntartva.

Amikor Pygmalion befejezi az utolsó szobrot is, akkor a bordó színű köpenyben álló első jó pásztor papírlapokat húz elő köpenye alól. Antik filozófusok végrendeletei ezek; végrendeletek, amelyek az örökkévalóság előtt egyengetik az utat, de amelyeket először mégis a halál kapujára tűznek ki. A megidézett filozófusok halhatatlan halottak: örök életű szobrok. S miközben az első jó pásztor olvasni kezdi a hat filozófus végrendeletét, kiderül, hogy a hat szobor (amelyből öt immár elkészült) maguknak e filozófusoknak a szobrai. S mert Pygmalion egy személyben Arkheszilaosz is, ezért szobrászuk számára élő nyersanyagok is: tanítványok, akiknek feladata az, hogy eljuttassák azoknak a nagy filozófusoknak a szerepeit, akiknek viszont maga Arkheszilaosz a – szellemi – tanítványa.

S miközben halljuk Mahler zenéjét és látjuk, amint a nézők között lassú mozdulattal vetkőzik a fiú-Galthea, az

első jó pásztor olvasni kezdi a végrendeleteket. Elsőnek Diogenészé hangzik el:

Mert éppen a kaj megvetésének előzetes megszokása biztosítja a legnagyobb örömet. És amiként azok, akik hozzászoktatták magukat a kellemes élethez, nem szívésen váltanak át az ellenkező életformára, azonképpen azok, akik komolyan hozzádették magukat az ellenkező életformához, annál nagyobb kéjjel vetik meg magukat a kéjeket.

Minden az isteneké. Az istenek azonban barátai a bölcseknek. Barátok között pedig minden közös, tehát minden a bölcséké is.

Nem képtelen dolog a templomrablás sem, és az sem, hogy valamely állat húását megegyék, sőt az emberhús megevése sem istenellenes cselekedet, mint az idegen népeknél szokásban is van. Szigorúan véve minden benne van mindenben, minden áthat mindent.

A szöveg végén a pásztor-szíren leveszi bordó köpenyét, amely alól egy piros köpeny tűnik elő. Fél térdre ereszkedik, s ekkor a színpad másik szélén álló Szent Sebestyén is megmozdul: piros ruhájában ő is letérdel. Diogenész végrendelete a földre hull, a pásztor pedig olvasni kezdi Zénón végrendeletét:

Antigonosz királynak üdvözlét küldi Zénón. Helyeslem tudásvágyadat, amennyiben az a valódi tudásra irányul, és arra, ami valóban hasznos, nem pedig a közönséges értelemben vett tanításra, amely az erkölcsök romlásához vezet.

Aki a filozófiáért lelkesedik, és elveti a sokat emlegetett gyönyört, amely elpuhulttá teszi némely ifjú lelkét, az nyilván nemcsak természetétől, de elhatározásánál fogva is hajlik a lelki nemességre. A nemes jellem, ha megfelelő gyakorlásban és bőséges oktatásban van része, eljut az erény tökéletes elsajátításához.

A végrendeletet követően lehull a piros köpeny, s egy rózsaszínű tűnik elő. Teljesen letérdel (mint Szent Sebestyén, aki a jó pásztor tükörképeként mostantól kezdve annak minden testtartását utánozza), s Platón végrendeletét húzza elő:

Remélhetőleg semmi baj sincs. Arra az esetre azonban, ha mégis történnék valami, Platón a következőképpen végrendelezett.

Nem is tértem vissza 1989-ig. Fogadalmam úgy szólt, hogy addig nem lépek a szülőföldre, amíg itt életem nagy és döntő élményét, a forradalmat fasiszta ellenforradalomnak minősíti a hivatalos történelemírás. Ezen lehet gúnyolódni – legutóbb egy Brenner György-karikatúra csúfolt bennünket, akik a távolból szerettük a hazát, míg a többség a helyén kitarva szenvedte át a Kádár-éveket –, de azért nem voltunk rossz társaságban, hiszen olyan példaképekre tekinthettünk fel – mi, akik Bizánccal voltunk torkig –, mint a fasizmustól megcsömörlött és emiatt emigrált Bartók Béla vagy Thomas Mann.

A hazatérés gyönyörű és megható volt, felemelő napok voltak azok, szinte hihetetlenek. Ott állhattunk ismét a Parlament előtt, megint csak a hirtelen leszálló őszi estében, hogy emlékezzünk ezerkilencszázötvenhat nagy napjaira.

Azóta sűrűsödtek a hazai utak. Mi több, megérett az elhatározás: a honban eltöltött idő (s az a tényező, hogy ez a jövőben

még hosszabbra növekedhet) indokolja a lakásvételt. Ez hamarosan lebonyolódott, csak pénz kellett hozzá, meg – kettős állampolgárként – magyar útlevél kiváltása. Szép kis lakás, egy tágasabb nappaliból meg egy kis hálószobából áll. Van benne meleg víz, fűtés rengeteg körbefutó csővel és világoskék, ám kusza fehér pemzlinyomokat is viselő radiátorokkal. A nagyméretű, dupla billenőablakok kizárják a zaj zömét – kár, hogy a piszok a két üvegtábla között, belül gyűlt össze, és a kopott csavarok miatt lehetetlen behatolni oda.

Szóval, vannak még hibák, de három napja immár a saját-ban lakom. Én még Majakovszkijtól tanultam, hogy mit csinál az ember legelőbb, ha új lakásba költözik. Megfürödtem. Épp hogy kiléptem a kádból, amikor csöngettek. Punkné volt a magáslakásból. Gyors bemutatkozás után elmondta, hogy ebben a tizenöt éve elég öcskán megépített házban sok mindenre kell vigyázni. A fürdőkádak túlfolyóit nem kötötték be a nagy

Van egy telkem az Iphaisziadészek szent földjén, amelynek közelében húzódik az út a Kephisziadészek szent földje felől. Tőle délre áll az Iphaisziadészek szent területén lévő Héraklion. Ezt a telket sem eladni, sem más kezére juttatni nem szabad, hanem lehetőleg maradjon a fiatal Adeimantos birtokában.

Ott van az eireszidészi telkem is, melyet Kallimakhosztól vásároltam. Észak felől a Mürrhinosz községből való Eurümedon, délről a Kszüpeté faluból való Démosztratosz a szomszéd. Nyugat felől a Képhiszosz folyó határolja.

Van három mina ezüstpénzem, egy ezüsttálam 165 drachma értékben, egy 45 drachma értékű ivóserlegem, egy aranygyűrűm és egy arany fülbevaló-karikám (az utóbbi kettő együtt 4 drachmát és három oboloszt ér).

Artemiszt felszabadítottam. Tüchón, Biktász, Apollóniadész és Dionüszosz maradjon rabszolga. A jegyzékben felsorolt eszközökről Démétriosznak van másolata.

Nem tartozom senkinek semmivel.

Az olvasás végeztével leveszi a rózsaszínű köpenyt, s immár fehér köpenyben csúszik le a földre: egy oszlopnak támaszkodva ül, s Arisztotelész végrendeletét olvassa fel:

Remélhetőleg semmi baj sincs. Arra az esetre azonban, ha mégis történnék valami, Arisztotelész a következőképpen végrendeletkezett.

A felügyelet minden holmim és háznépem felett legyen Antipaté kezében.

A fiatal fiúk közül, akik körülöttem a szolgálatot ellátták, egyet sem szabad eladni, a háztartás körül kell hasznosítani őket. Ha pedig felnőnek, érdemeik szerint legyenek szabadok. Gondoskodni kell arról, hogy azok a mellszobrok, amelyekre megbízást adtam, elkészüljenek, s elkészültük után megfelelő helyen felállíttassanak. Nikanor és Polikszenosz mellszobrairól van szó, melyekre megbízást szándékoztam adni. Ahol pedig az én sírom lesz, oda temessék Püthiasz csontjait is, ahogyan ő maga rendelte. Nikanor remélhető megmeneküléséért tett fogadalmamat is teljesíteni kell. Négykönyöknyi mellszoboroszlopot kell emelni Megmentő Zeusznak és Megmentő Athénének.

A fehér köpeny is lehull, s meztelen testét csupán egy átlátszó köpeny fedi. A jó pástör – miként Szent Sebestyén is – lefekszik a földre, s könyökölve olvassa fel Epikuros végrendeletét:

Mert a szerény étkezés ugyanazt az élvezetet nyújtja, mint a gazdag asztal, ha a kellemetlen éhségérzet már megszűnt. És a kenyér és a víz is akkor szerzi a legnagyobb élvezetet, ha magunkhoz vételének tényleges szükségérzet az alapja.

Tehát nem a dorbézolás és a velejáró utcai tántorgás jelenti az örömteli életet, nem a szép fiúkkal vagy nőkkel való szórakozás, nem a halátelek és a gazdag asztal nyújtotta egyéb finomságok, hanem a józan értelmesség, mely szorgalmasan azt kutatja, milyen alapon kell választani vagy kerülni a dolgokat, és szakít mindazokkal a téveszmékkel, melyek a lelki nyugalom megzavaródását okozzák.

A szöveg végén leveszi az utolsó köpenyt is. Immár ő is félmeztelen, mint a többi szobor; alsótestét hosszú háló fedi, amely az ő alakját is sellőszerűvé varázsolja. A dobogón fekszik, hanyatt; s miközben feje hátrafelé lelóg, olvasni kezdi az utolsó végrendeletet, Pürrhon szövegét:

Semmi sem jó vagy rossz természeténél fogva, mivel ha így lenne, akkor mindenki számára hasonlóképp jónak vagy rossznak kell lennie, mint ahogy a hó mindenkinek egyformán hideg. De mindenki számára azonos „jó” vagy „rossz” nem létezik, ezért természeténél fogva nincs jó vagy rossz. Mivel vagy bármit, amit jónak gondolunk, annak kell hívni, vagy semmit sem. Természetesen mindent nem hívhatnak így: mivel ugyanazon dolgot az egyik ember jónak, a másik rossznak nevezi. Például Epikuros az élvezetet jónak, Anthisztenész rossznak tartja. Ebből következik, hogy feltételezésünk szerint ugyanazon dolog egyaránt lehet jó és rossz. De ha azt mondjuk, hogy nem minden jó, amit az emberek jónak neveznek, akkor ítéleznünk kell a különböző vélemények felett, és ez lehetetlen a szemben álló érvek egyenlő érvényessége miatt. Ezért a természettől való jó megismerhetetlen.

Az utolsó végrendelet befejeztével a jó pástör hanyattfekve marad a dobogón; halottként vesz részt a további eseményekben. S ugyanez vonatkozik Szent Sebestyénre is: amíg kezdetben magasba tartott kézzel állt egy oszlopnak támaszkodva (mint Messina vagy Botticelli Sebestyénje), addig a végrendeletek felolvasása alatt (az egyre elviselhetetlenebb gyötrelmek hatására?) egyre lejjebb kerül, hogy végül – Ribera Szent Sebestyén-ábrázolásának mintájára – a földön heverjen ő is, valódi halottként.

siettségben, így ami nálam oda becsobban, amikor a hátamat szappanozom, az náluk az alagsori tárolóban jön ki a plafonból, pedig oda épp most hordták be az almát, ugyanis telkük van Pátyon.

Tájékoztattam továbbá Punkné arról, hogy a gázmelegítőm életveszélyes, mert a kémények túl rövidre sikerültek, és fekéldjek le jó korán, mert szomszédom, az öreg Tóth, süket, mint az ágyú, és reggel hatkor kezdi bögetni a magyar nótát, csak úgy zeng belé a ház. Arról meg hallottam-e, hogy nálunk a szennyvizet szivattyú nyomja fel, kertalji társasházunkból a magasabban fekvő utca szintjén futó csatornába? Na, ez a szivattyú épp most nyögi az utolsókat, és rövidesen minden fel fog jönni a vécéből, aminek le kellene mennie.

A közlékeny Punkné távozása után néztem először az új előszobátükörbe. Megdöbbsenem. A halántékom hirtelen ősziúlni kezdett, s barázdásodni a homlokom. A nagyfene nyu-

gati hidegvér tűnőfélben volt, időnként finoman meg-megrándult az arcom.

Másnap siettem a dolgomra. Telefonom sajnos nincs, bár a lakásban a falból kilóg két kis telefondrót, és a házban többen boldog távbeszélő-tulajdonosok, de hát nincs elég vonala a központnak. Várni kell még egy-két évet – mondják. Első reggeli teendőm így az volt, hogy – miután Tóth bácsi ébresztője hamar kiugrasztott az ágyból – fölöltözve az utcáról próbáltam elérni telefonon egy könyvkiadót. Az első fülke készüléke még csak bűgő hangot sem adott, a második elnyelte negyvenöt forintomat. Hűdött aggyastán csoszogott arra szattyorral, és elmagyarázta, hogy a környék összes telefonjaiba különleges rugót szerelt egy csirkefogó, neki hullik le a pénz, és az erős rugót csak ő tudja kiszedni, különleges, e célra készült szerszámaival. A harmadik fülkében öt forintom maradt, de azzal csak annyi beszélgetési időt vásárolhattam,

A két szélső szobor meghalt, de az élet, amely belőlük kiszökött, egy másik szoborban kezd kivirágzni. Mert az első filozófusnak, Diogenésznek a szövege alatt Pygmalion a közönség felé fordult, s észrevette a mezítelen fiút, aki immár minden kétséget kizáróan maga Galathea, az egyetlen üres dobogó várományosa. Pygmalion a régóta várt és sokat ígérő találkozás élményétől megrendülten lassú léptekkel Galathea-hoz megy, megfogja a kezét s ünnepélyes mozdulattal a helyére vezeti. Galathea, mielőtt fellépne a dobogóra, egy fekete kombinét húzt mezítelen testére, fejére parókat vesz, kifesti arcát, száját s szemét, majd csábító, keletiesen buja táncot lejt az őt megigézve bámuló Pygmalion előtt. Ámor változtatlanul körülöttük ugrál; Mahler zenéje szünet nélkül szól; s a jó pásztor is tovább olvassa a végrendeleteket, egyre közelebb kerülve a rá várakozó halálhoz. A tánc végén Pygmalion felsegíti az emelvényre Galatheát, akinek eközben lecsúszik a kombinéja, s mint egy szoknya, úgy borul rá az alsótestére. A félmeztelen Galathea kiegyenesedik – ő is bekerült a szoborpanoptikumba. Ámor ekkor megtorpan előtte; egy tört ad a kezébe, amellyel Galathea sebet ejt a mellén. A penge mentén vércsöppek jelennek meg a hófehér bőrön; s ezzel egy időben a két Venus szájából is szivárogni kezd a vér.

Pygmalion ekkor hozzálát a vérző Galathea feldíszítéséhez. A derekára csúszott fekete kombiné szűk szoknya gyanánt fogja körül a testét; nyakába gyöngyfüzéreket kap, felsőtestére tüllfátylat, rá díszeket. Szent Sebestyén és az első jó pásztor immár a földön fekszik; a két Venus szája szélén vér csorog; a második jó pásztor pedig figyelmesen szemléli Galathea feldíszítését és a szobor elkészültét. Amint Pygmalion befejezi a munkáját, egy cigarettával kínálja meg Galatheát. Mozdulata a kivégzés előtti utolsó pillanatokat idézi: a bálványválasz kizárja az életet. Galathea mélyeket szív a cigarettából; s miközben az első jó pásztor Pürrhon végrendeletének végső szavait mondja, Pygmalion egy díszes virágkoszorút nyújt át áldozatának. A végrendelet elhangzását követően Galathea maga teszi fel fejére a koszorút. Ez az utolsó mozdulata. A szobor elkészült, s mint a végrendeletek által megidézett filozófusok, ő is a halál által került be az örökkévalóságba, ebbe a magasabbrendű életbe, alkotója kénye-kedvének végleg kiszorítva.

gáltatva. Galathea ettől kezdve csak ritkán mozdul meg; időnként újabb állóképekbe merevedik, s mozgása a görög szobrászat történetét követi, visszafelé tartva időben: hellenisztikus, majd klasszikus, végül pedig archaikus beállásokba merevedik.

A szobor elkészült, a végrendelet befejeződött, az első jó pásztor és Szent Sebestyén pedig halálában üdvözült. Pygmalion hátrébb lép, hogy szemügyre vegye művét. S ekkor megszólal az eddig némán figyelő második jó pásztor, vállán a nagy hallal. A játék kezdetén elhangzott prológus szövegét kezdi el ismételni. Mindkét szereplő szövegét ő mondja, s ettől a párbeszéd belső dialógussá válik: ezekben a percekben a jó pásztor tűnik Pygmalion belső őrangyalának. Szövege alatt Pygmalion elkezd becsomagolni Galatheát. Előbb nagy gézdarabokat kötöz rá, majd ezekre tüllöket, végül a becsomagolt bálványt fekete, fehér és vörös szalagokkal összekötözi. A múmiaszerű képződményre díszeket aggat, s a szobor rövidesen fehér, emberszerű karácsonyfa benyomását kelti.

Pygmalion ekkor hátrálép, hogy gyönyörködjön művében, teremtményeinek seregében. A színpadkép egy tűmpanonszerű alakzattá állt össze: a két szélső alak a földön fekszik, a baljukon, illetve a jobbjukon álló, oszlopoknak támaszkodó két Venus szájából a vér szivárog, középen pedig egy feldíszített múmia (eleven halál) s egy belső monológot folytató őrangyal áll oszlopegyeneken. Az előtérben a három párka változatlanul fel s alá jár; egykedvűen jelzik az idő feltartóztathatatlan múlását, miként Mahler zenéje is, melynek hol patetikus, hol érzélgős, hol vidám, hol pedig vásári hangulatának kavalkádjá szöveghangban áll a tragikus Venusok, patetikus pásztorok és Szent Sebestyének, az önmagába bezárkózó Pygmalion–Arkheszilaosz és az önfeledten játszadozó Amor–Psyche egymást sok tekintetben meghazudtoló, a kötelek, zsinórok, díszek és kelmék béklyója által mégis egyetlen képé összeolvadó együttesével. Pygmalion szép, de halálos világot teremtett, amelyet egy feloldhatatlan ellentmondás éltet. A teremtő, miközben parancsolója teremtményének, észrevétlenül maga is a teremtett világ egyik szereplőjévé válik. Egy szép világ foglya ő is; s mert egyszerre ura és kiszolgáltatottja önmagának, ezért meghasonlottsága miatt,

hogy az unott hang elhaddarja, miszerint az általam keresett Margitka más könyvkiadóhoz ment át szerkesztőnek, a kéziratot sorsáról senki nem tud semmit, ám ha várok egy kicsit, akkor megkérdezi a szomszéd szobában a koll...

Hazasielve az előszobátükör sötét árkokat mutatott a szemem alatt. Rapidul öregedtem. Az érettségi találkozón már nem mondta volna Müllner Csöpi, hogy „öregem, tíz évet letagadhatnál!”

Ma délelőtt Zsoltékkal politizáltunk. Szerintük az Antall-kormányt jogtalan támadások érik, az ellenzék egyszerűen képtelen elviselni, hogy a választáson a többség az MDF-re szavazott, de ez nem csoda, hiszen az SZDSZ az izgágák pártja, a Fidesz Narancsos részlege pedig vérig sértette a pápát, egy jó nagy seggberügást érdemelne, nem pedig sajtószabadságot. Ezután Zsolt megpillantotta hónom alatt a Magyar Hírlapot, mire köszönés nélkül kiment a presszóból.

Délután Tomi magyarázta el, hogy az Antall-kormány kretének gyülekezete. Senki nem ért semmihez. Ezért a nemzet nyomorog, az általános hangulat országszerte sirtalmas és a krach, majd meglátom, még csak ezután jön. Hirtelem rám meredt:

– Vettél egy Új Magyarországot? Támogatod a népbútutást?
– Tudod, kérlek, az Albert Gábor régi kedves ismerősöm. Meg akartam nézni, milyen a lap, amit szerkeszt...
– Ti Nyugaton teljesen naivak vagytok, nem tudjátok, hogy ez itt vérre megy – mondta elfúló hangon Tomi.

Rossz hangulatban vergődtem haza. Tényleg vérre menne a dolog? A zsúfolt buszon meleg volt és bűdös. A lépcsőházban ömlő gáz szaga. Otthon jobbról magyar nőta, balról Punk Cincike zongorán a Vidám földműveléssel. A tükörből fáradt, keserű alak meredt rám. Ötvennégy éves. De kinézett ötvennyolcra.

ha lehet, még számalomra méltóbb, mint teremtményei, akik csupán teremtmények – de akik, igaz, egységük és egyszerűségük miatt mégiscsak irigylésre méltóak Pygmalion szemében.

Pygmalion gyönyörködik a látványban; de gyönyöre mérgezett. Mint egy megbűvölt állat a kígyó pillantásától, épp oly dermedten mozdulatlanok a szobrok szobrászuk legegész és lecupaszító pillantása előtt. Baljós ez a tekintet; alighanem ő sugallja az eddig gondtalanul ugrádozó Amornak is, hogy most előhúzzon egy nyilat, azt gondosan felhúzza s nyílveesszőit egymás után kilője. Az első találat a bal oldali, a második a jobb oldali Venust éri. A már amúgy is vérző Venusok némán zuhannak le emelvényeiről társaik, a földön heverő első jó pásztor és Szent Sebestyén mellé. A következő áldozat a második jó pásztor, s miután lezuhant, a kis Ámor virgonc mozdulattal ugrik fel a helyére. Utolsó nyílát Galatheának tartogatja, s a lövés nem is késlekedik sokáig. Galathea első pillanatban nem mozdul; mintha sérthetetlen lenne. Ezt követően azonban meginog, majd nagyon lassan csúszni kezd lefelé. Ezután megrogyan az egész test, s végül, mint egy valódi, élettelen szobor, nagy robajjal tehetetlenül ledől, arccal előre, egyenesen rá Pygmalionra, aki megbűvölten nézi teremtményét. Mindketten a földön hevernek, egymásba gallyodva – élő az élettelenbe, teremtő a teremtményébe.

Minden összeomlott. A terjeszkedő sivatag emésztett fel minden életet. A prólógus két szereplője, a két kisgyermek eddig figyelmesen nézte a szobrok életét és halálát; most mindketten a közönség felé fordulnak, majd Pygmalionhoz lépnek, aki lassan és nehezen bújik ki a rázuhant Galathea-szobor alól. Előre vonulnak, s ugyanabban a testtartásban helyezkednek el, mint a játék elején. Pygmalion középen ül, balján s jobbán egy-egy gyermekkel. A metronóm is fokozatosan lassulni kezd; az idő egyre lomhábban telik s végül – Pygmalion mögött/fölött – megáll. A pálcavégre tűző nap és felhő mozog csak, az időtlen körforgás jelképévé. Mindenki mozdulatlan. Egyedül Ámor eleven: a romokon játszadozik, nézegeti a ledőlt szobrokat, hol erre, hol arra az emelvényre ugrik fel; csúfondárosan utánozza az ott állt emlékműveket, illegeti magát, és nyílával néha célba vesz egy-egy nézőt a közönség soraiból.

S miközben az isten a háttérben játszadozik, és továbbra is halljuk Mahler zenéjét, Pygmalion leveszi a zakóját s feltűri ingujját. Egy vastag tollat vesz elő, amellyel betűket és dátumokat kezd írni a karjára. A korábbi áldozatok monogramjai közé bizonyára a most elpusztult Galathea modellje nevének kezdőbetűi is odakerülnek. A játéktér szélein álló narrátor ekkor közelebb lép, s hosszú pálcájával a tetoválásban elmerült Pygmalionra mutatva megszólal:

Arkheszilaosz egy eddig még fel nem fedezett mondása szerint: „Az ember élete során mások és önmaga emlékművévé válik. E folyamatos emlékművé tételben és emlékművé válásban minden mozdulatunk és mozdulatlanságunk karcol is a mellettünk álló emlékművekre. De ha nincsen a közelünkben egy megfelelő emlékmű, vagy ha a már elkészült emlékműveket meg akarjuk rongálni, akkor írjunk, illetve rajzoljunk önmagunkra.” Kire ne vonatkozna az emlékművédelem?

A játék véget ért. Pygmalion mindenről megelégedve ír; Ámor pedig leereszkedik a színpadról, lemegy a közönség közé, s mint a játék elején, most is kézen fog kéz nézőt. Lassan megindul velük kifelé, a nézők pedig követik őket. S ha visszanéznek az ajtóból, még láthatják, amint Mahler

zenéjére Pygmalion felkel, s a romokat, mint egy halottszállító – vagy mint Kháron ladikosa – egymás után kezdi kivonszolni a teremből. Elkezdődött a romeltakarítás. S mire az utolsó néző is kilép a teremből, a játéktér megint üres. A szalagokkal, zsinórokkal összekötött emelvények és a fekete kaszában végződő oszlopok között újra kezdődhet a játék; a szobrász-filozófus folytathatja baljós tevékenységét, s a közönség akár vissza is fordulhat, hogy még élő tagjainak sorából Pygmalion–Arkheszilaosz egy újabb Galatheát választhasson ki.

3. A szerelem mítosza: a Dzsán-panoptikum

A Dzsán-panoptikum az élet és a halál közötti lebegést, illetve a kettő egybeemosódását teszi a nézők számára élményszerűvé. A szó igazi értelmében vett élmény ez; mert aki jelen van, az nehezen tudja kivonni magát abból, amit lát. A halál, vagy mondjuk inkább, az elmúlás a panoptikum egészét belengi. De mint általában a mítoszok esetében, itt sincs semmi közvetlenül kimondva; az alkotó nem közli a nézőkkel, hogy az elmúlásról van szó. Ha ezt tenné, akkor a panoptikum egy rossz színházi előadásnak adná át a helyét, ahol mindig tudni, a halálról vagy az életről van-e éppen szó. Ez azonban nem színház, „csak” panoptikum; nem szakítja el az életet a játéktól, a halált a halálról való meséléstől, hanem hagyja, hogy mindez együtt kavargjon. Így éri el, hogy a halál, az elmúlás a maga testi valóságában feltámadjon előttünk és „életre keljen”. Nem az életet láthatjuk, de nem is a halált, hanem a kettő egybefonódását. Kivételesnek tűnhet az ilyen pillanat, mégis megszámálhatatlanul sok van belőle mindennapjainkban. Nem utolsósorban a szerelem állapotában, ami a Dzsán-panoptikumnak is a valódi nyersanyaga.

El Kazovszkij mindenekelőtt a látvány felől ragadja meg nézőit. Alig használ szavakat; a tárgyakhoz fűzött „használati utasítások” kultúrtörténeti adalékok inkább, amelyek a mitológiában kevésbé iskolázott nézők számára megkönnyítik a beavatás rítusának a nyomon követését. Hasonlóképpen alkalmazza az élő szót is: némely panoptikum során felolvasásokat hallhatunk a szerelemről, a szerelmes vergődéséről, kiszolgáltatottságáról és reménytelen magányáról. De a szavakra egy idő után nehéz odafigyelni: ornamensként simulnak bele az összehatásba, időnként egybeemosódva a zenével, Schumann *Manfred*-jával, Mahler III. szimfóniájával vagy Berlioz *Requiemjének* *Lacrimosa*-tételével. Az érzéki összehatást lényegében a szem közvetíti; mint a szeretett lény testét, a panoptikumot is igazán a tekintet tudja értékelni.

Érdemes felsorolni a látható dolgokat? Az összehatást ez aligha tudja helyettesíteni. A szétszórt virágok, a gyümölcsök, a csipkék, gyöngyök, egymásra halmozott kelmék, a szürrealista hatást keltő, mégis szigorú logikával egymás mellé helyezett kellékek mind azt sejtetik, hogy egy beavatásnak vagyunk a szemtanúi. S ugyanez vonatkozik az „ember-tárgyakra” is, az összekötött nőktől a hol élő, hol halott szobrokra át az alkotóig bezáróan. Pusztán színház, mondhatná, aki csak leírásból vagy elmesélésből értesül a panoptikumról. A színházi mozzanatok azonban – emberi testek jelenléte, kellékek, minimális cselekmény – másként állnak össze, mint a hagyományos színházban. A panoptikumban ugyanis, a látvány túlsúlya miatt, a képzőművészet felé vezető szálak legalább olyan fontosak, mint a színház felé vezető. Environment, mondhatnánk, e divatos szót használva. El Kazovszkij ugyanis a tárgyakat nem

színpadi tárgyakként alkalmazza: a tárgy itt nem jelzés, hanem ugyanolyan valóságos, mint a hétköznapi tárgyak bármelyike. És, mint a színháztól ugyancsak elváló performance-ban, az emberi figurák jelenléte sem utal valami másra – nem allegorikus a szerepük –, hanem kizárólag a szemünk előtt lévő konkrét test vagy helyzet számít. Nincsenek szerepek, nincsenek a színházon túli helyzetek, amire mindent vonatkoztatni lehet, hanem – a színház elkerülhetetlen allegorizmusával szemben – a testek kizárólag önmagukkal azonosak. Önmagát játssza el mindenki, mondhatnánk, de még ez a megfogalmazás sem pontos. Szemtanúi vagyunk annak, hogy színházi együttesek egymás után vonulnak ki a hagyományos színházépületekből; és a Dzsán-panoptikum is csak annyiban rokon a színházzal, amennyiben rokon azokkal a törekvésekkel, amelyek szakítottak a megszokott színházi formanyelvvel, érezve, hogy mindaz, ami évszázadokon át korlátlan lehetőségnek tűnt, immár akadályozza az elemi élmények átadását.

A szó eredeti értelmében vett teatralitásról van szó a panoptikumban; olyasmiről, aminek során a felvett szerep nemcsak maszk, hanem az én legbelsőbb rétegeinek a kisugárzása. E teatralításban derül ki, hogy az úgynevezett titkok nem a mélyben lappanganak, hanem közvetlen közelünkben: abban a fénytörésben, amelyet a szerepek örökös elcsúszása eredményez, a védekezés és a támadás kölcsönös társasjátékában. A valódi teatralitás nem más, mint a titkok láthatóvá tétele. Nem mikri, nem utánzás, nem szórakoztatás, hanem átélése és megszenvedése annak, ami éppen a „játék” során válik létezővé és nyilvánvalóvá. Ilyen színház minden párviadal. El Kazovszkij panoptikumjátéka attól teatralis a szó eredeti értelmében, hogy kizárólag azt a küzdelmet jeleníti meg, amelynek kimenetele mindkét fél számára végzetes. Galathea attól válik szerencsétlenné, hogy beleszerettek, de eközben ő maga tönkretesz az alkotót, aki imádja őt. A bálványok építésének és lerombolásának a folyamata lezárhatatlan: hiszen a pusztulás és a halál, ami véget vethetne neki, maga is e folyamat mozzanata lesz. A teatralitás ettől hátrorogató.

Több panoptikumban megvalósult az alkotó eredeti szándéka: a figurák a nézők között heverték, és kérdésessé vált, hogy a nézők valóban nézők-e, vagy a panoptikumhoz tartozó figurák, akiknek az a „szerepük”, hogy magukat kívülállónak feltüntetve nézőket kell alakítaniuk. Az alkotó szándéka ez volt; a panoptikum azzal az igénnyel lépett fel, hogy életszerű legyen, a kívülállást, megpróbálta felszámolni és mindent elkövetett, hogy a nézőket önmagukkal szembesítse. A vizualitás célja ezért nem az volt, hogy a látvány révén az alkotó elmeséljen valamit, hogy érzékletesen megjelenítsen egy helyzetet, hogy – díszletként – felkészítse a teret; a vizualitás itt főszereplővé lépett elő. A legkülönbözőbb tárgyak, össze nem illőnek tűnő dolgok halmazában a néző maga is vizuális „tárggyá” válik; feladata nem az, hogy semlegességét megőrizve kukucskáljon, hanem hogy jelenlétével hozzájáruljon a létrehozott világ elmélyítéséhez.

Nem rejti ez magában annak veszélyét, hogy ha a néző ennyire hozzátartozik egy műalkotáshoz, akkor annak műjellege megszűnik? A Dzsán-panoptikumban a közlésvágy már-már exhibicionista kényszere sokkal erősebbnek bizonyult annál az igénynél, hogy az alkotó egy műalkotást te-

remtsen. A művészt jobban izgatta az, hogy bevezessen bennünket egy olyan világba, amelyből nincsen visszaút és megosszon velünk olyan élményeket, amelyek sokkal kellemetlenebbek annál, semhogy el lehetne felejtetni őket. Ha ragaszkodunk az esztétikai kategóriákhoz, akkor műve nem zárt, hanem nyitott volt, és mint ilyennek, az lett a következménye, hogy a néző nehezen tudja eldönteni, hol fejeződik be a mű, és hol kezdődik el az, ami már nem mű. Amikor az alkotó által gondosan felépített bábu – alighanem élete értelme és célja – az emelvényről lezuhan, és alkotóját is maga alá temeti, akkor ez látványnak „szép”; de abban a pillanatban, hogy rájövünk, hogy nemcsak egy színpadi helyzetről van szó, hanem El Kazovszkij egyáltalán nem titkolt önéletrajzáról, akkor a néző feszengeni kezd: az életéről és a haláláról szóló panoptikum az ő biztonságát is kezdi megrendíteni. Szemünk előtt épül fel valami, amibe minden hitet belevetettek, és azután az magát az alkotót teszi tönkre: a helyzet nem ad feloldódást. A látott dolgokat csakis úgy tudjuk megfejtetni, hogy közben magunk is beléjük bonyolódunk.

A látvány a Dzsán-panoptikumban úgy áll egybe, hogy a megszokott tárgyak szokatlan elrendeződésbe kerülnek, sőt maguknak a tárgyaknak a tárgyyszerűsége is kérdésessé válik. Ha az élet úgy hozza, az emberek alkalmasabbak arra, hogy tárgynak tekintsük őket, mint a megszokott értelemben vett tárgyak. A szép nő: szép tárgy, akit megnézünk; a szerelmes: leigázott, béna tárgy, aki úgy zuhan a másikba, mint egy darab kő. Mind egy, hogy kibe lesz az ember szerelmes; de sokatmondó, hogy a szerelem tárgyáról beszélünk. Akibe az ember szerelmes, az tárggyá fródik át: passzívan és tehetetlenül kénytelen elviselni, hogy beleszeressenek. És az eltárggyiasítás mindennapjaink állandó társasjátéka: többnyire eldönthetetlen, hogy embertársainkban az embert vagy a közműbűs tárgyat tarjuk-e fontosabbnak. Nehéz éles határt húzni; és miközben tárggyá tesszük a másikat, észrevétlenül az elmúlás felé tessékkeljük. A Dzsán-panoptikumot nem nevezhetjük optimista mítosznak: élők és holtak e kavalkádjában kiderül, hogy mégoly mértéktelenül szeressünk, szenvedjünk, élvezzünk is, az eredmény nem tőlünk függ.

A pontos dramaturgiával megtervezett játék tetőpontja az a pillanat, amelyben a játékmester a bálványok pusztulását követően körülnéz. A legjobb szándéktól vezérelve idézte elő maga körül az elkerülhetetlen pusztulást, aminél nyomasztóbb csak az lett volna, ha a bálványépítést el sem kezdi. A játékot nézve úgy tűnik, hogy elkerülhetetlen ez a végkifejlet. E csatatér lenyűgöző gazdagsága, az összekuszálódó testek, kelmék és kellékek barokk festőisége olyan tökéletesen megtervezett látványt, érinthetetlen egységet kínált, hogy éppen ez tette kétségessé, hogy a játékon belül maradván elképzelhető-e más vég, mint ez a paradicsomi sírkert. A játékot első pillanattól kezdve a feszültségek mozgatták: miként a mindent megálmódó Arkheszilaosz is ideák és kétségek között örlődött, úgy egymást tagadó és ettől még hevesebb erők (szépség és jószág, csábítás és odaadás, leigázás és uralkodás) éltették a bálványokat is. Mindezeknek az energiáknak azonban végső soron egyetlen eredője volt: a játékmester teremtő vágya, amellyel megalkotta a bálványokat. A kialakuló feszültségek pedig visszfényei csupán a teremtéssel járó eredendő feszültségnek: miközben a semmiből létrejön valami, létrejön az is – Claudel idéze

–, ami „a nemlétezőn keresztül létezik”. A pusztulás elkerülhetetlen következménye a teremtésnek, amit a játékban a látvány gazdagsága nem leplez, hanem erősít.

Az utolsó szó joga ezért nem a teremtményeké (bálgányoké), hanem a teremtőé. Pygmalion ismét magára marad, s miközben önmaga testére rejtélyes jeleket kezd írni, a következő szöveg hangzik fel: „Arkheszilaosz egy eddig még fel nem fedezett mondása szerint: az ember élete során mások és önmaga emlékművévé válik. E folyamatos emlékművesedésben és emlékművesítésben minden mozdulat és mozdulatlanság karcot is a melléte emelt emlékművekre. Ha nincsen közelünkben megfelelő anyagú emlékmű, vagy ha nem akarjuk a már felállított emlékműveket rongálni, akkor írunk, illetve rajzolunk önmagunkra. Ez az emlékművédelem.” Az önmagára író alkotó látványával fejeződik be ez az igen pontosan és szigorúan felépített előadás. És tapasztalva, hogy mi a bálványteremtés eredménye, az immár önmagából bálványt készítő alkotó látványa valóban az egyedül lehetséges befejezésnek tűnik.

Az első Dzsán-panoptikum előadásának ideje: Budapest, 1977. június 1. Ennek és a további tizenhárom panoptikumnak a címe: „Dzsán-panop-

tikum, avagy játék az eltárgyasításról”. A tizenhatodik változat óta a cím: „Arkheszilaosz álma, avagy Dzsán-panoptikum”. Az utolsó, 29. panoptikum előadására 1988. február 5-én került sor. A játék minimum három, maximum tizenhét szereplőt igényel. Szereplők: Pygmalion és Galathea, tetszőleges számban (Galatheát helyettesítheti Csipkerózsika vagy Coppelius).

A játék folyamata: Galathea-készítés, később az elkészült fétis felélesztése, esetleg felhasználása (pl. idill Galatheával), illetve elhasználása. Ezt követően emlékműkészítés, minden panoptikum az előzőre épül rá, s annak folytatása és fordítottja: az építés rombolás és fordítva.

Mottók: 1. „Ludwig király halálosan szerelmes a fiatal Helmut Bergerbe; kínjait mérséklendő, eszeveszett építkezésbe kezd, sőt felfedezi a klasszikus balettet mint műfajt és mint morfiuszszármazékot.”

2. „Minden út a magánketrecbe vezet.”

3. „Elfojtott (levezetett) műemlékrongálás, tudatos műemlékvédelem mellett: ha az emlékműre nem írhatunk (és nincs a közelben pad), akkor írhatunk önmagunkra az adott emlékmű alatt, ritkán: fölött. Így módon szublimálódik a birtokbavétel, illetve a nyomhagyás kényszerítő szükséglete. Minden járókelő, míg él, saját életének kötelező műve és emléke. Emlékműve önmagának, önmaga előtt is. Hát még másoknak, és mások előtt! Kire nem vonatkoznak a műemlékvédelem?”

Szemvizsgáló Kártya Akciónk

keretében; aki egy alkalommal igénybe vette komputeres szemvizsgálatunkat, vizsgáló kártyát kap, melynek felmutatásával szemvizsgálatát – 6 hónapon belül – díjtalanul végezzük el.

Nézzen be hozzánk, hogy lásson!

.....

A szemvizsgálat ára:

280 Ft

1991. november 21-én, csütörtökön 16 órakor kezdődik

AZ ÍRÓK KÖNYVESBOLTJÁBAN

(VI., Andrássy út 45.)

Szilágyi Ákos

GYÖNYÖRÖK KERTJE

című verseskötetének

és

Szitányi György

A RONCS

című regényének

könyvbemutatója és dedikálása.

Mindenkit szeretettel várnak a szerzők és a HOLNAP KIADÓ.

A Műcsarnok ART KINO

és a **Magyar Filmhíradó Szerkesztőségének**

sorozata a **Hunnia Moziban**

MAGYAR FILMHÍRADÓK 1957–1989

November 8-ától minden péntek este egy-egy esztendő híradó opuszai-ból láthat a közönség hatot-nyolcat. A vetítések előtt jeles vendégek mondják el az adott esztendőhöz, korszakhoz fűződő emlékeiket.

Az 1957–1960 közötti négy este EÖRSI ISTVÁNÉ;

1961–1968 DALOS GYÖRGYÉ.

Tehát: november 8-tól mindig pénteken és mindig 20 órai kezdettel a Hunnia Moziban. Biztosítsa időben helyét, mert a moziba csak 99-en férnek be!

Szigeti Péter

Műcsarnok / ART KINO

A sorozat támogatói:

TUNGSRAM, Magyar Filmalap, Filmklubszövetség

Csend, Velencében

SZIGETHY GÁBOR

Tengerszem, kétezer méterrel a tengerszint fölött: a Szeván-tó természeti különlegesség a hajdan erős és hatalmas, ma már csöppnyire zsugorodott Örményországban. A Kaukázus meredek, majd mindenhol megközelíthetetlenül függőleges sziklafalai határolják a ködpárába burkolódzó, hatalmas vízfelületű tavat. Néhány száz méterre a parttól, a víztükréből kiemelkedő, egekbe kapaszkodó meredek sziklacsúcs: a szerzetesek szigete. Ezer éve épült, hatalmas kövekből összeragasztott kolostor és templom, s a szigetszikla körül – túl a vízen! – mint áthatolhatatlan kőkerítés meredezik a sziklafal.

Hajóval is nehezen, idegen számára egyáltalán nem megközelíthető vízi vár e sziget. Ezer évig hívatlan látogató ide be nem tehetette a lábát.

Aztán a 20. század harmadik évtizedében – Örményország Moszkva vazallusa volt! – egy elmebeteg álmodozó kiészelte, hogy néhány kilométerrel odébb, néhány száz méterrel lejjebb vízierőművet épít, alulról megfűrja a sziklát, s a tó magasabbról lezúduló vizével működteti az erőművet. Mindent gondosan kiszámított, s megállapította, hogy a gigantikus építkezés nem károsítja a környezetet, a természetet.

Ötven éve működik a vízierőmű.

Ötven év alatt majd húsz métert süllyedt a tó szintje: a víz felől nézve a part függőleges sziklafalán jól látható határvonal: az eredeti vízszint nyoma. Fölül az évezredek során levegőtől, szélről szürkére, likacsosra szabdalt, alul hullámzástól, vízmosástól rozsdásfehérré, simára csiszolt sziklafal.

A szerzetesek szigetére ma autóbusz viszi a kíváncsi turistákat: a tó vízszintje annyit süllyedt, hogy felszínre került a szigetet a víz alatt a parttal összekapcsoló sziklapad.

Meghalt a szerzetesek szigete: beleolvadt a szárazföldre.

Nem lehet könnyű egy éppen összeomló világbirodalom állampolgárának lenni.

Ezerhét-százkilencvenhét május 12-én a velencei Nagytanács drámai ülésén úgy döntött: korlátlan hatalmát átadja a népnek. A riadt szemű Lodovico Manin dőzse lemondott, az aranykönyvet – amely a hatalomra, uralkodásra jogosult kiváltságos családok nevét tartalmazta – nyilvánosan elégették, szélnek eresztették a titkos ügynököket, besúgókat, az államrendre gátlás nélkül minden eszközzel vigyázó fogdmegeket. Felszámolták a Legfelségesebb Köztársaság, a *La Serenissima Repubblica* ezer év alatt kialakult és megszilárdult államrendjét, mert az államot, Velencét akarták megmenteni.

Venezia, az Adria királynője a lagúna minden oldalról védett szigetein született s növekedett Európában szellemi, gazdasági és kereskedelmi nagyhatalommá.

Velence: sziget – klasszikus értelemben. Ezer éven keresztül szoros kapcsolatban Európa országaival, de mindig elkülönülve, mindig saját törvényei szerint élt. Számptalan szigetre épült, a szigetek alapterületét a tengervízbe levert cölöpökkel bővítették, a házak túlnyúltak az apró szigetek peremén, így alakultak ki Velence sajátos „utcái”, a riók, amelyeken a csak itt honos hajóval, a gondolával lehetett közlekedni. A városrészek, a háztömbök, a házak – mind megannyi sziget: védett, a környező szigetekről elkülönülő apró, de önálló birodalom.

S miközben a középkori városok – rettegve a minden oldalról minden percben rájuk zúdulható ellenségtől – megerősített kapukkal, bástyákkal, falakkal abroncsolták körül magukat s a városfalakon belül – a belső ellenségtől is rettegve – házaikat az emberek méteres falakkal, karvastagságú ablakrácsokkal szigetelték el a külvilágtól, Velence – óvta, védte őt a várost körülölelő, fodrozódó vízi lagúna – kitárulkozott: nagy palotáinak köcsipkés homlokzatai, levegősen tágas kapuboltozatai, boltíves loggiai hívogatóan, csábítóan és szemet kápráztatóan a vízpart, a főutak felé fordultak. A Canale Grande, a városon átkanyargó vízi körút mindkét partján paloták sora: egy a saját törvényeit mértéknek tekintő életforma látható és látványos díszletei.

A kezdetek kezdetén, az 5–6. században, a sok apró szigetre menekült ember igencsak mostoha körülmények között élt. Ivóvizük is csak akkor volt, ha esett elég eső. Egy-egy sziget egy-egy család: magukra utaltak, önállóak. Önellátók és kiszolgáltattak. Az itt és így lakók kényszerűen s hamar rádöbbennek arra, hogy életben maradásuk, gyarapodásuk feltétele, ha megőrzik szigetmagányukból következő önállóságukat, de kialakítják a közösen elvégzendő feladatok rendszerét. Velence gazdagságának, nagyságának, életrendjének alapja a felismert szükségszerűség: a funkcionális együttműködés megszervezése. Halottaikat a San Michele szigeten temetik el, a leprásokat a San Lazzaro szigetre szállítják, Muranóra telepítik az üvegipart, Burano a csipkeverők hazája.

S bár mint a középkori városokban, Velencében is a város központja a piazza, a főtér, az árusokat onnan hamar kitessékelik: a Piazza San Marco a város politikai központja lesz. A Rialto a kereskedőké, a kereskedelemé. A zsidók a Giudeccán laknak, a város másik részén, egy tömbben a tenger mellékről idesodródott törökök, görögök, szlávok. A mind hatalmasabb hadi- és hajóépítő-ipar fellekvára az Arsenale. S mert a városhatodok, a hat nagy városrész elöljáróit törvény kötelezi arra, hogy saját városrészükben lakjanak, így Velencében nincs gazdag városközpont és körülötte sok szegény külváros; minden városrész központja, a

campo kicsinyített Piazza San Marco, templommal, középületekkel, palotákkal ékített politikai központ – kisebb sziget a nagyobb szigeten.

És körben a lagúna: Velence peremén, ameddig a szem ellát, égig ér a tenger.

De hiába mondott le hatalmáról 1797. május 12-én a velencei Nagytanács s állt fel trónjáról örökre a dözse, Napóleon hadigályái könnyűszerrel keresztülszelték a Velencét évezreden át őrző-védő lagúnát, s az évezredek, nagyhatalmú szigetbirodalom, a La Serenissima Republica eltűnt Európa politikai térképéről: állami önállósága örökre megszűnt. A *hód-köztársaság*, ahogy Goethe nevezte a várost, osztrák, francia, majd ismét osztrák fennhatóság alá került, s végül felolvadt a megszülető Olasz Királyság államrendszérében.

De hát a velenceiek ezer évig éltek saját életüket a saját szigetükön, nehezen szoktak hozzá, hogy mások döntsék el helyettük: miképp s miből éljenek.

Politikai hatalmuk összeomlott, gazdaságukat, kereskedelmüket elsodorta az idő. Az életben maradás és gyarapodás érdekében évezrednyi életük során felhalmozott, megmaradt szellemi kincseikkel kellett valamit kezdeni. Ahogy ezer évvel ezelőtt kialakult s mindig működő erőnye volt a velenceieknek a helyzetfelismerés képessége s az alkalmazkodni tudás a változó körülményekhez, most, amikor Napóleon katonái masíroznak a másfajta parádékhoz szokott Piazza San Marco díszburkolatán, a velenceiek hamar rádöbbennek: valaha kelet kincseivel kereskedtek, most porrá lett önállóságuk, maradék szellemi kincseik, *múltjuk* okos kiárúsítására kényszeríti őket.

Velence ismét megelőzi valamiben Európát: felfedezi az *idegenforgalmat*.

Már a 18. században, a politikai hatalmát lassan teljesen elvesztő La Serenissima polgárai (gazdagok, szegények egyaránt) látták: tódulnak városukba földrészünk kalandorai, szerencselovagjai, hamiskártyásai, unatkozó és kíváncsi arisztokratái, tapasztalatokat gyűjtő, élményekre vágyó művészei és művészlelkei.

Már csak pislákolnak a hajdan csillogó Velence fényei, már lehetett Európában háborúkat kirobbantani s békét kötni Velence megkérdése nélkül, már nem Velence határozta meg a pénzérmék s az arany árfolyamát, de élni, édesen, szórakoztatón, kellemesen élni – főképp ha kellően vastag volt az ember bugyellárisa – Velencében lehetett leginkább a korabeli Európában.

A francia forradalom véres fordulatai, Napóleon hódítással és holttestekkel ékesített császársága s az európai háborúk elmúlásával, a 19. század küszöbén a velencei polgároknak – osztrák alattvalókként – el kellett döntenie: akkor most mit is csináljanak maradék életükkel, maradék városukkal.

Idegenek, messziről jöttek eddig is gyakorta megfordultak a szigetvárosban, s nem csak szerencselovagok, hamiskártyások, kalandorok, de értelmiségi emberként utazgató polgárok, papok, művészek, nemesek. S hogy megismerhessék a várost, a város *értékeit*, s ne tétova tájékozatlansággal bolyongjanak a kanyargós sikátorokban, zárt udvarokra torkolló aluljárókban, Velence labirintusában, már réges-rég gondoskodtak az utazók kényelméről, kiszolgálásáról. Nem a 19. században jelent meg az első könyv Velencében Velencéről. Domenico Martinelli *Il ritratto di Ve-*

netia című, 1684-ben megjelent könyvecskéje például hat-százhat oldalon sorolja fel Velence műemlékeit, templomait, legfontosabb épületeit, gondosan feltüntetve a művészeti értékeket, festményeket, szobrokat, díszítményeket, amelyeket a Velencét tanulmányozó utazónak feltétlenül meg kell ismernie, ha már jó sorsa Európa legszebb és legcsodálatosabb városába, a tengerre épült vízivárosba hozta.

Aki hozzájutott, olvashatta e könyvet Európa bármely pontján. S ha Velencében akadt kezébe, a városban bolyongása közben megpihenve egy-egy kávéház teraszán, vagy este, szállása pamlagán elheveredve *tanulhatta* belőle Velence múltját, jelenét.

Szekéren, hintón, lovon, hajón – az idő tájt lassú az utazás; két-három napra sehova nem érdemes elutazni. Ha már Velencében van az ember, nem sietős továbbmennie, újra útnak indulnia: hatszázhat oldalas könyv elolvasására is futja idejéből. *Il ritratto di Venetia*: Velence képmása; kedvemre és sokáig tanulmányozhatom e sok gonddal megtett tükörben a várost.

A 18. századig *utazók* jöttek Velencébe; a *turistát* még nem találta föl a világtörténelem.

De 1819-ben megjelent Velencében Parolari kiadásában egy gyönyörű kis könyvecske a város régi és új különlegeségeiről – a *művelt idegenek* számára. Velence kincseinek, épületeinek, templomainak, festményeinek, szobroknak részletes leírása majd száz metszet kíséretében: a városban sétálgató idegen a rajzok alapján is rögtön felismerheti, melyik templom előtt, melyik téren áll.

Martinelli százötven évvel korábbi művészeti könyvétől – túl a sok apró részleten – egy lényeges szempontból különbözik Parolari útikönyve. Ez az 1819-ben megjelent kalauz a velencei látnivalók megtekintését *hét napra* osztja föl: első nap a San Marco városrészt, másodikon a Castellt, harmadikon a Cannareggiót, negyediken a San Polót, ötödiken a Santa Crocét, hatodikon a Dorsodurót illik s lehet a könyvecske szerint megtekinteni. A hetedik napra jut a maradék: gondolával végig a Canale Grande s kanyarán, s aztán a szigetek, Torcello, Murano, San Michele, San Lazzaro s még vagy tíz az apróbbak közül. Jó gondolat, ha nem szállunk partra s bámészkodunk feleslegesen, egy nap alatt végigcsónakázhatók e kirándulás.

1815-ben újra béke volt Európában, s aki tehetett, felejteti akarta a háborús évek szörnyűségeit. Utazott. Divatba jött Itália, s legfőképpen Venezia. Parolari már azoknak a városába látogató idegeneknek adta ki könyvecskéjét, akik csak egy hétre, néhány napra érkeztek a lagúnák városába. Akik boldogan járkáltak s fecserésztek a dözsepalota évszázadokon át a köznép számára zárt s megközelíthetetlen termeiben, helyet foglaltak a hajdani szenátorok cirádás, faragott karosszékeiben, kéjesen borzongtak a föld alatti kazamaták most már bárki által megtekinthető zezugaiban, megsimogatták a kőoroszlánokat, hallgatták este a Piazza San Marco árkádsora alatt megforduló sokfajta nép bábéli csivitelését, elzárandoztak a Frari és a San Zanipolo boltívei alá, s emléktárgyakat vásároltak a Rialto százféle vicik-vacakot áruló sátoros árúgaitól: gondolát, szalmakalapot, faragott követ, muranói üvegsecsebecsét – egy darab Velence-maradékot.

Szekéren, hintón, lovon, postakocsin, aztán már vonaton – Mestréig jöttek az utazók, ott gondolába szálltak s átlibegtek Velencébe. De jöttek, s mind többen, a vékonyabb pénztárcájú utazók is, akiknek ilyen drága gondolá-

zásra nem futotta; őket a gyorsan szaporodó kisebb-nagyobb hajók valamelyike fuvarozta át vitorlázva vagy pőfelve a lagúnák városába.

A Legfelségesebb Köztársaság, az Adriai-tenger menyasszonya, akit hajdan minden évben a tengerbe hajított aranygyűrűvel a dőzse jegyzett el a tengerrel – így kérve: védje, óvja a vizekre épült város lakóit s gazdagságát! –, most a nászutasok, a világjárók tündérléptekű zarándokhelye lett. Az előkelő paloták lassan előkelő albergókká, hotelekké, szállodákká alakultak át, egymás mellett, egymás után vendéglők, kávézók, italméresek nyíltak, a nagy tereket ellepték az alkalmi árusok, s jöttek, végeláthatatlan sorban jöttek az európaiak közelről megsejmelni múltunk civilizációtól érintetlen maradványait. A gondolák mellett lassan megjelentek a motorcsónakok, az európaiak nyomában az amerikaiak, ázsiaiak, afrikaiak.

Velence politikai halott.

Valaha félelmetes hadiflottájának néhány törmeléke, a Bucintoro, az uralkodói aranygálya néhány elszenesedett maradvány, vitorlacafatok, törött evezők, elrongyolódott aranyszegélyű lobogók: megtekinthető, megcsodálható múzeumi tárgyak. A hajdan Európát uraló politikai emlékei: vitrinekben rendszerezett kiállítási darabok. S amikor a Velencébe látogató gazdag idegenek már minden könnyen mozgatható régi kő-, szövet-, üveg- és vasdarabot elcipeltek a városból, új, nagyon jól jövedelmező iparág keletkezik: tömegtermékként gyártják a környező kisvárosok iparosai a velencei régiségeket: térképeket, ládákat, kopogtatókat, vasalásokat, gyertyatartókat, bútorokat.

Mindent, amit el lehet adni.

Európa él: változik, alakul, fejlődik.

Velence a múltjából él: sziget – időben és térben – Európa peremén.

S amikor a gondolatok, csónakosok, hajóslegények már nem bírják szusszal a városba látogató külföldiek nap mint napi szállítását, megszületik a merész terv.

Velencét, a szigetvárost ezer évig védte, óvta a lagúna; a tenger távol tartotta partjaitól a felesleges idegeneket. Most a lagúna, Velence szigetléte a legfőbb akadálya annak, hogy mind több idegen léphessen a régi évszázadok emlékeit eleven múzeumként, turistalátványossággként őrző város falai közé.

Velence majd másfél ezer évig sziget volt. A 19. század harmincas éveiben Velence hatalmasságai úgy döntöttek: ezentúl félsziget lesz. És hihetetlen eltökéltséggel, pénzt, fáradságot nem kímélve kezdtek építkezni, s néhány év alatt elkészült a három kilométer hosszú köhíd; 1844-ben már gyalogosan, száraz lábbal is megközelíthető a tengerek városa. Aztán bepőfökel az első vasúti szerelvény Velencébe, s ma már autóval, autóbusszal, sőt trolival is megérkezhetünk álmaink városába.

Autóval, vonattal, trolival, hajóval jönnek, jönnek, jönnek a látogatók. Állandósult pestisjárványnak mondják ma már Velencében a turisták szakadatlan áradatát.

A múlt szigetén ma alig akad olyan utazó, aki itt legalább egy hetet eltöltene. Modern úti könyvek háromnapos városnéző recepteket ajánlanak, de motorcsónakkal párosított repülőgépes utazás esetén másfél óra is elegendő a város megtekintésére.

A San Marcóban mint konzervdobozban a heringek szorulnak egymáshoz az izdadt vállak, hátak, s aki pillanatra megáll, továbbblokkol. Az aranymozaik haragos-szomorú szemű Krisztusa sok mindent látott az elmúlt ezer évben. Most ezt nézi: a múlt szigetére loholva bekukkantó turisták millióit.

Amikor másfél évszázada elkészült a szigetet a szárazfölddel összekapcsoló köhíd, aligha gondolta bárki: amit ezer év történelme, az időjárás szeszélyei s a tengeri viharok nem tudtak tönkretenni, majd elpusztítja a turisták sáskajárás-áradata.

Vagy az okos, öreg, bölcs velenceiek ezt már akkor tudták? Velencét a tenger védte, ereje szigetléte volt, ezért, hogy ezer évig minden viszontagság ellenére életben maradt, de amikor megszűnik sziget lenni, amikor a köhídon már ki-be jár a városba az európai civilizáció – akkor Velence csak huszadik századi technikával kiglancolt múzeum-sziget lesz Európa közepén: mutogatható múltdarab.

Európából ma gyalogszerrel, száraz lábbal átbaktathatunk Velencébe, a múltba.

Mondják: süllyed Velence.

És ha Európa süllyed?

Mint vitorláját vesztett bárka lebeg mozdulatlanul Torcello szigete a lagúna vizén. Valaha a szigetvilág központja, ezer évvel ezelőtt virágzó település; ma: szántóföldek, gyümölcsösök közül égre meredő harangtorony, a Santa Maria Assunta kimagasló bazilikaboltozata, mellette a San Fosca-templom boltíves téglatömbje s néhány apró házika a néptelen sziget közepén. A templom előtti füves tisztáson hatalmas kötömbből kifaragott trón: a legenda szerint Attila széke. Az erre tévedő látogatók beleülnek, van aki mosolyog, van aki mereng. Kattognak a fényképezőgépek.

Ezer év csendje fogadja a Chiesa di San Fosca hívős félhomályába lépő mai utazót. És csupasz falak: a középkor néma, tiszta, dísztelen áhítata lengi be a templomot.

A ma vakolatlan téglafalat valaha mozaik, freskó, indázó díszítés borította, évszázadok során rétegenként rakódott a falakra az elsuhanó évszázadok nyoma: aranypor, festék, korom.

Ilyen csupaszon, dísztelenül, szikár-üresen csak a 20. századi látogató látja az ezeréves templom restaurált falait.

Jön a turista, megáll az ajtóban, egy pillantást vet úti-könyvébe, aha, az aranymozaikok a másik templomban vannak, sarkon fordul, lohol tovább, hisz itt nincs semmi érdekes látnivaló.

A félhomályban kormozó füsttel imbolyogva lobognak a gyertyák.

Néma csend; ezer év dübörög a falakban, a falakon.

Néhány kilométerrel távolabb a San Lazzaro szigeten, az örmény szerzetesek kolostorában esti imára kondul a harang. Több mint kétszáz évvel ezelőtt menekültek az örmény szerzetesek ide idegenektől feldúlt, elpusztított hazájukból. Hozták magukkal bibliáikat, örmény nyelvüket, kultúrájukat, könyveiket, régi kézírataikat, a legősibb keresztény állam szellemi kincseit.

Itt élnek e szigeten. Örmény könyveket adnak ki, újságot szerkesztenek, tanítanak, megfejtik a régi örmény kéziratok szövegét, számontartják az elpusztított örmény kultúra értékeit, s délutánonként barátságos, halk szavak kíséretében megmutatják a néhány látogatóknak a kertet, a templomot, a könyvtárat, a múzeumot.

Örmény szerzetesek Velencében az örmények szigetén.

Imádkoznak, várnak, vannak; a szigetet lágy muzsikával csobogja körül a tenger.

Jó hír: a 2000 jövőre is a legolcsóbb irodalmi és társadalmi havi lap lesz a magyar piacon. Kevésbé jó hír: jövőre a legolcsóbb lapért is valamivel többet kell fizetniük Kedves Olvasóinknak. (A Posta lapterjesztési tarifa-emelésével szemben sajnos tehetetlenek vagyunk.)

DE! Aki az 1992-es előfizetési díjat 1991. december 5-ig befizeti, az 16,6666%-ot takarít meg, mert a novemberi és a decemberi számot ingyen kapja!

SŐT! Előfizetőink között ajándékkönyveket sorsolunk ki – természetesen 2000 könyveket.

Megrendelem a

2000

című Irodalmi és Társadalmi Havi Lapot

ÁRA EGY ÉVRE 588-98 = 490 Ft

Kérem, küldjenek csékkel.

Nevem:

Címem:

Ezt a szelvényt a HVG Terjesztési Osztályára
(BUDAPEST, RONYVA UTCA 5. - 1133)
szíveskedjenek beküldeni.

A **FILMVILÁG** NOVEMBERI SZÁMÁBÓL:

„Sancho Panza tol egy Trabantot”

Kovács András Bálint: A Nyugat

alkonya, a Kelet agóniája

„Hinni akartam, hogy az egyenruhás

férfiak vonzóak”

Derek Jarman: Kisanglia

„Te jóságos ég, már az angolok is ruszkik?!” –

Turcsányi Sándor: Csúcstalálkozó a

sherwoodi erdőben

Erik Lax: A poén neve Woody Allen

Balassa Péter: Kis zabálás

KeselyűRock

DIPPOLD PÁL

A szakember beindul

Zsámbék, 1991. május 1.

Schwarzenegger szerkesztő úr,
legutóbbi publikációját olvasva erősen felháborodtam. Magyarázatot és elégtételt követelek! Amit az Ön tollából a Hítel című újságban kifolyni láttam, több mint szemtelenség, veszélyes! Ocsmány kigúnyolása az elmúlt századok művészetének! Az ilyen ízléstelenséget nem volna szabad közszemlére tenni! A társadalom alapja a tekintélytisztelt. Nem az a dolgunk, hogy kétkedjünk, hanem hogy szilárd hittel haladjunk előre! A maga nyegle kozmopolitizmusa abnormális. Hogyan merészelt a Szerелеmről, arról a gyönyörű és ősi szokásról olyan profán szóhasználatot szólni? Én művelt, tisztességes olvasónak tartom magam. Kikérem a szép hagyományok illetén meggyalázását! Kíváncsi vagyok, mit tenne, ha az Élet nagy kérdéséről, a Halálról kéne megnyilatkozni! Előre bejelentem, ne próbálkozzék, ezek után én úgysem olvasom az ön fogalmazványait. Gondolom, a művelt nagyközönség széles rétegei úgyszintén az érdektelenségek pocsolójába fullasztják majd magát, a „liberális avantgárdot”! Ajánlom, szívlelje föl soraimat, dilettánskám! Hát nem tud normálisan elbeszélni?

dr. Legerszky Tamás
ny. kórboncnok, igazgató

Ps. Jobb lesz, ha kussol.

Arnold mégis válaszol

Budapest, 1991. május 35.

Legerszky igazgató úr!
Még az ön kedvéért sem vagyok hajlandó normálisnak maradni. Ámbár, ha már így állunk, küldök néhány dolgozatot.

Üdvözzettel: Schwarzenegger.

I. NEM SZEMÉLYVÁLOGATÓ ROCK

1. Mindennek az a holttest az oka, az örök világosság fényeskedjék az átkozottnak. Akkor, elsején, megyek a feleségemmel, Gabriellával, békén, rendesen, egyszer csak látom, hogy egy sereg áll a parton. Mi jögon verődött össze ez a tömeg, kérdem én? És minek? Írva van a törvényben, hogy az embernek csordában kell járnia? Rájuk kiáltok: oszolj! Szétoszolni!

2. Különös temetés megy végbe a szeme előtt. A teteimet kitették a zsákból, s miközben a köröző keselyűket botokkal riasztgatták el, szakszerűen felvagdosták a hullát. Skalpjánál kezdve lefejtették a bőrt, lemetélték ujjait,

nemi szervét, kizsigerelték. Másfél óráig tarthatott a méz-szárosi művelet, amelyet némán és szertartásos pontossággal végeztek. Fizikailag is befolyásolja a szétáradó szag. De dögszag dőlt a keselyűkre is. Akik mind nagyobb seregben jöttek. Amikor már a belsőségek is mind ki voltak terítve a holttest mellett, a keselyűk lecsaptak. Mindössze három percig tartott – s már csak a véres csontok maradtak a helyszínen. Tíz férfi kövekkel törni kezdte a csontokat. Miután porrá zúzták, összekeverték harangvirággal. Aztán újra visszatérhettek a keselyűmadarak.

3. Ha Kérlek uram Segíts hogyha kérek Uram segíts hát így vagyok meztelen markomban szívem biológiai pokolgép saját billentyűs hangszerem zenél úgy zeng szívem hóvirágpör angyalhúgy vércsőből kiszakított Tárgy idegen test szövetharát Műanyag mellkas balközépen tárt üres szívtelen a ritmus meg lett törve máshol zakatol Helycsere fényt Testem motorjának Színbiózis kint-bent; piruláslor hazavágja Májam folyamatos függő altató álom el tompítatás Has is Érzékek befolyás alatt szem is fül is orr is nyelv is bőrfelszín is Ekkorát okádni kábító Szer Rádió híres szüremkednek Lassú Lassú lassított élet a kurva életbe belekatholikus popzene Úszás magzatvíz kúszás alagút végén neonfény be csillámló csempe krómcsaptelep: szülőszoba. Egyszersak itt lettem történetem kezdete így: Kriptapróba máskor széttiport ólomkoporsó százéves csontok szerteszórva vaspolcon libeg régi hajcsomó rőt zászlócska dohos huzatban földmélyi diadal a sírbolt nyirkos hideg emberélet útjának felén én ott lent lúdbőrös főpróba Hovatovább élesben Tényleg család nélkül történet közepe volt megtapasztalás Kihányás epét keserű torok még nem egészen halt Vagyok képzajlás jégtörő hajó Lenin lobog Távol Kelet: indiai kender letűdözve: lassú lassú úszik konyha; fekete ember fekete ingem zászló kalózzradíó motorbicikli szertek Amerika átsuhantál fölöttem Bánat szomorú zsigerek Én vissza lettem utasítva művészileg megélhető akár-mikor Mi fáj hát mi bélcsavarodás agysejtrák veseszörp májzsugor hirtelen ilyen megkicsinyített lételmény: magány télikabátban köpönyeg kifogatása színváltoztatás ki legjobb lángvágó tűzoltó autómentő bizonyos égetőkemen-cék: a hulla felül hatékony hőhatás semmisülés por lettem
→ Engedj szét engem, Ha kérlek Uram segíts, elszáll majd egy piros sirály magas röptünk vége Bebombázok talajba Mámosos Andergrand robbanó szerkezet rozsdaruhám hámló vörös vasköpeny fázom a földben foszló Szövetek Bánat semmizett szellem Én elvették elvették; történet volt tükörszilánkok együtt Kész Műegész Jó melleleg Igen Fasz Ki látott Engem bennem éltem élten túl átéltem: Nézz a szemembe a szemembe nézz vigyázz nagyon a Szemem elárult; Amúgy Most Történelem Van. Itt a vég.

4. Engem se fekete, se fehér ruhában ne temessetek el.

Feketébe azért ne, mert akkor olyan lennék, mint Valami gyászoló a lakodalmaskor között. Fehérbe pedig azért ne, mert talán Akkor olyan lennék, mint valami vőlegény a gyászolók között.

II. NINCSEN IGAZ EMBER ROCK

1. A történelem szavak története. Apály-dagály, a Tower Bridge meg nyelvét emelgeti. Gyarmatárú-ügyi hajók haladnak. Folyó folyik tengerbe, vissza. Én például: A hajnal ágyat bont nekem, megpihen rajta keményfém szíved. Metálmedál, kebelbeli, bordabillenttyűk mögött, ezüst az emlékezés. Dávid mondta: – Nekem nem jön ki kezemből kő, ugye? Biblius rockzenészek napirendi pontokat közölnek: a nyilvánosság nélkülözhetetlen, így hát harc az ellenség ellen. Gyilkos borotvakrém és kölni fenyeget. Annyira ANYAGI Lett Világ. Játékpapír, formaTervezett. Nézd közgazda szemmel. Szt. Ferenc mondta: – Hicskok, hicskok, mivé válhatnak Madarak; új filmeket adnak a régi moziban; Mint vendég: nem vagy már fenegyerek. Kiterjedések, érzelmhullám, jelszavaim, helyem: belvilág, BELVILÁG ellenpontozás. Nagy Sándor mondta: – Veszíteni tudni kell, alacsonyabb lóra szállni tudni kell. Egyszer egy szép napon, én úgyis elhagyom a várost. Átugrom palánkon, farkascsocs vár, kacsacsőrű emlős? Mindegy. Légiók? Kufár mondta: – Korbács eladó! Pecovics mondta: – Finnugor kutyák, szavazatok! London délibáb, a Szt. Pál Katedrális kupolacsúcsa Sopron főterébe lóg. Félcsöcs. Szt. Pál mondta: FIREBALL. Nincs. Magyar Ázat. A történet méhnyakra fonódó spirál. Asszonyok bizonyára meddővé válnak, ciszta, rák, ilyesmik. Szt. Antal mondta: Totó – Lottó. Mv. nem vagyok már fenegyerek. Lelkem útszéli. Kalevalásan alszom, álom szavak története. Azért vannak még tetszetős definíciózások, amit nem TUDUNK IGAZÁN AZT meghatározni, fogalomként kezeljük, hemzseg sok ság. K. Csoma Sanyi mondta: tibeti darócsban érzések motoszkálnak. Matuska Szilveszter is mondott valamit, biztos. Ilyen Kárpát-medencei dumát: – FIREBALL. „Fegyvert, löszert, kötszert, élelmiszert küldjete!” ITT a Mikes Kelemen rádióadó, riadórádió, rádióáridó, szójátékokat sugárzott. DADAgogás, atöbbi, most: „Mentem a menthetőt”. Nincs senkim, nincs semmim a Világban. A veszteség mérhető, ha valaki elmegy, csökken növekszik vérvomás. Elhagy a szó? jön Gégemetsző Jack. Tracheotomia. Eddacsónak.

Függelék: Magyartanárra eliramlik. Apám hullája eladó. Anyámé is. SALE, SOLDERS BLEIFREI.

Továbbá: Nekem mindent szabad. Szívem nem harangvirág.

Utóirat: Civilben harminchárom éves vagyok.

2. Feketen-fehéren kell csak világnézni? Mostanában így van. Magányos Magyar Szívzenekar ebben az elbillentyűzött szobában, más nincs velünk. Társastánc helyett magánkeringő. Távolban húrhangolók. Arcokon szorongás karcolta ráncok: mi Történt velem, veled. Színesen kéne álmodni, öröknárra ébredni aztán. Mert néz rám, tűzfalakról néz ránk a szürkülő jövő.

3. Fenyér; nem visz el a szél. A realizmus talaján halált hozó fű terem. Nemaságom élmény red akció. Hát légy férfi, baritondongó. Kék-sárga, zöld-sárga, dögös. Permetlémergezett személyek szállnak (Saint László Kórház, Bp., nyolc kerület). „Agyamon ágak falábai, kirepülnek, ha

lenne jegyem.” Helyes Írás Szabályzat Redakciója. Mit morzsolódik látványosan, Hagyomány Kötelez!

Lépésed után fű Ki? Nők velőben, Rázós sikolyok, hídi rikoltás, aluljárók. Haver, ne Menj le, kutyák, révészek, belás nyelv alatt. Nagy öröm nékem műveletlenkedni, tematikailag: Például cervantes holland származása valószínűségi számításokkal valószínűsíthető; És a valóság itten, a Tőlem független, az milyen színű? Tudja a fasz. Tudomisé, tudomisé. Savanyú föld, táj szikár, hald Az ördögszekér. Nincs kegyelem tövis nélkül. Korona?

Drogista fiatal emberek intravénáznak, tudvalevő: vérfertőző vírus. Apokalipszista lovashadtest mészár. Onan szaktárs a realizmus talaja fölött. Az országban autópályák, a földrészt Tömbökben, halk szellők is a levegőben, mélykék égélj. Sikeres Eposzok keletkeztek. Fakó fák, arany elméletek. Van Ez Így. Céltudatosok, lesik inger Küszöbét. A kulcs az ablakban van, a napfényes ablakban, fiam. Azért lefénképezkedtem balzac sírkövét öltve, Párizs azért bohém. „Mert bátorkodni merészelt Például S. Dali; B. Radics; J. Sziveri; és még; sokan; mások;” Elég hülye találmányok ezek a műfajok, túlteng bizonyos rovargyűjtési attitűd; Rendszeret. És Is Bátorkodom. Most kirepülnek, ha lenne jegyem. Egyébként izgulok: mi van? „Rónák felé Egy rétisas!”

4. Az Új Helyes Írás? Kell. Ami által a leírt szó hülyén néz ki. Nem tudom, meddig van joga egy embernek készülni, és a készülődés azonos lehet-e egy életművel, ezt én nem tudom, szerintem lehet azonos. Miután semmi nem úgy van, amit leír, vagy amit elmesél, mint az a maga Valójában, esetleg gyönyörű. Mindenki így jár, aki megpróbálja azt leírni, amit érez. Egy darabig azt mondják, hogy értelmetlen zagya. Ilyen klasszikus, vagyis nekünk klasszikus szerzőkről, mint Ady, vagy tökmind, például hogy Kölcsey lehassa Berzsenyit, meghát Csokonait is, elmondani: készülődtek, nem lehet. Na, be tudom bizonyítani, hogy miért rokonszenves nekem, ahogy te írsz, függetlenül attól, hogy állítom, nincs a szövegeidben épkezláb mondat. Gondold meg, egy testről milyen kevés szavunk van, Például a térd és a pina között a nőt le tudjuk írni úgy, hogy COMB. Kurva kevés. Sokkal több részlet van. Én a térdtől a combig nem tudok egy vonallal eljutni. Mert a vonal nem nyílegyenes vonal, mert akkor lenne rendben a comb, ha ezt a vonalat vonalzóval húzhatnánk meg. Comb: A-egyenes. De ott sok minden történik, és az egyik comb tetszik, a másik nem, nevek kellenének, szavak kellenének. Hogyan írom le ezt az átlagosan negyvenöt centit, mikor legalább tizenöt szó kéne? Egy szöszegény versbe. Ehelyett számokat kell mondanom, hogy tíz centi, hogy öt centi. Na most MIUTÁN nekem egyszer sikerült szoborban, a Szent Sír repedezett, nem manikűrözött körmeiben, mert ugye, a szobornak mindig manikűrözött a körme, hogy tiszta legyen a beszéd. Magyarul: épkezláb legyen a mondat. Ott repedezett körmeiket csináltam, az egyik hosszabb, a másik rövidebb, az sem baj, ha nem sikerül, fontos, hogy együtt öt körömnek nézzen ki egy lábon, na most ez írva? Hiszen a legtöbb írás VÉGÜL IS pedikűrözött, manikűrözött, meg van fésülve, anyámék szavaival SOIGNÉ, tehát gondozott külsejű, ponttal végződik. Bár jogod van három mondatból abbahagyni egy mondatot: Ördög tudja, hogy a töredékből, amiket mi csinálunk, mert én állítom, hogy én nem tudok remekművet csinálni, érdekes, íróról nem állítom ennyire, mert nem ennyire gazdasági függvény az írás, mint a szoborké-

szítés, ha megtanulni úgy leírni vagy elmondani egy délutánt, ahogy az van vagy volt, az a vágy. Most efelé közelni, az új központozástól kezdve minden jó, ha sikerül. Ha valaki a te nem épkezláb mondataidra azt mondja, hogy nem kellene, meg nem tetszenek, az realista. Ez a fajta realizmus nem jósol ennek jövőt, csak a jelenét látja. Hát, az adjon tanácsot nekem ebben, akinek holnapután sikerül.

III. SENKI SEM ÉL ÖNMAGÁNAK ROCK

1. Az Idő nekem haversrác: ő nekem, én meg neki dolgozom. Jönnek-menetközben itten kancsukák és kis női nyikhajok. A szeretet egy, továbbá oszthatatlan, nem foszlik, Porrá válni, Hamuvá lenni sem tud, és te, aki Miatt visszajöttem? Lehet, képzelhető, minden marad. És akkor, akkor mi van? Barátom, én most szőszegény vagyok, te meg kint-bent topogsz, kopogsz ajtón-ablakon, álmodban felhőt markolsz, hálót fonsz, fogsz aranyhalat? Az égtájak összeborultak: állunk a piszkos őszi félgömb alatt. Gyatra gyászbeszéd, feketeszegélyes szipogás, a történet folytatólagos ma Már, közismert játszma vég, a kedvesnővér ápol, el-takar, befed. Az egészségügyi dolgozó munkaruhája izgató, bugyitlan köpeny? És hát erotikus orrszondák, katéterek, olyan okos az egész, rendszerszerű. Ezt én az időnek szántam, frankón, ő haver, fut a toll, telik betűkkel a lap. Pokoli: Elvisz a szél.

2. Sírásó voltam, és egyszerre csak megnyílt alattam egy sír odva, és én hirtelen benne álltam egy halottnak a szemgolyójában, egészen az orromig.

3. Halottak napján szembesülünk leginkább azzal, hogy mennyire törékeny az a világ, amelyet érzékelésünk és memóriánk Taktilis működése varázsol közénk. Hiszen a temetőben úgy szagoljuk szeretteinket, hogy a sír látszólagos valóságát nevetséges és képtelen nem-valóságnak bélyegzi hitünk, reményünk, szeretetünk; ha ők nincsenek többé, akkor mi sem vagyunk igazából. Ezt a találkozást jeleníti meg Schwarzenegger rockja. A video-klip elemzőmódját használja, de míg a klip a világ széttöredezettségének élményére épít, ez a szöveg éppen helyreállítja a Láttatott egységet, párbeszédet hoz létre az itt és az ott között, szemérmesen vall az ézek egységéről.

(dr. L. T. ny. k. ig.)

4. KESELYŐ ROCK

Köznapi kijárat megtisztított agyvelő emlékfény szemben nézz a szemembe a szemembe nézz makulátlan szürkeállomány fehérállomány rostok pályák tekervények hozzávetőleges féltekék Tű pupillaközébe ez korábban a szűkült-tágult Most fellobbanhat Két gomb: gyönyörű szép szürke szemem Indul emlékfolyam szikár lidérc vagyok világtemetőben mind az összesben ott settenkedem keresztFák; Csillagok hajolnak Felém sírkő a szívem Kriptadobogó ősziróza szirma száll huzatos Halotti park Ezen a Napon hegycsúcson töviskoszorú járkálok magasból mélybe meg fordítva Most Kimondási Kényszer van: pillanatnyilag kisgyerek vagyok; vesztés; elárult; ithagyott; Fészkevesztett toloncolt madár; Riadó: Hullák felállni: Hozzám: Sorakozó: Vigyázz ~ Ellépek Fal előtt Szembesítés választani kettőt század Tagjai közülük ők egymás mellett kéz a kézben sírkerti díszszemlén Papám Mamám csontházaspár ottan//érzelem Támad Bennem ezért Beazonosítok Néven nevezem őket ez nem kizárólag önmegszólítás Szerbusztok Hogy Vagytok És te kisfiam egyszerre válasz kongó Helyzethez méltó krizantémos szavak ki – be koponyákból Hajvirág Nő Férfi Töletek lettem Én Szerbusztok mi a Pálya Hát kölcsönös könnyezés piros és sós folyadék szemekből vigyázz nagyon szemed elárulul Vért sírok mert szomorú lettem Hát Szerbusztok csak hoztam nektek Most egyMagam Talán hasznát veszitek aztán éreztétek jól magatokat és vigyázzatok Kire Mire Rám gyerekeimre belőlünk Majd úgyszintén por lesz Potenciális csontszilánkok koponyaritkulás százéves kutacsok már most Hasad szét Fejem lágyan fáj lágyan kéne útrakelni Rá mert mit látnak belőlem ezek a gyerekek [?] szárnyam bontom úgy elszállok szél szava leszek Nekik sorakoznak örökök örökök az én gyerekeim a lányok meg a Fiú vér a vérből itt-ott Bizonyos és Mit folytat szeméből majd az anyjuk vért sír mint Mi most Szerbusztok Ez a Pálya Bemutatom nektek a menyeketek természetesen ő unokáitok anyja énfelőlem fogjatok kezét és látjátok ezek itt meg a gyerekek és látjátok ez a pálya Agnoszkálunk agnoszkálásunk kölcsönös Ebben az időben szemhéj csukott pillaszűrte fény könnyköd → párapamat át Felétek egységes szabadcsapat túlszalad túl világon túl mind az összes létezőn a nem létezőkön is túlme gyünk Lelki igazgató fől-le oda-ide Azért Egy-máshoz tartozunk Tudniillik genetikai lánc Ami rajtunk örökléstani tényező letéphetetlen fényes erős; Ragyog Vakítsatok [!] Mi nem kell: gyertya, mécses, virág, koszorú, kapa, gereblye, sírkő Sír se kell Hiszen Még a fák a sírnak semmi se kell; csak állok itt mögöttem akik így helyezkednek előttem majd; Töletek lettem Én.

2000 ESTEK

A KULTÚRÁRÓL

A MŰCSARNOK és a 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap közös szalonja novemberben is tágra nyitja kapuit az érdeklődők előtt a szokásos (új) helyen, a szokásos (új) időben, vagyis a Merlin Színházban (V., Gerlóczy utca 4.), a hónap harmadik csütörtökjén este hétkor.

November 21-én kedves, fiatal barátunk, a 2000 leggyakrabban foglalkoztatott novellistája, MANDY IVÁN lesz a vendégfőszereplő. Semmiképp sem kérdezzük meg tőle, hogy kivel-mivel azonosítja magát a *Csutak és a szürke ló*ban, hogy miért járt iskola helyett moziba, hogy milyen volt a régi idők focija, hogy mi volt a különbség a szimpla és a dupla között, hogy miként utasíttgatta vissza Babits az írásait a Károlyi-kertben (habár ezt talán nem hagyjuk ki) – stb., stb.

Hogy mit fogunk akkor kérdezni? Az legyen Kedves Vendégeinknek meglepetés. Csak annyit árulunk el: nagy titkokról fog lehullani a lepel!

TÖRÖK ANDRÁS (2000)

SZIGETI PÉTER (MŰCSARNOK)

ÖRÖMMEL ÉRTESÜLTÜNK, HOGY SIK ENDRE A ZAVARBAN LÉVŐ KESELYŐ ESETE A CSAPÁSSAL CÍMŰ ÍRÁSÁT A MAGYAR SZOCIOLÓGIAI TÁRSASÁG GAZDASÁGSZOCIOLÓGIAI SZAKOSZTÁLYA AZ ÉV LEGJOBB PUBLIKÁCIÓJÁNAK VÁLASZTOTTA. AZ ESSZÉT JANUÁRI SZÁMUNKBAN OLVAHATTÁK. GRATULÁLUNK!

LAPZÁRTAKOR ÉRKEZETT A HÍR, HOGY ESTERHÁZY PÉTER EGY KÖZÉP-EURÓPAI FÉRFI KESERVEI CÍMŰ TÁRCÁJÁVAL, MELYET LAPUNK FEBRUÁRI SZÁMÁBAN KÖZZELTÜNK, ELNYERTE AZ EUROPÄISCHES FEUILLETON NEMZETKÖZI NAGYDIJÁT, AMELYET A MORVA-SZILÉZIAI ÍRŐSZÖVETSÉG ÉVENTE OSZT KI.

GRATULÁLUNK SZERZŐNKNEK ÉS OLVASÓINKNAK!

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Soros Alapítvány külföldi ösztöndíjpályázatokat hirdet az 1992/93-as tanévre

Új programok:

Londoni program

8 fő számára 3 vagy 6 hónapos ösztöndíj a University of Londonra. Pályázhatnak 25–35 év közötti, jeles egyetemi diplomával rendelkező szakemberek az alábbi szakterületeken: jog, környezetvédelem, közgazdaságtan, nemzetközi kapcsolatok, politikai gazdaságtan, politológia.

A pályázatok beadási határideje: 1991. november 15.

Warwicki program

Legfeljebb 8 fő számára ösztöndíj a University of Warwickra egy tanévre.

Pályázhatnak egyetemi végzettséggel rendelkező szakemberek 32 éves korhatárig, bármely, az egyetemen tanulható vagy kutatható tudományágban.

A program lehetőséget nyújt tudományos fokozat megszerzésére. Részletes tájékoztatás előreláthatólag szeptember végétől minden magyar egyetemen, illetve a Soros Alapítvány információs központjaiban kifüggesztett plakátokon olvasható.

A pályázatok beadási határideje: 1991. november 22.

Ismét meghirdetésre kerülnek az alábbi programok:

Általános program

12–15 fő számára 3–9 hónapos ösztöndíj jelentkezési felső korhatár nélkül.

Az ösztöndíjprogram célja, hogy elsősorban fiatal, diplomás szakemberek számára, az USA, illetve bármely más nyugati ország felsőoktatási intézményeiben vagy kutatóintézetében lehetőséget nyújtson kutatómunka vagy továbbképzés folytatására.

Pályázhatnak szakemberek

- a humán- és a társadalomtudományok és
- a természettudományok területéről.

Nem pályázhatnak

- a műszaki tudományok képviselői, az előadó- és képzőművészek, illetve azok, akik 1989. július 31-ig megkezdve, vagy azt követően 2 hónapról hosszabb ideig tartózkodtak tőkes országban ösztöndíjjal vagy munkavállalóként.

E program keretében nyújthatnak be pályázatot azok is, akik számára anyagi rész támogatást ajánl fel egy adott fogadóintézmény, és a pályázó az alapítványtól csak ennek kiegészítését kéri.

Bolognai program

Legfeljebb 6 fő számára 5 hónapos posztgraduális ösztöndíj a Bolognai Egyetemen az 1991–92-es tanév 2. szemeszterére.

Pályázhatnak 35 évnél nem idősebb szakemberek az alábbi tudományágakban:

- bölcsész tudományok,
- közgazdaságtan (kiemelten a kis- és középvállalkozások managementje),
- műszaki kémia és anyagtudományok,
- geológia,
- transzplantációs sebészet.

A pályázatok beadási határideje: 1991. november 1.

Cambridge-i program

A Soros Alapítvány és a Cambridge Overseas Trust közös programja. Legfeljebb 2 fő részére egy tanévre (9–11 hónap) szóló ösztöndíj a Cambridge-i Egyetemen.

A program lehetőséget nyújt a matematika és a társadalomtudományok területén posztgraduális kurzusokon való részvételre és a Master's Degree megszerzésére.

Pályázhatnak a legfeljebb 3 éve (1989–1991) jeles eredménnyel végzett diplomás szakemberek.

A pályázatok beadási határideje: 1991. november 10.

Oxfordi program

10 fő számára 9 hónapos ösztöndíj az Oxfordi Egyetemen.

- Posztgraduális képzés a legfeljebb 3 éve (1989–1991) végzett diplomás szakemberek részére, bármely Oxfordban kutatható tudományágban.
- Posztdoktorális képzés 35 évesnél fiatalabb szakemberek részére, akik már rendelkeznek doktori fokozattal, és/vagy kandidátusi értekezésükön dolgoznak a társadalomtudományok területén.

Leuveni program

A Soros Alapítvány és a KU Leuven közös programja.

10 fő számára 3, illetve 9 hónapos ösztöndíj a Leuveni Katolikus Egyetemen, Belgiumban. (Az egyetem nevében szereplő „katolikus” szó sem az oktatás, sem a hallgatók szempontjából semmiféle vallási elkötelezettséget nem jelent.)

a) 3 hónapos kutatási ösztöndíj az 1985–1990. között végzett diplomás szakemberek részére. Pályázhatnak a humán- és társadalomtudományok művelői.

b) 9 hónapos posztgraduális vagy posztdoktorális ösztöndíj 35 évesnél nem idősebb diplomás szakemberek részére.

Pályázni lehet bármely Leuvenben kutatható tudományágban.

Rutgers-program

3–4 fő számára 9 hónapos ösztöndíj a Rutgers Egyetemen (State University of New Jersey, New Brunswick).

Pályázhatnak 35 évnél nem idősebb diplomás szakemberek az alábbi tudományágakban:

antropológia, filozófia, fizika, irodalom (angol, amerikai), mikrobiológia, művészettörténet, „operációs kutatások” (Operation Research), politológia, pszichológia, történettudomány, urbanisztika.

Általános tudnivalók valamennyi ösztöndíjjal kapcsolatban:

- Csak egyetemi végzettséggel rendelkező magyar állampolgárok pályázhatnak.
- Az ösztöndíj elnyerésére csak azok a szakemberek esélyesek, akik a tanulmányi cél eléréséhez szükséges szinten beszélik a célország nyelvét. Erről speciális nyelvvizsgán kell számot adni.

Figyelem!

A Soros Alapítvány által meghirdetett külföldi ösztöndíjpályázatok közül évente egy ösztöndíjprogramra lehet pályázatot benyújtani.

A pályázat benyújtásának módja:

Az ösztöndíjak csak az erre a célra készített kérdőíveken pályázhatóak meg. Az elkészített pályázatokat a Soros Alapítvány titkárságához kell postán eljuttatni.

Cím: 1538 Budapest, Pf. 596.

A pályázat beadási határideje:

A bolognai program esetében:	1991. november 1.
A cambridge-i program esetében:	1991. november 10.
A warwicki program esetében:	1991. november 22.
Az összes többi program esetében:	1991. november 15.

Pályázati kérdőívek és tájékoztatók a kiválasztott ösztöndíjtípus megjelölésével postán igényelhetők a Soros Alapítvány titkárságától (1538 Budapest, Pf. 596.), valamint hozzáférhetők az alábbi helyeken:

Budapest:

Szabó Ervin Könyvtár Tájékoztató Központ
(Budapest VIII., Szabó E. tér 1.).

Budapesti Műszaki Egyetem Nemzetközi Diákközpont
(Budapest XI., Műegyetem rkp. 3.).

ELTE nemzetközi osztály – információs iroda
(Budapest V., Szerb u. 21–23.).

ELTE BTK
(Budapest V., Piarista köz. 1. I. em. 44.).

Szeged: JATE Központi Könyvtár
(Szeged, Dugonics tér 13.).

Miskolc: Miskolci Egyetem, könyvtár
(Miskolc, Egyetemváros).

Veszprém: Veszprémi Egyetem Központi Könyvtára
(Veszprém, Schönherz Z. u. 10.).

Debrecen: KLTE könyvtár
(Debrecen, Egyetem tér 1. K202).

Pécs: JPTE külügyi csoport, információs központ
(Pécs, Rákóczi út 80.).